

MASARYKOVA UNIVERZITA
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
GEOGRAFICKÝ ÚSTAV

**VNÍMÁNÍ RELIKTNÍ HRANICE
NA PŘÍKLADU SEVERNÍ ČÁSTI
ČESKO-MORAVSKÉ
ZEMSKÉ HRANICE**

Diplomová práce

Petr MAREK

Vedoucí práce: doc. RNDr. Milan JEŘÁBEK, Ph.D.

BRNO 2015

Bibliografický záznam

Autor:	Bc. Petr Marek Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita Geografický ústav
Název práce:	Vnímání reliktní hranice na příkladu severní části česko-moravské zemské hranice
Studijní program:	Geografie a kartografie
Studijní obor:	Sociální geografie a regionální rozvoj
Vedoucí práce:	doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.
Akademický rok:	2014/2015
Počet stran:	83 + 6
Klíčová slova:	vnímání; reliktní hranice; Čechy; Morava; regionální identita

Bibliographic Entry

Author: Bc. Petr Marek
Faculty of Science, Masaryk University
Department of Geography

Title of Thesis: Perception of the relict border on the example of northern part of Czech-Moravian provincial boundary

Degree Programme: Geography and Cartography

Field of Study: Social Geography and Regional Development

Supervisor: doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.

Academic Year: 2014/2015

Number of Pages: 83 + 6

Keywords: perception; relict border; Bohemia; Moravia; regional identity

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá vnímáním reliktní hranice na příkladu severní části česko-moravské zemské hranice, jež ztratila svoji původní funkci na sklonku roku 1948. Hlavním cílem bylo zjistit, zda tato hranice nadále přežívá v myslích místních lidí a zda ji případně tito lidé vnímají odlišně v závislosti na rozdílných charakteristikách (pohlaví, věk, nejvyšší dosažené vzdělání, národnost, délka trvalého pobytu v dané obci, poloha trvalého bydliště vzhledem ke zkoumané hranici). K posouzení percepce česko-moravské hranice posloužilo zejména dotazníkové šetření provedené ve 33 obcích na pomezí okresů Ústí nad Orlicí, Šumperk a Svitavy. Dalším úkolem diplomové práce bylo nastínit vývoj této reliktní hranice a zmapovat její současnou podobu v krajině. Práce se rovněž zabývá tím, jak česko-moravská hranice ovlivňuje socioekonomický vývoj přilehlého území dnes a jaký vliv by na něj mohla mít v budoucnu.

Abstract

This diploma thesis deals with the perception of the relict border on the example of northern part of Czech-Moravian provincial boundary, which lost its original function in the fall of the year 1948. The main aim was to discover whether this boundary still persists in the minds of citizens and to find out whether it is eventually perceived differently by these people according to their distinct characteristics (sex, age, education level, nationality, length of permanent residency in a given municipality, location of permanent residency with regard to the studied border). Mainly a questionnaire survey was used in order to review the perception of Czech-Moravian boundary. It took place in 33 municipalities in the borderland of the districts Ústí nad Orlicí, Šumperk and Svitavy. A further task of this thesis was to outline the development of the studied relict boundary and to map its current appearance. The thesis also deals with the present-day influence of Czech-Moravian boundary on the socioeconomic development of the neighbouring area and with the possible effects in future.

Masarykova univerzita
Přírodovědecká fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Student: Petr Marek
Studijní program: Geografie a kartografie
Studijní obor: Sociální geografie a regionální rozvoj

Ředitel Geografického ústavu PŘF MU Vám ve smyslu Studijního a zkušebního řádu MU určuje diplomovou práci s tématem:

Vnímání reliktní hranice na příkladu severní části česko-moravské zemské hranice

Perception of the relict border on the example of northern part of Czech-Moravian provincial boundary

Zásady pro vypracování:

Reliktní hranice představuje/může představovat v současné době předěl v myšlení zdejší populace. Tato problematika bude zkoumána v modelovém území severní části česko-moravské zemské hranice (s případným přesahem do Kladska resp. současného Polska). Jádrem práce bude výzkum diferenciací názorů z pohledu územního a struktury populace.

1. Úvod, cíl, metodika, rešerše literatury
2. Vývoj administrativního uspořádání a vymezení modelového území
3. Současná podoba reliktní hranice v krajině
4. Vnímání reliktní hranice z pohledu "vnitřní" a "vnější" populace (věk, vzdělání, národnost, místo bydliště a případně další charakteristiky) na základě vlastního výzkumu
5. Vliv na socioekonomický vývoj přílehlého území?
6. Syntéza, závěr a perspektiva

Rozsah grafických prací: podle potřeby

Rozsah průvodní zprávy: cca 60 až 80 stran

Seznam odborné literatury:

SIWEK, Tadeusz. Česko-polská etnická hranice. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1996. 94 s. ISBN 80-7042-457-5.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan, DOBEŠ, Jan. Dějiny správy v českých zemích :od počátků státu po současnost. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 568 s. ISBN 80-7106-709-1.

HEŘMANOVÁ, Eva, CHROMÝ, Pavel. Kulturní regiony a geografie kultury :kulturní realie a kultura v regionech Česka. Vyd. 1. Praha: ASPI, 2009. 348 s. ISBN 978-80-7357-339-3.

Jazyk závěrečné práce: čeština

Vedoucí diplomové práce: doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.

Podpis vedoucího práce:

.....

Datum zadání diplomové práce: listopad 2013

Datum odevzdání diplomové práce: do 7. května 2015

RNDr. Vladimír Herber, CSc.
pedagogický zástupce ředitele ústavu

Zadání práce převzal(a):
 dne 14. 11. 2013

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. RNDr. Milanu Jeřábkovi, Ph.D. za to, že mi umožnil zpracovat toto téma, za trpělivé vedení práce, vstřícný přístup a za mnohé podnětné připomínky. Dále děkuji doc. RNDr. Tomáši Řezníkovi, Ph.D. za vstřícnost a cenné kartografické rady. Touto cestou bych chtěl rovněž poděkovat své rodině, která mě velmi podporovala nejen při psaní této práce, ale i v průběhu celého studia. Díky patří také všem ostatním, kteří se jakkoli podíleli na tom, že jsem mohl předkládanou diplomovou práci zdárně dokončit.

Prohlášení

Prohlašuji tímto, že jsem svoji diplomovou práci vypracoval samostatně pod vedením doc. RNDr. Milana Jeřábka, Ph.D. a s využitím informačních zdrojů, které jsou v práci citovány.

Brno, 7. 5. 2015

.....
Petr Marek

OBSAH

1 ÚVOD	10
1.1 Cíl práce	10
1.2 Metody práce	12
1.3 Rešerše literatury	14
2 VÝVOJ ADMINISTRATIVNÍHO USPOŘÁDÁNÍ, VÝVOJ ČESKO-MORAVSKÉ ZEMSKÉ HRANICE A VYMEZENÍ ZKOUMANÉHO A MODELOVÉHO ÚZEMÍ.....	16
2.1 Společný vývoj Čech, Moravy a jejich hranice se zaměřením na oblast severní části této hranice	16
2.2 Vymezení zkoumaného a modelového území	18
2.3 Územně správní vývoj České republiky se zaměřením na oblast severní části česko-moravské hranice	21
3 VNÍMÁNÍ RELIKTNÍ ČESKO-MORAVSKÉ ZEMSKÉ HRANICE	24
3.1 Region (východní) Čechy versus region Morava	24
3.1.1 Region a regionální identita	24
3.1.2 Reprodukce regionu aneb kde dnes Čechy a Morava začínají, respektive končí?	25
3.2 Výsledky za všechny respondenty	27
3.2.1 Hranice v mentální mapě	28
3.2.2 Hranice v odpovědích	31
3.2.2.1 Otázky na hranici	31
3.2.2.2 Otázky na regionální identitu	34
3.2.2.3 Otázky na jinakost	36
3.2.3 Shrnutí	39
3.3 Výsledky za jednotlivé skupiny respondentů	41
3.3.1 Vnímání hranice podle polohy trvalého bydliště	42
3.3.2 Vnímání hranice podle délky trvalého pobytu v dané obci	47
3.3.3 Vnímání hranice podle národnosti	51
3.3.4 Vnímání hranice podle pohlaví	56
3.3.5 Vnímání hranice podle věku	57
3.3.6 Vnímání hranice podle nejvyššího dosaženého vzdělání	58
3.3.7 Shrnutí	60

4 SOUČASNÁ PODOBA RELIKTNÍ ČESKO-MORAVSKÉ ZEMSKÉ HRANICE V KRAJINĚ ZKOUMANÉHO REGIONU A JEJÍ PRŮBĚH	62
4.1 Podoba hranice	62
4.2 Průběh hranice	67
5 VLIV ČESKO-MORAVSKÉ HRANICE NA SOCIOEKONOMICKÝ VÝVOJ PŘÍLEHLÉHO ÚZEMÍ?	68
6 ZÁVĚR	72
6.1 Syntéza	72
6.2 Perspektiva	73
7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH PRAMENŮ	75
8 SEZNAM PŘÍLOH	83

1 ÚVOD

1.1 Cíl práce

„*My, občané České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku...*“

(*Ústava České republiky č. 1/1993 Sb., preambule*)

V současnosti existuje ve světě obrovské množství reliktních hranic, které hrály svého času významnou úlohu. Byly to například hranice mezi svěbytnými územními celky, a mohly tak mít funkci bariéry v pohybu osob. Přestože dnes již svoji původní roli neplní, mohou nadále přetrvávat v myslích lidí. Příkladem takové reliktní hranice je i ta česko-moravská. Zemská hranice oddělující historické země Čechy a Moravu se stala reliktní dne 1. 1. 1949. Tehdy byly komunistickým režimem staletí existující země *de iure* zrušeny. Zemská otázka poté znovu ožila při uvolnění poměrů v 60. letech. Nicméně srpnové události roku 1968 jí nepřály. Země tak dále pozvolna upadaly v zapomnění. Nepsalo se o nich například ani v rámci tehdejší české geografie. Například S. ŘEHÁK si v roce 1988 povzdychl se slovy: „V současné české geografii bohužel zřejmě již zakořenil názor, že vše, co souvisí s někdejší existencí jednotlivých českých zemí (Čechy, Morava, naše část Slezska), je z hlediska soudobé problematiky již sterilní a má své oprávnění výlučně na poli historické geografie.“ (ŘEHÁK, 1988, s. 209). Již však o rok později se daly věci znovu do pohybu. Po sametové revoluci a zejména pak v první polovině 90. let se vzedmula nová vlna zájmu o historické země, a to především na Moravě. Ve velké míře byla ve Sčítání lidu, domů a bytů (dále jen SLDB) v roce 1991 deklarována moravská národnost, moravské strany zaznamenaly úspěch v politice, probíhaly diskuze o obnovení zemského zřízení, bylo obnoveno vydávání *Vlastivědy moravské* apod. Na přelomu tisíciletí však již bylo zřejmé, že budou země znovu ponechány svému osudu.

Dnes tak opět i na poli geografie není otázka zemí a jejich hranic až na výjimky příliš reflektována. Přitom téma je to nadále více než aktuální. Proč že má smysl se historickými zeměmi zabývat? Důvodů je hned několik. Zaprvé se s nimi setkáváme v každodenním životě. O Čechách, Moravě i Slezsku slýcháme neustále – v běžném hovoru s přáteli, v titulech knih, v televizi, na billboardech, apod. Přestože s těmito názvy operuje například i *Ústava České republiky*, jen málokdo ví, jaké území se pod nimi ve skutečnosti skrývá. Někdo může namítnout, že v současné otevřené Evropě nemá význam takto uvažovat – že historické země jsou již minulostí. Opak je však pravdou. Vždyť mottem Evropské unie je „Jednotná v rozmanitosti“ a existuje také vize Evropa regionů. Byla by tedy škoda přijít o staletou kulturní tradici historických zemí.

Dalším podstatným důkazem důležitosti a aktuálnosti daného tématu je vědomí příslušnosti k dané zemi zakořeněné hluboko v myslích mnoha lidí. Podle WOKOUNA (2008, s. 72) „lze hovořit i o existenci určitých regionálních (zemských) komunit. Silněji je vyvinuta zemská komunita a identifikace se zemí na Moravě“. V Čechách se často v běžné mluvě ztotožňují Čechy s Českou republikou (resp. Českem). Když však obyvatel této historické země přijede na Moravu, nemůže si nevšimnout jistého odporu k takovéto záměně. (Může se dokonce setkat i s názorem, že „*Morava a Slezsko není žádné Česko*“. Podobně smýšlel na akademické půdě např. zmíněný ŘEHÁK (2004). Spor o jednoslovný či víceslovný název naší vlasti zde však rozebírat nebudeme.) Na základě takto zřejmého povědomí o historických zemích si mohou lidé formovat vlastní identitu. Jednou z důležitých podmínek tvorby regionálního vědomí jsou přitom hranice, oddělující jeden region od druhého, v tomto případě jednu zemi od druhé.

Fakt, že je silnější zemské vědomí na Moravě, dokládá množství iniciativ právě na moravské straně hranice. Moravské zemské vědomí (ale i jeho projevy) lze nazvat pojmem „moravanství“ (viz např. FROLEC, 1991, s. 62). Pro území samotné Moravy byly a jsou různými spolky vydávány rozličné publikace. Jako příklad za všechny lze uvést Muzejní a vlastivědnou společnost v Brně a její stěžejní počín *Vlastivědu moravskou*. Ta je v prvním díle z roku 1897 popisována jako „vědecké a národní dílo, jež je dávným přáním všech upřímných vlastenců“ (SLAVÍK, 1897, s. V). Novou řadu *Vlastivědy moravské* pak tato společnost vydává od roku 1991.

Významná je zejména proto, že napomáhá reprodukovat Moravu v jejích historických hranicích, a upevňovat tak její regionální identitu (viz kapitola 3.1.2). Z méně formálních promoravských iniciativ bychom pak mohli jmenovat řadu hnutí a blogů na internetu. Projevy moravanství mají v současnosti různý charakter. Může jít například o vyvěšování moravských vlajek na svátek Cyrila a Metoděje, přelepování českého lva moravskou orlicí, přepisování některých názvů obcí (či částí obcí) nebo snaha označit historické hranice Moravy na silnicích. Pro někoho je přitom otázka moravanství „pouze“ srdeční záležitostí, pro jiného může být i otázkou politické orientace. Přestože dnes moravské strany a hnutí nemají větší podporu voličů, nelze opomenout, že se v nich skrývají zárodky možného separatismu. Například strana Moravané v roce 2014 otevřeně podporovala Skoty při jejich hlasování o nezávislosti na Velké Británii (viz Obr. 1).

Obr. 1: Podpora Skotů od strany Moravané v době konání referenda za samostatnost Skotska (Zdroj: Moravané, 2014)

Aktuálnost studované problematiky dokládá také zájem lidí o ni – a to na obou stranách zemské hranice Čech a Moravy. Poslední věc, na kterou jsem se v rámci dotazníkového šetření ohledně percepce česko-moravské hranice (ve 33 obcích severní části této hranice) tázal 240 respondentů, byla jejich e-mailová adresa v případě zájmu o výsledky výzkumu. Celkem 66 respondentů uvedlo, že e-mail nemá nebo nepoužívá (pochopitelně zejména starší lidé) a 48 oslovených mi odmítlo e-mail sdělit, přestože u některých byl zájem o téma vidět (někteří také říkali, že do června, kdy bude práce hotová, již zapomenou, že nějaký dotazník vyplňovali). Nějakým způsobem však o výsledky výzkumu zájem projevilo 126, tedy 52,5 %, respondentů (většina uvedla svůj e-mail). Odečteme-li lidi, kteří e-mail nemají či nepoužívají, dostaneme se tak téměř na tři čtvrtiny respondentů, kteří projevili o výsledky, resp. o téma zájem.

Kde však Čechy a Morava začínají, resp. končí? Shoduje se současné vnímání reliktní česko-moravské hranice s jejím průběhem na mapě? Vnímají všichni lidé zemskou hranici mezi Čechami a Moravou stejně? A jaká je vlastně současná podoba této hranice v krajině? Má zkoumaná hranice vliv na socioekonomický vývoj přilehlého území? Hlavním cílem předkládané diplomové práce je pokusit se na tyto otázky odpovědět a zejména pak zhodnotit dvě hypotézy. Tou první je teze, že i po desetiletích od zrušení zemí vědomí česko-moravské hranice v myslích lidí nadále přetrvává. Druhá hypotéza předpokládá, že lidé s rozdílnými socioekonomickými charakteristikami a s odlišnou polohou trvalého bydliště vzhledem k této hranici ji vnímají jinak. Modelovým územím je přitom region v oblasti severní části studované hranice – na pomezí okresu Ústí nad Orlicí s okresy Šumperk a Svitavy. Pro okres Ústí nad Orlicí jsem se rozhodl po komunikaci s Mgr. Janem Odehnalem, jenž v rámci své dizertační práce sleduje reliktní hranice v sousedním okrese Svitavy, a také z toho důvodu, že mě k tomuto územnímu celku pojí osobní vztah, neboť v jeho české části od narození žiji.

Na začátek je třeba také definovat alespoň pojmy „hranice“, „reliktní hranice“, „vnímání“ a „mentální mapa“. Hranice může být charakterizována jako „právně fixovaná a/nebo v přírodě stanovená linie, která spojuje homogenní či/nebo heterogenní regiony, které tvoří administrativní, hospodářskou nebo politickou jednotu“ (HEIGL, 1978, cit. v DOKOUPIL, 2004, s. 48). Například

DOKOUPIL (2004, s. 49) popisuje reliktní hranice jako „historicko-geografické hranice, které jsou mezními oblastmi historicko-geografického regionu a které v některém období v minulosti byly funkčními hranicemi mezi odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky apod. Jsou buď patrné v terénu (v kulturní krajině), nebo zaznamenané v archivních pramenech.“ GURŇÁK (2007, s. 32) o nich říká: „...už sice neexistují, a teda nemají politický význam, ale poukazují na historický vývoj územia. Možno ich odhalit' na základe rôznych znakov (národnostná, prípadne náboženská štruktúra obyvateľstva, architektúra, parcelácia pozemkov, dopravná infraštruktúra a i.)“. Vedle česko-moravské hranice tak mezi hranice reliktní patří například tzv. železná opona, hranice Protektorátu Čechy a Morava či různé druhy etnických hranic (např. mezi bývalým německým a českým obyvatelstvem na území dnešní České republiky).

Vnímání neboli percepce je „proces, během něhož vzniká v lidském vědomí obraz reality. Realitou rozumíme okolní svět, prostředí, které člověka obklopuje a jehož kvality poznává svými smysly.“ (SIWEK, 2011, s. 70). Mentální mapy „jsou mapy uložené ve vědomí člověka, kde jsou po celý život doplňované a zpřesňované – ale i zapomínané a deformované. Je to představa člověka o okolním světě. [...] Její význam je v tom, že právě ona slouží jako podklad pro rozhodování. Každý člověk se rozhoduje podle svých subjektivních znalostí a obrazů, které nosí v hlavě, tzn. na základě své mentální mapy, a nikoli na základě objektivní skutečnosti...“ (SIWEK, 2011, s. 88).

1.2 Metody práce

V prvé řadě bylo třeba zjistit z dostupných pramenů a literatury přesný průběh česko-moravské hranice v modelovém území (tedy v její severní části). Podle SCHULZE (1970) a MUSILA (2002) se zde hranice od středověku neposouvala, a tak pro její převod do digitální podoby mohla být využita kterákoli stará mapa v odpovídajícím měřítku (drobným problémem však mohou být vodní toky – viz kapitola 4.1). Zvolena byla mapa druhého vojenského mapování v měřítku 1 : 28 800 (z 19. století), neboť ta je volně přístupná pomocí služby WMS (Web Map Service) na Národním geoportálu INSPIRE. Poté již mohlo být vymezeno „zkoumané území“ (z logického důvodu je vymezení podrobně popsáno až v kapitole 2.2).

Stěžejním zdrojem dat pro tuto diplomovou práci se staly dva terénní výzkumy, které probíhaly od půli srpna do půli října roku 2014. První výzkum byl mapovací, při němž jsem prošel celý téměř 75kilometrový úsek reliktní zemské hranice ve sledovaném území. Jeho výsledky shrnuje kapitola 4. Daleko rozsáhlejší druhý terénní výzkum byl založen na dotazníkovém šetření, kdy jsem zjišťoval, jak vnímají reliktní zemskou hranici Čech a Moravy lidé v obcích zkoumaného regionu. Pomocí takto získaných dat, jsem se pokusil v kapitole 3 zhodnotit v úvodu formulované hypotézy.

Způsobů, jak studovat vnímání hranice, by se dala vymyslet jistě celá řada. Rozhodl jsem se sestavit dotazník (viz Příl. 1), neboť se domnívám, že data tohoto charakteru se efektivněji cestou sehnat nedají. I v rámci dotazníkového šetření se však nabízely různé možnosti výzkumu percepce hranice. Kromě přímých otázek na hranici (otázky č. 2, 5, 5.b.2 a 7) se dají využít i jiné dotazy. Vzhledem k tomu, že podle PAASIHO (PAASI, 1986) jsou hranice a regionální identita spjité nádoby, lze pro výzkum vnímání hranice použít i otázky na regionální identitu (otázky č. 3, 4 a 13). Také dotazy na jinakost pociťovanou lidmi (otázky č. 8, 9 a 12) se ukázaly jako vhodné. Celkem tedy obsahuje dotazník deset kvantifikovatelných otázek, přičemž za každou „správně“ zodpovězenou mohl respondent získat jeden bod (což je podrobně rozebráno v příslušných kapitolách). Tyto otázky tedy tvoří jakousi „kvantitativní část“ dotazníkového šetření – na základě bodového skóre jsou pak posuzovány rozdíly v percepci hranice v rámci jednotlivých skupin oslovených. Skupiny tvoří respondenti podle polohy trvalého bydliště (otázka č. 1), délky trvalého pobytu v dané obci (otázky č. 14 a 15), národnosti (otázka č. 16), pohlaví (otázka č. 17), věku (otázka č. 18) a nejvyššího dosaženého vzdělání (otázka č. 19).

Protože však striktně kvantitativní výzkum může vést k opomenutí jistých fenoménů, bylo snahou pokládat otázky otevřené a zaznamenávat i jiné zajímavé odpovědi a různé další postřehy

a poznámky (a to i večer po návratu z terénu při opětovném projití všech dotazníků). Takováto „kvalitativní část“ výzkumu pomůže nejen při následné interpretaci dat. Díky otevřeným otázkám lze také rozpoznat různé směry, kudy se může ubírat další výzkum. V tomto má významnou roli rovněž otázka č. 20, kde mohl respondent sdělit další souvislosti. Odpovědi na zbylé dotazy pak poslouží k posouzení vzájemných vazeb Čech a Moravy a k zodpovězení několika dalších neznámých.

Velmi specifickou je otázka č. 6. Jde vlastně o úkol, v němž měl respondent zakreslit do mapy hranici Čech a Moravy tam, kde ji v současnosti vnímá. Jedná se tedy o mentální mapu. Takto vzniklé hranice jsou vyhodnoceny částečně podle metody použité dvojicí ŠERÝ – ŠIMÁČEK (2013, s. 399–400) a částečně dle rad doc. Tomáše Řezníka. Tato „kartografická část“ dotazníkového šetření tedy uzavírá trojici vzájemně se doplňujících metod. Prioritou při zařazování otázek v dotazníku byla samozřejmě jejich logická návaznost (vyhodnocovány a prezentovány jsou však v jiném pořadí). Nutno říci, že až po zodpovězení otázky č. 6, resp. po splnění tohoto úkolu, byl respondent případně poučen o tom, kudy historická zemská hranice probíhá.

Velký vliv na výsledky výzkumu tedy má již volba dotazníkového šetření a jeho podoba. Ukázalo se například, že některé dotazy mohly být lépe formulovány. Velkým otazníkem také bylo, jak koncipovat mapu pro otázku (úkol) č. 6. Měřítko bylo zvoleno tak, aby mapa obsahovala všechny obce zkoumaného regionu (aby se mohli respondenti vždy zorientovat vzhledem ke svému bydlišti) a zároveň byla přehledná. Záměrně přitom vykresluje větší území („modelové území“ – viz kapitola 2.2) než jen obce zkoumaného regionu. Je to z toho důvodu, aby byla zobrazena i největší města v okolí, která usnadní orientaci, ale hlavně kvůli tomu, aby mapa nebyla tak sugestivní (i když tomu jsem se stejně nevyhnul – viz kapitola 3.2.1). Jsem si tedy vědom toho, že kdyby bylo zobrazeno ještě větší území, mohly být výsledky zase jiné. Pro lepší orientaci zachycuje zvolená mapa i některé další socioekonomické a fyzicko-geografické prvky. Jejich výběr se jistě opět podepsal na výsledcích výzkumu (někteří např. vedli část hranice po silnicích). Snahou bylo respondentovi předložit mapu co nejprehlednější, a tudíž co největší. Bylo tedy upuštěno od základních náležitostí jako je například legenda (v terénu by na její studium respondent stejně neměl čas). Někteří přesto říkali, že je mapa málo podrobná. Avšak jak se ukázalo, bylo to myšleno jen pro místa, která respondent důvěrně zná. Pro oblasti, které tolik nezná, byla mapa naopak podrobná až moc. Přehlednosti mapy jistě pomohlo také její barevné provedení (v černobílé podobě by se totiž např. slévaly vjedno komunikace s vodními toky).

Nutno také zmínit, že použití mentální mapy není vhodná metoda pro všechny. Někteří lidé se zkrátka v mapě vyznají lépe než jiní. Navíc, pro někoho je obtížné zaznačit do mapy hraniční čáru, patrně lépe by se vypořádal například s úkolem jednu zemi vyšrafovat. Naznačit cokoli do mapy se ukázalo jako nepřekonatelný problém celkem u čtyř žen zhruba ve věku 70 let. Právě na tomto úkolu s nimi vyplňování dotazníku ztroskotalo. Přestože i někteří další lidé se zprvu zdráhali hranici zaznačit (nakonec se mi je ale povedlo přesvědčit), tyto čtyři ženy zkrátka odmítly cokoli kreslit (obdobnou zkušenost má např. SPALOVÁ, 2000, s. 257). Jedna z nich se se mnou rozloučila slovy: „*Jste hodnej, ale už mě neotravujte.*“ Lepší metodou než mentální mapa by mohl být alespoň pro tyto ženy například úkol, kde by měly jednotlivé obce přiřazovat k Čechám či k Moravě. Použití mapy rovněž není ideální pro lidi, kteří potřebují na blízko brýle a zrovna je nemají po ruce (ne málo bylo takových). V neprospěch zvolené metody mluví také fakt, že mnozí, ač si uvědomovali, do jaké země dané sídlo patří, vedli jím hranici (ostatně podobnou zkušenost mají i ŠERÝ – ŠIMÁČEK, 2013, s. 404). Mezi další vlivy, které se podepsaly na výsledcích výzkumu, patří jistě také moje konverzace s lidmi během zakreslování hranice, ale například i volba psacích potřeb, a hlavně pak také postup zpracování v programu *ArcGIS*.

Protože je téma mé diplomové práce značně specifické, nechtěl jsem zjišťovat názory lidí online. Při využití internetového dotazníku by se totiž objevila další úskalí. Je pravděpodobné, že by lidé před odpovídáním nejprve pátrali ve vyhledávacích, kudy že to ta česko-moravská hranice vede. Abych získal co nejkvalitnější data, která by se dala vhodně interpretovat, rozhodl jsem se tedy pro zjišťování bezprostředních informací v terénu takzvaně „face to face“. A protože bylo cílem sesbírat odpovědi v každé obci od alespoň 1 % obyvatel ve věku 15 let a více, bylo třeba zvolit území odpovídající mým silám a rozsahu diplomové práce. I to tedy významně ovlivnilo velikost a tvar zkoumaného regionu (viz kapitola 2.2). Protože již jiné výzkumy ukázaly, že jinak

vnímají své okolí místní a jinak rekreatanti (např. SPALOVÁ, 2000, s. 243), rozhodl jsem se do výzkumu zahrnout pouze lidi s trvalým bydlištěm v daných obcích. Volba respondentů byla prováděna na základě kvótního výběru podle pohlaví, věku a obce trvalého bydliště (snahou bylo vždy zahrnout i obyvatele případných částí obce), avšak na podkladu dat ze SLDB 2011 (jež ovšem poskytuje potřebné rozdělení obyvatelstva dle pohlaví, věku, vzdělání a národnosti), kde jsou uváděni lidé s obvyklým pobytem. Domnívám se však, že v tom problém není, neboť protože jsem naprostou většinu lidí zastihl v místě jejich trvalého bydliště, dá se předpokládat, že je i místem jejich obvyklého pobytu.

Další vliv na výsledky výzkumu pak měly okolnosti samotného vyplňování dotazníku. Mnohé lidi tlačil čas. I proto někteří nebyli příliš ochotní se nad jednotlivými otázkami zamyslet. Jiní si na mne naopak udělali času dost (zejména moji známí – z české i moravské strany). Různé otázky také nebyly některými správně a hned pochopeny, tudíž jsem mohl dotaz položit trochu jinak (sugestivně), a tím zkreslit odpověď. Rovněž moje selektivní zapisování odpovědí (i z toho důvodu, že ne vše jsem stihl zachytit) se jistě podepsalo na výsledku (jediné, co do dotazníku zaznamenávali sami respondenti, byla vnímaná hranice). Naopak minimalizováno bylo ovlivnění respondentů jinými lidmi. Vždy jsem se snažil vyplňovat dotazník mezi čtyřma očima.

Jsem si tedy vědom toho, že jsou výsledky do značné míry zkresleny subjektivním výběrem metod, prací v terénu a v neposlední řadě také samotným vyhodnocováním dotazníků (nejen při bodování jednotlivých odpovědí). Kromě dat z obou terénních výzkumů jsou klíčové i poznatky z použité literatury a dalších pramenů, jež se rovněž podepsaly na celkovém výsledku (trochu jiných výsledků bych se jistě dobral při využití jiného souboru pramenů a literatury). Dílčí metody a úskalí této práce jsou pak ještě přiblíženy v potřebném kontextu v příslušných kapitolách.

Na závěr této kapitoly si ještě dovoluji poznamenat, že celý terénní výzkum přinesl obohacení nejenom mně, ale snad i některým respondentům. Vzhledem k tomu, že pocházím z Horní Čermné, moravské území rozkládající se za horským pásem táhnoucím se zhruba od Suchého vrchu po Lázek, byť nijak vzdálené, pro mne vždy představovalo víceméně *terru incognitu*. Jsem rád, že se mi naskytla taková příležitost blíže poznat nejen okolí svého bydliště, ale i jeho obyvatele. Během téměř dvou měsíců v terénu jsem tak procestoval i obce, o nichž jsem nikdy před tím ani neslyšel. Mohu říci, že jsem se také zdokonalil v navazování komunikace s neznámými lidmi a v laskavém naslouchání jiným „světonázorům“, než jaké sám zastávám. Ve zkoumaném regionu jsem se pohyboval převážně na kole (najeto přes 1000 km) a pěšky (nachozeno až několik set kilometrů), takže i příjemná fyzická aktivita se dá počítat do pozitiv, která mi diplomová práce přinesla. Co se týče respondentů, někteří vyloženě říkali, že jsou rádi, že se něco dozvěděli. Domnívám se tedy, že i osvěta mezi lidmi o alespoň malém výseku historie a kultury okolí jejich bydliště je dalším plusem této práce.

1.3 Rešerše literatury

Dřívější geografické výzkumy hranic se odehrávaly zejména na poli geografie politické. Dnes studují hranice rovněž geografové sociální a kulturní. K novému pohledu na hranice významně přispěla teorie institucionalizace regionu (PAASI, 1986), která propojila téma hranic s problematikou regionu a regionální identity. Na rozdíl od percepce moravsko-slezské hranice (viz níže) bylo vnímání hranice česko-moravské zkoumáno na akademické půdě dosud jen okrajově, a to navíc převážně pouze na základě regionálního vědomí obyvatel – často z deklarované národnosti v SLDB (což je však ukazatel z několika důvodů zavádějící – viz kapitola 3.3.3). Takové práce se přitom dají počítat v řádu jednotek. Obecněji pojaté téma česko-moravské hranice a potažmo otázka řádovostní úrovně zemí a s nimi spojená problematika regionální identity se pak v pracích geografů, ale nejen jich, objevují logicky častěji. Přesto ani jich není mnoho. V poslední době je velmi studovaným fenoménem zejména regionální identita (přehled prací týkajících se regionální identity v české humánní geografii dovedený do roku 2012 podala již dvojice ODEHNAL – ŠERÝ, 2012). Problematikou percepce geografického prostoru ale konkrétně i vnímáním reliktní moravsko-slezské hranice se pak zabývají geografové v Ostravě (viz níže).

V době před rokem 1989, kdy otázka historických zemí nebyla v rámci české geografie reflektována, se o hierarchickou úroveň zemí zajímal již citovaný Řehák, který zkoumal proces integrace na česko-moravském pomezí (ŘEHÁK, 1988) a později se také například vymezoval vůči termínu „Česko“ (např. ŘEHÁK, 2004). Stal se rovněž vedoucím tří popisných diplomových prací, které mapovaly a evidovaly hranečníky v celé délce česko-moravské hranice, pro tyto účely rozdělené na tři úseky: Rakousko – Stáj (KRUŽOVÁ, 2004), Stáj – Rozhraní (DOSEDLA, 2004) a Rozhraní – Polsko (DVOŘÁK, 2003). K čistě popisným pracím se řadí také diplomová práce TOPOLOVÉ (1992), která se zabývá vývojem česko-moravské hranice. Tato autorka přitom v mnohém tlumočí zjištění historika J. SCHULZE.

Po sametové revoluci, kdy se vzedmula nová vlna zájmu o historické země, byl v souvislosti s debatou o možném obnovení zemského zřízení proveden výzkum zhodnocující funkčnost historické česko-moravské hranice, jehož cílem bylo případně navrhnout úpravy této hranice tak, aby odpovídala tehdejší situaci (TOUŠEK – ŠICH – VAŠÍČEK, 1990). Vedle dojížděky za prací, spádovosti za službami a reliktní hranice byl dalším zohledňovaným kritériem názor lidí na to, zda jsou pro připojení své obce „zpět“ k Moravě, resp. k Čechům. Toto čtvrté kritérium bylo zjišťováno formou dotazníkového šetření v obcích podél zkoumané hranice, v nichž došlo po roce 1948 k domnělé změně zemské příslušnosti, a šlo tak v podstatě o výzkum vnímání česko-moravské hranice. Za navazující lze pokládat diplomovou práci VANČURY (1995), který jednak zhodnotil předchozí výzkum, jednak si všiml deklarované moravské národnosti v SLDB 1991 a také volebních výsledků Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko. Provedl také dotazníkové šetření, v němž zjišťoval názor lidí na stejnou otázku jako předchozí výzkumníci, avšak pouze ve Svitavách, Moravské Třebové a Dačicích. Pouze Dačickem se pak ve své diplomové práci zabývala SVOBODOVÁ (2012). V návaznosti na předešlé výzkumy se i ona ptala lidí na preferovanou zemskou příslušnost. Přestože práce nedosahuje takové kvality, její předností je komparace deklarované národnosti již podle třech censů (1991, 2001, 2011). Nezávisle na předchozích výzkumech porovnával deklarovanou moravskou národnost ze sčítání lidu 1991 a 2001 v okresech, jimiž česko-moravská hranice prochází či které leží do vzdálenosti 10 km od ní, ve své bakalářské práci CHALUPA (2011). Práci vedl P. CHROMÝ, jenž se ve svých textech otázce historických zemí také okrajově věnuje.

Kritický přístup k deklaraci moravské a slezské národnosti zaujal již roku 1993 ve svém článku DANĚK (1993), který upozornil na souvislost moravské národnosti a politických cílů. Dokládá to mimo jiné skutečností, že největší podíly Moravanů v censu roku 1991 vykazovalo Brno a jeho okolí a podobné prostorové rozložení měla i voličská podpora Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko. Tentýž autor pak věnuje problematice deklarování moravské a slezské národnosti i kapitulu ve své dizertační práci (DANĚK, 2002).

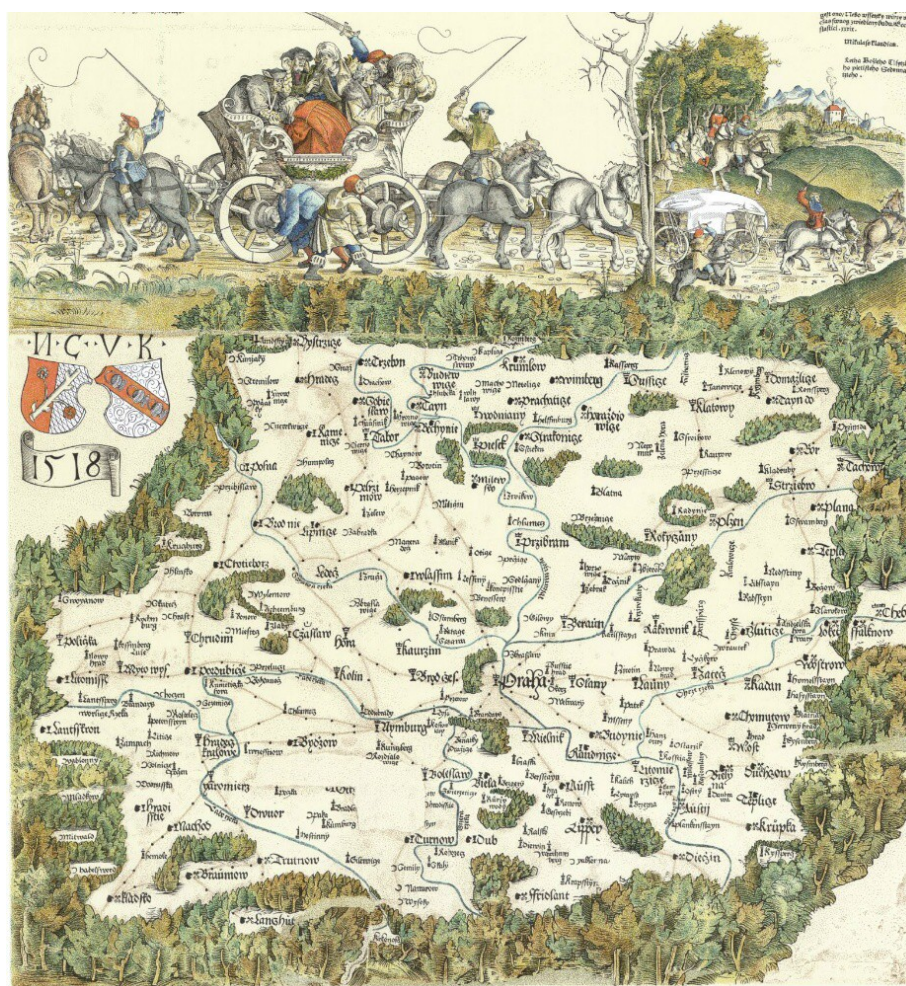
Vnímáním prostoru se v obecné rovině zabývá SIWEK (2011). Tento autor také dříve (SIWEK, 1996) zkoumal česko-polskou etnickou hranici (jinou hojně studovanou reliktní etnickou hranicí je pak česko-německá), jež je však jiným typem hranice než ta česko-moravská, neboť Čechy i Moravu obývá převážně stejné etnikum. Siwek se spolu s dalšími věnoval i hierarchické úrovni zemí. Vědomi si nedostatečnosti dat ze SLDB (1991) provedli SIWEK – KAŇOK (2000) vlastní výzkum vnímání moravsko-slezské hranice, který lze označit za komplexní, neboť byla zjišťována regionální identita v širokém slova smyslu a využita byla i mentální mapa. Výzkumem vnímání všech historických zemí a spolu s nimi národopisných regionů (SIWEK – BOGDOVÁ, 2007) pak bylo zjištěno výsadní postavení Čech a Moravy v myslích lidí. Přestože bylo využito i mentální mapování, o ohraničení těchto regionů autoři neinformují. Vnímáním moravsko-slezské hranice v její severní části (na Jesenicku) se hlavně ve vztahu k regionální identitě zabývali pomocí mentální mapy ŠERÝ – ŠÍMÁČEK (2010). ŠERÝ – ŠÍMÁČEK (2013) také s využitím mentální mapy komparovali regionální identitu ve dvou regionech s rozdílnou socio-historickou kontinuitou (Jesenicko a Valašskokloboucko). Šerý pak tento výzkum použil i ve své dizertační práci (ŠERÝ, 2014).

Přímo v textu předkládané práce jsou kromě zmíněných autorů citováni i mnozí jiní, kteří se zabývají problematikou hranic, zemí, jejich identity a dalších souvisejících skutečností. Vzhledem k tomu, že je téma (vnímání) reliktní česko-moravské zemské hranice interdisciplinární, jsou kromě geografických prací využity i publikace z jiných oborů (zejména historie).

2 VÝVOJ ADMINISTRATIVNÍHO USPOŘÁDÁNÍ, VÝVOJ ČESKO-MORAVSKÉ ZEMSKÉ HRANICE A VYMEZENÍ ZKOUMANÉHO A MODELOVÉHO ÚZEMÍ

2.1 Společný vývoj Čech, Moravy a jejich hranice se zaměřením na oblast severní části této hranice

Již kronikář Kosmas popisoval Čechy jako „kraj, kolem dokola obklíčený horami, jež se podivuhodným způsobem táhnou po obvodu celé země, že se naphled zdá, jako by jedno souvislé pohorí celou tu zemi obklopovalo a chránilo.“ Dále pokračuje: „Je to divná věc a lze z ní uvážiti, jak vysoko se vypíná tato země: nevtéká do ní žádná cizí řeka, nýbrž všechny toky malé i velké, pojaty arci do větší řeky, jež slove Labe, tekou až do Severního moře.“ (KOSMAS, 1975, s. 30). Podobně jako Kosmas, zhruba před 900 lety, charakterizuje Čechy E. SEMOTANOVÁ (2002, s. 83) v současnosti. Čechy obklopené horským valem porostlým lesy znázorňují také mnohé staré mapy (SEMOTANOVÁ, 2002, s. 89). Příkladem může být nejstarší mapa samotných Čech – mapa Klaudyánova z roku 1518 (viz Obr. 2). Dané geografické podmínky nejenže ovlivnily vývoj Čech a sousedních zemí, včetně Moravy, ale otiskly se rovněž do charakteru česko-moravské hranice.

Obr. 2: Klaudyánova mapa Čech z roku 1518 – Čechy obehnané tzv. hvozdem (Pozn.: Mapa je orientována, z dnešního pohledu netradičně, na jih.) (Zdroj: ANTOŠ, 2006, upraveno)

Za první státní útvar u západních Slovanů se pokládá Velká Morava (MĚŘÍNSKÝ, 1991, s. 17), jejíž jádro vytvořil spojením moravských úvalů a Nitranska Mojmir I. (833–836) (SEMOTANOVÁ, 2002, s. 127). Za vlády Svatopluka dosáhl tento celek největšího rozsahu a mimo jiné k němu patřily i Čechy (MĚŘÍNSKÝ, 1991, s. 12). Po rozpadu Velkomoravské říše se na počátku 10. století přesunulo centrum politického života do Čech a Morava se postupně stala v první polovině 11. století součástí přemyslovského knížectví (SEMOTANOVÁ, 2002, s. 128). Přemyslovci však nepřipojili Moravu (západní část bývalé Velké Moravy) do svého státu jako celek, nýbrž jako tři na sobě nezávislá údělná knížectví¹⁾, která byla sjednocena v markrabství teprve roku 1182. Záhy se Markrabství moravské stalo zásluhou Přemysla Otakara I. lénem Království českého (VÁLKA, 1991b, s. 21–22; SEMOTANOVÁ, 2002, s. 129).

Podle VÁLKY (1991a, s. 55) se stává pojem geografické hranice aktuální až se stabilizací států v 11. století. Hranice v předindustriálním období však neměly charakter linií, nýbrž širokých hraničních pásů (tvořených močály, lesy²⁾ či luhy), jež nebyly v prostoru přesně vymezeny, a tudíž ani označeny. Hranice se značila pouze tam, kde docházelo ke sporům (CHROMÝ, 2004, s. 36–37). Vývoj zemské hranice mezi Čechami a Moravou je pro nedostatek pramenů obtížné přesně určit. Vždyť ještě ani na počátku 19. století nebylo v některých odlehlých úsecích jasné, kudy tato hranice prochází. Představa česko-moravské hranice jakožto pomyslné čáry vedoucí někde uprostřed lesa se vytváří snad v souvislosti s kolonizací. Historik J. SCHULZ se domnívá, že původní pomyslná hraniční čára byla vedena po labsko-dunajském rozvodí (SCHULZ, 1970, s. 53–56). Kolonizace pomezí hvozdu vycházela jak z Čech, tak i z Moravy ve 13. století a kromě místních se jí v této době začali účastnit také cizinci, zejména Němci (VÁLKA, 1991a, s. 55; SEMOTANOVÁ, 2002, s. 148). Hranice nabývá moderní podobu teprve s postupem kolonistů z obou stran. Ti se setkávají a mnohdy dochází ke sporům o průběh hranice. Je tak potřeba území oddělit a případně i označit. Protože mohli kolonisté jen stěží vědět, kudy přesně prochází rozvodí, mnohde se na něm nezastavili, ale pokračovali dál. Někde se tak hranice stabilizovala na rozvodí, jinde se v důsledku rychlejší kolonizace z jedné strany posunula za rozvodí – na vodní tok – na straně druhé (SCHULZ, 1970, s. 52–56).

V modelovém území, tedy v oblasti severní části česko-moravské zemské hranice, došlo při stabilizaci této hranice k několika významným změnám. Z předpokládané původní polohy na labsko-dunajském rozvodí se hranice posunula na východ – do území Moravy (což lze vyčíst z Obr. 3.B). V nejsevernější části došlo k posunu z rozvodí na tok řeky Moravy, což SCHULZ (1970, s. 57) zdůvodňuje potřebou určitějšího vyznačení hranice. Řeka byla podle něj ideální přirozenou hranicí. Přesun hranice z rozvodí na vodní tok, však v budoucnosti, při přirozené změně koryta řeky, působil mnohé spory, a to nejen na toku Moravy, jak uvádí TOPOLOVÁ (1992). Daleko větší posun zemské hranice se uskutečnil někdy před rokem 1304 v horním povodí Moravské Sázavy, které patrně původně leželo na Moravě. Po tomto roce se zde již hranice ustálila (SCHULZ, 1970, s. 58–59; MUSIL, 2002, 152–154). V okolí Svitav se zemská hranice trvale stabilizovala snad již v roce 1256 (SCHULZ 1970, s. 61).

Dá se předpokládat, že zemská hranice mezi Čechami a Moravou hrála v průběhu staletí různé důležitou roli. Několikrát v historii totiž od sebe oddělovala země ovládané dvěma na sobě nezávislými panovníky. Často se uvádí roky 1478–1490 a 1608–1611, tedy období vlád Matyáše Korvína a Matyáše Habsburského na Moravě (např. HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 23), nicméně historických období, kdy měly Čechy a Morava odlišné panovníky, bylo více. V některých dobách také vládnul Moravě markrabě v osobě českého krále, jindy nezávisle na něm (viz např. VÁLKA, 1991b, s. 22–26). I tento fakt tedy pravděpodobně měnil důležitost zemské hranice, neboť každá ze zemí se pod vlivem svého panovníka mohla ubírat trochu jiným směrem. Historická období s odlišným panovníkem spolu s výše zmíněnými přírodními podmínkami (zejména horský val kolem Čech) mají za následek současnou situaci, kterou popisuje CHROMÝ (2009d, s. 309), totiž že „v řadě kulturněgeografických znaků se liší zejména tři významné části našeho území, kterými jsou historické země (Čechy, Morava, Slezsko).“

¹⁾ Šlo o Olomoucký úděl, Brněnský úděl a Znojenský úděl.

²⁾ Odhaduje se, že na Svitavsku mohl být pohraniční hvozdu až 30 km široký (SCHULZ, 1970, s. 55).

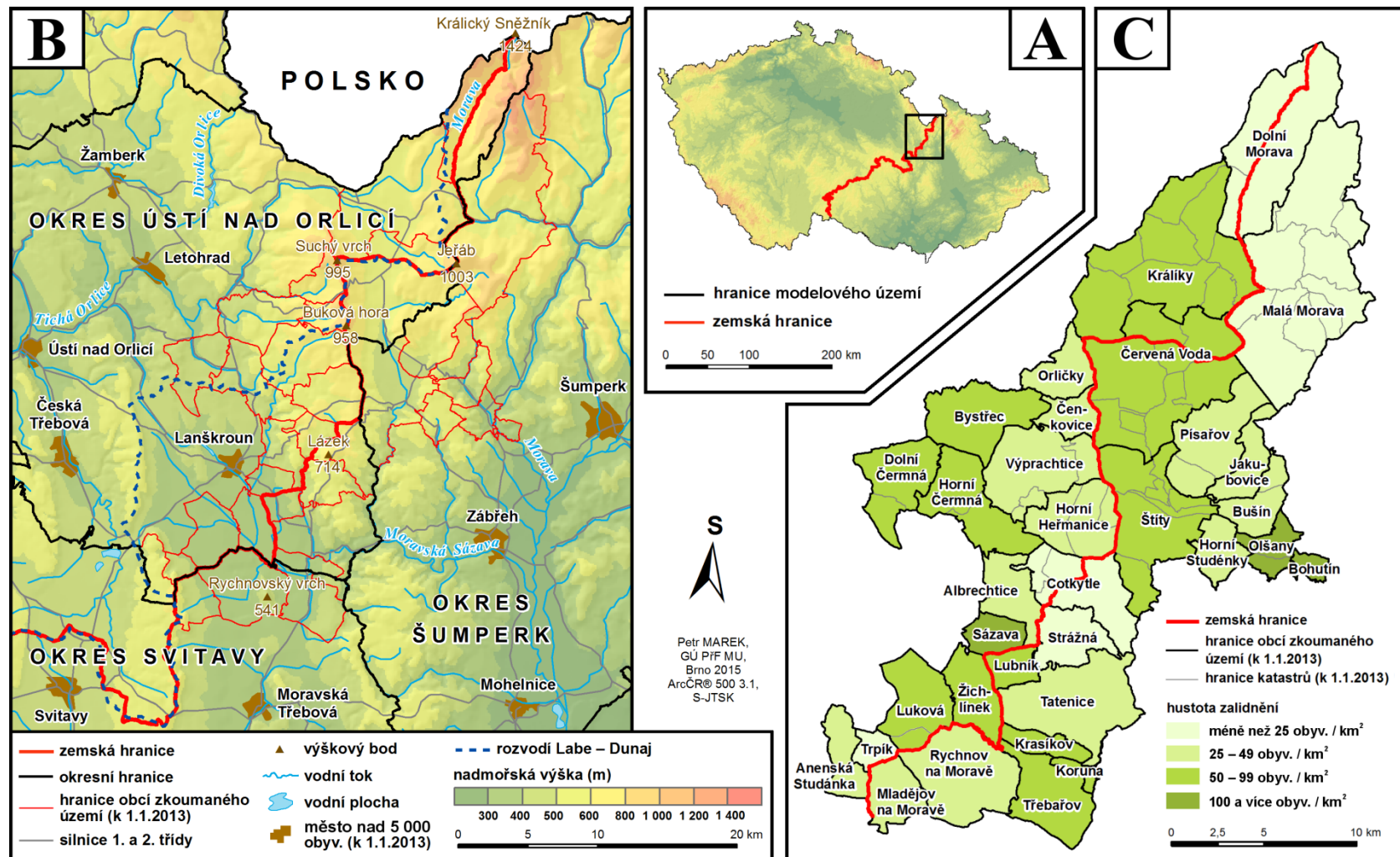
Důležitou změnu pro zemskou hranici mezi Čechami a Moravou představuje odstoupení většiny území Slezska spolu s Kladskem Marií Terezií Prusku v roce 1742. Kladsko, oblast dnešního Polska za hranicí modelového území (patrně na Obr. 3.B), bylo až do svého povýšení na hrabství, roku 1462 Jiřím z Poděbrad, integrální součástí Čech (HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 23–24). Po jeho ztrátě v roce 1742 se tak česko-moravská hranice zkrátila, takže dnes na severu končí, resp. začíná už u Králického Sněžníku (viz kapitola 4.2). Zbylé území Slezska, tzv. České Slezsko, bylo roku 1782 poprvé spojeno s Moravou v jednu zemi (HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 24). Podruhé vznikla země Moravskoslezská v roce 1928 na základě *zákona č. 125/1927 Sb., o organisaci politické správy*.

Česko-moravská hranice se naposledy významně změnila v době Protektorátu Čechy a Morava *vládním nařízením č. 388/1940 Sb., o některých změnách obvodů zemských úřadů v Praze a v Brně*. Situace byla navracena zpět *dekretem presidenta republiky č. 121/1945 Sb., o územní organisaci správy, vykonávané národními výbory*. Tato změna se nicméně nedotkla modelového území, neboť to v době nesvobody téměř celé náleželo do tzv. říšské župy sudetské (viz Obr. 22 v kapitole 3.3.2).

Poslední tečku za vývojem Čech a Moravy (resp. země České a země Moravskoslezské) jakožto správních celků učinil *zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení*, který od 1. 1. 1949 zavedl místo zemí kraje (viz též kapitola 2.3). V oddíle 6 tohoto zákona s příznačným názvem „Likvidace zemí a zemských národních výborů“ se píše: „Země Česká a Moravskoslezská jako svazky lidové správy zanikají uplynutím dne 31. prosince 1948.“ (*zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení*, § 39). Domnívám se, že tento právní akt česko-moravskou zemskou hranici zakonzeroval v její tehdejší podobě, tedy že Čechy a Morava se dnes rozkládají na tomtéž území jako koncem roku 1948. Poté se totiž zemská hranice již neměnila, pouze ji převrstvily kraje. Tento, podle mě logický, názor však evidentně nesdílejí někteří autoři či respondenti, s nimiž jsem přišel do styku v terénu. Ale o tom až později. V souvislosti s posledně jmenovaným zákonem historik J. VÁLKA píše: „V rámci totalitní ideologie měla být Morava vyhlazena z historického a státního vědomí“ (VÁLKA, 1991a, s. 7). Na závěr lze konstatovat, že se komunistickému režimu podařilo z několik staletí fungující hranice vytvořit hranici reliktní. Podle GURŇÁKA (2003, s. 23) přitom v prostoru středovýchodní a jihovýchodní Evropy patřila v posledním tisíciletí česko-moravská hranice k těm nejstabilnějším.

2.2 Vymezení zkoumaného a modelového území

Nejčastěji se pohraničí vymezuje administrativně (HAVLÍČEK, 2004, s. 62). Za zkoumaný region jsem tedy zvolil české a moravské obce, jejichž území přímo sousedí s česko-moravskou hranicí. Protože ta se na několika místech shoduje s hranicí současných okresů, nachází se studované území nejen v okrese Ústí nad Orlicí (výběr tohoto okresu je ozřejměn v kapitole 1.1), ale také v okresech Šumperk a Svitavy (viz Obr. 3.B). Obyvatelé těchto obcí tvoří jakousi „vnitřní populaci“. Úkolem předkládané práce bylo však zahrnout i populaci „vnější“ (v obcích nesousedících přímo s hranicí), takže do zkoumaného regionu byly začleněny také některé další obce z obou zemí. Jejich výběr se přitom řídil mnoha kritérii. Hlavním požadavkem bylo, aby žil ve sledovaném území na obou stranách hranice Čech a Moravy zhruba stejný počet lidí, a to zhruba ve stejné vzdálenosti od hranice zemské i státní. Pro takto vymezené obce budu používat souhrnný pojem *zkoumané, sledované* či *studované území*, resp. *zkoumaný, sledovaný* či *studovaný region* (přestože existuje určitý obsahový rozdíl mezi pojmy „území“ a „region“). Na většině map je však budu pro přehlednost znázorňovat v rámci širšího teritoria nazývaného *modelové území*, jímž je oblast severní části česko-moravské zemské hranice (viz Obr. 3.A a 3.B).

Obr. 3.A: Poloha modelového území a česko-moravské zemske hranice v rámci Česka

B: Poloha obci zkoumaného regionu v rámci modelového území

C: Obce zkoumaného regionu a jejich hustota zalidnění k 1. 1. 2014

(Zdroj: vlastní zpracování s využitím Národní geoportál INSPIRE, 2015; ČSÚ, 2014a; ČSÚ, 2015c)

Zkoumaný region se tedy rozkládá po obou stranách severní části reliktní česko-moravské zemské hranice při státní hranici s Polskem. Tvoří jej celkem 33 obcí na 75 katastrálních územích s celkovou rozlohou 558,5 km² a počtem obyvatel zhruba 26 tisíc³⁾. Průměrná hustota zalidnění k 1. 1. 2014 činila 47 obyvatel/km². Podrobná struktura obyvatelstva zkoumaného regionu i jednotlivých obcí k 26. 3. 2011 (podle SLDB 2011) je zachycena v Příl. 2 (nutno dodat, že jde především o strukturu populace ve věku 15 let a více, neboť právě tato věková skupina je pro naše účely podstatná – jde totiž o lidi, kteří mohli být osloveni v rámci dotazníkového šetření; avšak v případě národnosti nejsou zveřejňována kombinační data, tudíž zde je uvedena struktura za celou populaci). V této příloze jsou rovněž zahrnuty počty respondentů dotázaných v jednotlivých obcích. Při porovnání Příl. 2 se strukturou 240 respondentů (viz Příl. 3), oslovovaných na základě kvótního výběru (jehož podkladem bylo právě SLDB 2011 – viz kapitola 1.2), lze prohlásit dotázaný vzorek populace za reprezentativní. Soubor respondentů totiž podle vybraných znaků (pohlaví, věk a obec trvalého bydliště) zhruba odpovídá celkové populaci.

Ze srovnání Obr. 3.B a Obr. 3.C je zřejmé, že nejhustěji zalidněné jsou logicky obce s nižší nadmořskou výškou, zatímco obce v členitějším a výše položeném terénu jsou zalidněny řídce. Na české straně hranice se rozkládají obce Albrechtice, Anenská Studánka, Bystřec, Čenkovice, Dolní Čermná, Horní Čermná, Horní Heřmanice, Králíky, Luková, Orličky, Sázava, Trpík, Výprachtice a Žichlínek. Na moravské to jsou Bohutín, Bušín, Horní Studénky, Jakubovice, Koruna, Krasíkov, Lubník, Malá Morava, Mladějov na Moravě, Olšany, Písařov, Rychnov na Moravě, Strážná, Štítý, Tatenice a Třebařov. Zbylé tři obce – Cotkytli, Červenou Vodu a Dolní Moravu – dělí zemská hranice na českou a moravskou část (viz Obr. 3.C). Českou část obce Cotkytle tvoří dvě katastrální území – Herbortice a Mezilesí. Samotné katastrální území Cotkytle leží na Moravě. Součástí Červené Vody jsou pouze dvě česká katastrální území – Horní Orlice a Dolní Orlice, zatímco zbylých šest katastrálních území je moravských – Bílá Voda, Červená Voda, Mlýnice, Mlýnický Dvůr, Moravský Karlov a Šanov. Českou částí obce Dolní Morava jsou katastrální území Horní Morava a Dolní Morava, moravskou část tvoří katastrální území Velká Morava.

Z fyzicko-geografické charakteristiky sledovaného území se stručně zmíním pouze o dvou nejdůležitějších složkách, jimiž jsou pro téma této práce bezesporu geomorfologické a hydrologické poměry (jichž si všiml již kronikář Kosmas – viz kapitola 2.1). Celý zkoumaný region náleží do geomorfologické provincie Česká vysočina a jeho převážná většina pak do Krkonoško-jesenické soustavy (dříve nazývané Sudety), která se dělí na Orlickou oblast a Jesenickou oblast. Z Orlické oblasti zasahují na zkoumané území geomorfologické celky Kladská kotlina (Králíky až Štítý), Orlické hory (Suchý vrch 995 m n. m., Buková hora 958 m n. m.) a Podorlická pahorkatina (Rychnovský vrch 541 m n. m.). Jesenickou oblast představují geomorfologické celky Králický Sněžník (Králický Sněžník 1424 m n. m.), Hanušovická vrchovina (Jeřáb 1003 m n. m.), Zábřežská vrchovina (Lázek 714 m n. m.) a Mohelnická brázda, která zasahuje do zkoumaného území pouze nepatrně v jeho nejvýchodnější části (Bohutín a Olšany). Jihozápad sledovaného regionu (Anenská Studánka) patří do geomorfologické soustavy Česká tabule, oblasti Východočeská tabule a celku Svitavská pahorkatina (DEMEK et al., 1987).

S reliéfem území úzce souvisí jeho vodstvo. Regionem prochází hlavní evropské rozvodí řek Labe a Dunaje (viz Obr. 3.B), které v minulosti pravděpodobně zcela kopírovala hranice mezi Čechami a Moravou (viz kapitola 2.1). Do Labe svádí vodu ze studovaného území zejména Tichá Orlice (pramenící pod Jeřábem), do Dunaje především Morava (pramenící pod Králickým Sněžníkem) a Moravská Sázava (pramenící pod Bukovou horou). Přestože dnes není na mnoha místech (nejen v modelovém území) česko-moravská hranice zcela totožná s hranicí evropského rozvodí, můžeme se setkat s dělením České republiky na přirozené celky právě podle příslušnosti k povodí. Například WOKOUN (2008, s. 72) tak vyčleňuje celek „polabský, tj. Čechy, podunajský, tj. Moravu, pooderský, tj. Slezsko“.

³⁾ K 26. 3. 2011 činil počet obyvatel těchto obcí 25 793. Lidí ve věku 15 let a více (tedy těch, kteří mohli být osloveni v rámci dotazníkového šetření) zde k tomuto datu žilo 21 670 (ČSÚ, 2014b). K 1. 1. 2014 byl počet obyvatel obcí zkoumaného regionu již 26 480 (ČSÚ, 2014a).

2.3 Územně správní vývoj České republiky se zaměřením na oblast severní části česko-moravské hranice

Po dlouhá staletí se vyvíjely Čechy a Morava vnitřně odlišně. Pro pochopení názorů lidí zjištěných v průběhu výzkumu (viz kapitola 3) je nutné nastínit územně správní vývoj České republiky (resp. Československa) alespoň od první poloviny 20. století, neboť až sem sahá paměť některých respondentů. Podle *zákona č. 125/1927 Sb., o organizaci politické správy* existovaly okresy⁴⁾ a na vyšší řádovostní úrovni země (od roku 1928 byla Morava spojena se Slezskem v zemi Moravskoslezskou – viz též kapitola 2.1). Kraje jakožto správní jednotky v tomto období neexistovaly a okresy plně respektovaly zemskou hranici (viz Obr. 4). Specifická situace nastala po okupaci Československa nacistickým Německem (viz též kapitola 2.1 a kapitola 3.3.2), nicméně neměla dlouhého trvání.

Jak již bylo uvedeno v kapitole 2.1, od 1. 1. 1949 byly země na základě *zákona č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení* nahrazeny kraji. Zároveň došlo také k reorganizaci okresů, které nově nerespektovaly (již reliktní) zemskou hranici mezi Čechami a Moravou. V modelovém území byl moravský Lubník začleněn do okresu Lanškroun v Pardubickém kraji a naopak mnohé české obce v okolí Svitav se staly součástí okresu Svitavy v kraji Brněnském (viz Obr. 5). V tomto ohledu nejproblematictější byl kraj Jihlavský, který česko-moravská hranice dělila téměř v půli (viz např. SEMOTANOVÁ, 2002, příl. 24).

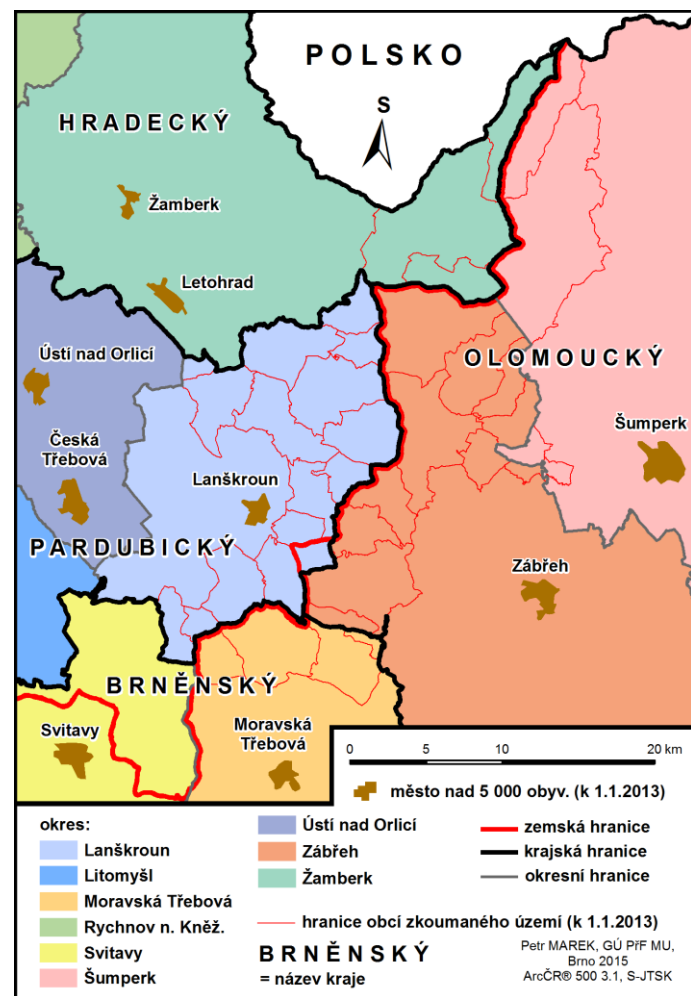
Další rozsáhlé změny na sebe nenechaly dlouho čekat. *Zákon č. 36/1960 Sb., o územním členění státu* zavedl k 1. 7. 1960 podstatně větší okresy i kraje než ty předcházející. V souvislosti s tím docházelo také ke slučování obcí (KŘIVOHLÁVEK, 2005, s. 15, DANĚK, 1993, s. 250). Zatímco v oblasti bývalého Jihlavského kraje se s novou územně správní reformou hranice zemská a krajská sobě opět přiblížily (viz např. SEMOTANOVÁ, 2002, příl. 25), ve zkoumaném území naopak došlo k daleko většímu nerespektování česko-moravské hranice. Domnívám se však, že dalekosáhlejší změny přineslo vytvoření krajů obsahujících ve svém názvu slovo „český“ a „moravský“ (viz kapitola 3.1.2). Moravské obce Mladějov na Moravě, Rychnov na Moravě, Třebařov a Koruna se staly součástí okresu Svitavy, který spolu s okresem Ústí nad Orlicí spadal nově pod Východočeský kraj. K okresu Ústí nad Orlicí byly připojeny moravské obce Krasíkov, Tatenice a Strážná a moravské části současných obcí Cotkytle, Červená Voda a Dolní Morava (viz Obr. 6).

Po roce 1989 byla zahájena rozsáhlá diskuze o nové podobě veřejné správy. Ve hře bylo také obnovení historických zemí. Moravské strany hájící větší nezávislost na Praze měly zprvu úspěch. Odrůžení Slovenska však vyvolalo obavy z další možné dezintegraci republiky, což bylo umocněno politickým rozkladem a válkou v tehdejší Jugoslávii. V důsledku toho v roce 1996 již moravské strany ve volbách do Poslanecké sněmovny neuspěly (BAUN – LACH – LaPLANT et al., 2004, s. 132). Zemské zřízení tedy nakonec obnovené nebylo. Místo toho vznikly současné kraje, které se výrazně liší od krajů předchozích, avšak jsou velmi podobné těm z let 1949–1960 (HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 481). *Ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávních celků* nabyl platnosti 1. 1. 2000. V další fázi reformy veřejné správy byly k 31. 12. 2002 zrušeny okresní úřady (avšak okresy jako územní jednotky přetrvaly), jež nahradily správní obvody obcí s rozšířenou působností (SO ORP neboli tzv. malé okresy) (KŘIVOHLÁVEK, 2005, s. 15–16; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 484). Ve zkoumaném území zůstala disproporce mezi krajskou a reliktní zemskou hranicí zachována od roku 1960 dodnes – k žádnému dalšímu přesunu obcí mezi okresy či kraji zde po tomto roce nedošlo. Za významnou změnu však pokládám skutečnost, že dnešní kraje (alespoň ty v modelovém území) již ve svém názvu nenesou jméno země, nýbrž se jmenují podle krajského města. Současnou situaci znázorňuje Obr. 7.

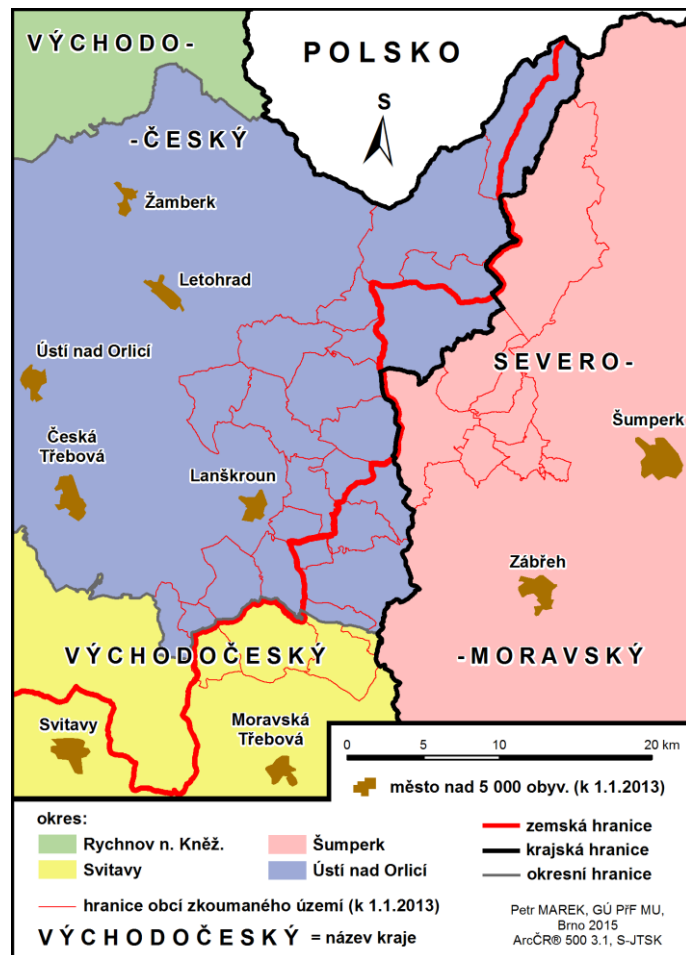
⁴⁾ Šlo o tzv. okresy politické, které se dále dělily na okresy soudní.

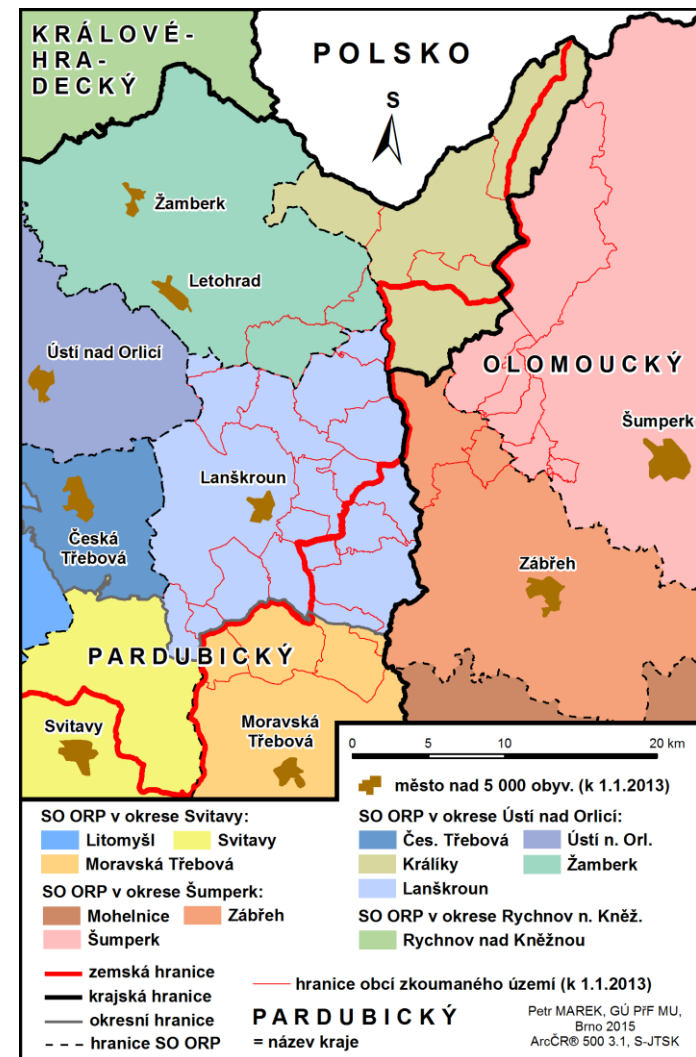
Obr. 4: Správní členění modelového území v roce 1930
 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím Národní geoportál INSPIRE, 2015; ČSÚ, 2006a; ČSÚ, 2006b)

Obr. 5: Správní členění modelového území v roce 1950
 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím Národní geoportál INSPIRE, 2015; ČSÚ, 2006a; ČSÚ, 2006b)

Obr. 6: Správní členění modelového území v roce 1961
 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím Národní geoportál INSPIRE, 2015; ČSÚ, 2006a; ČSÚ, 2006b)

Obr. 7: Současné (2013) správní členění modelového území
 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím Národní geoportál INSPIRE, 2015; ČSÚ, 2006a; ČSÚ, 2006b)

3 VNÍMÁNÍ RELIKTNÍ ČESKO-MORAVSKÉ ZEMSKÉ HRANICE

3.1 Region (východní) Čechy versus region Morava

3.1.1 Region a regionální identita

Koncept regionu prošel v minulosti několika změnami. Od 80. let 20. století se v souvislosti s tzv. novou regionální geografíí rozvíjí pojetí regionu jakožto sociální konstrukce (CHROMÝ, 2009a, 27). Region tedy již není chápan jako něco, co je dané, nýbrž jako něco, co je vytvářené lidmi. Klíčovou roli hraje teorie institucionalizace (vzniku) regionu finského geografa Anssi Paasiho. PAASI (1986, s. 121) chápe vznik regionu jako socio-prostorový proces a rozlišuje čtyři jeho stádia: (1) přijetí prostorového tvaru, (2) vytvoření symbolického „tvaru“, (3) rozvoj institucí a (4) ukotvení regionu v regionálním systému a regionálním povědomí lidí. Pořadí těchto fází může být různé a mohou se i časově krýt. Teorie se přitom týká všech regionů na všech hierarchických úrovních – ať už jde například o město či o stát (CHROMÝ, 2009a, s. 28; CHROMÝ, 2009b, s. 70).

Ad (1): První fáze, přijetí prostorového tvaru, spočívá se vymezení hranic. Tím se stává region odlišnou jednotkou v prostoru. Prostorový tvar přitom může být pevný (např. administrativní region) nebo vágní a v čase se může měnit. Hranice pak mohou být nejen fyzické, ale také kulturní či symbolické (PAASI, 1986, s. 124–125; PAASI, 2001, s. 16–17). Za klíčovou tuto fázi pokládá i CHROMÝ (2009d, s. 311).

Ad (2): Druhé stádium vzniku regionu, vytvoření symbolického „tvaru“, zahrnuje zejména pojmenování regionu, ale také tvorbu jeho symbolů jako jsou znaky, vlajky, rituály, mýty, písně, básně, novely, filmy a další (PAASI, 1986, s. 125; PAASI, 2001, s. 17; PAASI, 2011, s. 13). Nejdůležitějším symbolem regionu je i podle CHROMÉHO (2009b, s. 71) jméno, díky němuž se může region stát součástí každodenní reality.

Ad (3): Rozvoj sféry institucí je třetí podstatnou fází vzniku regionu, která je zpravidla souběžná s tou předchozí. Instituce mohou být nejen formální (např. administrativa, vzdělávací systém, média, firmy), nýbrž mohou mít podobu také různých neformálních praktik (PAASI, 1986, s. 126; PAASI, 2001, s. 18). Při reprodukci regionu do budoucna hrají důležitou roli jak hranice, tak i symboly, avšak klíčovou funkci mají právě instituce (viz též kapitola 3.1.2) (PAASI, 1986, s. 126; PAASI, 2001, s. 22; PAASI, 2011, s. 13; CHROMÝ, 2009b, s. 72).

Ad (4): V posledním čtvrtém stádiu se stává region součástí regionálního systému a regionálního povědomí společnosti. Nejlepším způsobem, jak toho dosáhnout, je přitom pro region získání administrativní role. Ovšem toto není nutný krok. Vedle administrativních regionů totiž existují také ty, jež formální roli nikdy nenabývaly, a přesto mají silnou kulturní pozici ve společnosti (PAASI, 1986, s. 130; PAASI, 2001, s. 18). Jako příklad takových regionů jmenuje CHROMÝ (2009b, s. 73) Chodsko, Valašsko či Horácko.

Během procesu vzniku regionu dochází rovněž k tvorbě regionální identity. PAASI (1986, s. 132) chápe pojem regionální identita jako zastřešující výraz pro (a) regionální identitu (vědomí) obyvatel regionu (tedy jakési ztotožnění s daným regionem) a (b) identitu (image – obraz) regionu. Identitu regionu pak dělí na vnitřní, která přežívá u obyvatel regionu, a na vnější, jež přetrvává u lidí žijících mimo region (PAASI, 1986, s. 136–137). Obraz regionu se tak může u různých lidí lišit. K regionální identitě obyvatel regionu lze ještě zmínit, že patří mezi základní přirozené potřeby člověka (RAAGMAA, 2002, s. 56; CHROMÝ, 2009c, s. 121) a že je vícerozměrná (člověk se např. může ztotožňovat se svou obcí, krajem, zemí či státem), což přitom neznamená, že jedna hierarchická (řádovostní, měřítková) úroveň vylučuje druhou (např. VENCÁLEK, 1998, s. 109).

Na tvorbě regionální identity se jednotlivé fáze vzniku regionu podílejí odlišnou měrou. V původním textu PAASI (1986, s. 124–125) tvrdí, že pro vznik regionální identity jsou klíčové hranice regionu a že zvláštní důležitost má také název regionu. V pozdějších pracích (např. 2001, s. 22 a 25; 2002, s. 807; 2011, s. 11–15) však tentýž autor připouští, že vztah regionální identity a hranic nemusí být tak přímočarý a navíc diskutuje, zda jsou hranice pro region vůbec nutné⁵⁾.

3.1.2 Reprodukce regionu aneb kde dnes Čechy a Morava začínají, respektive končí?

V závislosti na společenských procesech regiony nejen vznikají (institucionalizují se), ale také se proměňují (např. ve svém rozsahu či vymezení) a rovněž dochází k jejich zániku (de-institucionalizaci). Zpravidla jde o vznik jednoho regionu na úkor zániku regionu jiného. K zániku regionů dochází jejich slučováním či rozdělováním. Takto se v čase vyvíjejí regiony na všech měřítkových úrovních (PAASI, 1986, s. 121; PAASI, 2001, 13 a 18). CHROMÝ (2008, s. 58 a 62) však uvádí, že regiony takto nezánikají zcela, nýbrž přetrvávají v reliktní podobě. Tyto reliktní (historickogeografické) regiony zůstávají zaznamenány například ve starých mapách či v literatuře, mohou se projevovat v socio-kulturních vzorcích chování lidí a následně mohou být převrstveny regiony jinými.

Domnívám se, že je však nutné důsledně rozlišovat dvě věci. Tou první je vznik a zánik regionu, resp. vznik nového a vznik reliktního regionu, což se děje v rámci jedné a té samé řádovostní úrovně. Patří sem i prostý vznik reliktního regionu bez jeho náhrady regionem novým (jak se stalo např. v Československu v případě historických zemí od 1. 1. 1949). Druhou věcí je pak převrstvení jednoho regionu druhým, což je záležitost minimálně dvou hierarchických úrovní (např. zemí a krajů).

V rámci modelového území byla sice v roce 1960 část Moravy převrstvena nově vzniklým Východočeským krajem (viz kapitola 2.3), avšak šlo pouze o kraj – tedy region jiné měřítkové úrovně. Tato skutečnost tedy, dle mého názoru, neměla mít na země v jejich historických hranicích větší vliv – byly pouze převrstveny kraji (a to navíc kraji, jež dnes můžeme řadit rovněž k reliktním regionům). Problém byl myslím hlavně v tom, že kraje z roku 1960 nesly ve svém názvu slovo „český“ a „moravský“ (jméno regionu je totiž jedním z jeho klíčových atributů – viz kapitola 3.1.1). Ještě daleko více vše komplikuje fakt, že je Východočeský kraj často ztotožňován s východními Čechami. Je to tak nešťastné pojmenování, že dnes máme v rámci těchto východních Čech i část Moravy, což může znít poněkud absurdně. Ačkoli jde o dvě hierarchické úrovně, v současnosti v části modelového území vzájemně soupeří. Domnívám se, že je tento souboj možný jen proto, že bylo a je vědomí historických zemí dlouhá léta potlačováno. Která z těchto dvou vrstev případně jednou zvítězí, vyplyne z rozložení moci, neboť jak píše PAASI (2002, s. 805), regiony jsou vytvářeny mocnými hráči.

Jak již bylo zmíněno v kapitole 3.1.1, nejdůležitější při reprodukci regionu do budoucna (předávání jeho vnitřního a vnějšího obrazu) jsou instituce. CHROMÝ (2009b, s. 72) mezi ně řadí vedle institucí administrativních, ekonomických či kulturních také vzdělávací systém a regionální média. Vliv institucí pak podle něj posilují i symboly těmito institucemi vytvářené. Velkou roli mají rovněž regionální písně, regionální literatura či regionální vlastivěda. Výše nastíněný „mocenský souboj“ mezi východními Čechami a Moravou v části modelového území se odehrává prostřednictvím institucí a jejich symbolů (názvů apod.), ale také různých dalších prvků.

Morava je zde reprodukována, resp. připomínána zejména názvy některých obcí (jako je Mladějov na Moravě či Moravská Třebová) a dále pak například znakem Pardubického kraje⁶⁾

⁵⁾ V souvislosti s tím PAASI (1986, 2001, 2002) rozlišuje region a místo. Region chápe jako ohraničený a kolektivní s dlouhým trváním, zatímco místo jako otevřené, nesvázané s jedinou lokalitou a individuální, které zaniká se smrtí člověka.

⁶⁾ Na základě usnesení parlamentního výboru pro vědu, vzdělávání, kulturu, mládež a tělovýchovu ze dne 8. 11. 2000 má znak kraje obsahovat znaky historických zemí, na nichž se kraj rozkládá (CHROMÝ, 2009b, s. 71). V případě Pardubického kraje tak první čtvrtí znaku vyplňuje český lev a druhou moravská orlice. Že i v současnosti mají tyto symboly pro některé lidi značný význam, dokládá svědectví respondenta z Bušína, který zaznamenal na několika místech na Moravě u památných stromů přelepení českého lva moravskou orlicí.

(viz Obr. 8) na cedulích při vjezdu do tohoto kraje, novou řadou *Vlastivědy moravské* či mnohými drobnými a často nenápadnými prvky, mezi něž lze řadit i reklamní slogan: „*Restaurace, vinný sklípek a mnohem víc v nejkrásnějším penzionu na Moravě*“ (citováno z billboardu v moravské části obce Dolní Morava).

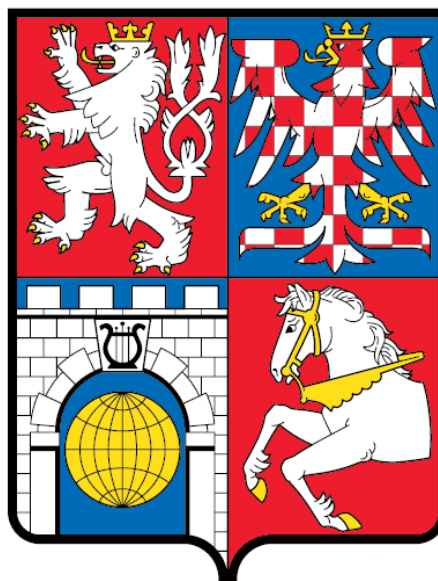
Naopak Východočeský kraj, potažmo východní Čechy zde reprodukuje zejména administrativní instituce a mnohá regionální média. Dobrým příkladem je myslím východočeské rádio Černá Hora, které vysílá pro východní Čechy a mimo jiné zve například do kina v (moravských) Svitavách. Situace kolem výše zmíněného znaku Pardubického kraje je dvojsečná. Jak se ukázalo v průběhu terénního výzkumu, lidé často vnímají tento kraj jako přímého následovníka kraje Východočeského, tudíž dodnes mnozí, když míjejí při vjezdu do kraje ceduli s jeho znakem a především názvem, vnímají, že jsou již v Čechách. Zdá se, že vše, co se týká současného Pardubického kraje, je mnohými chápáno jako české. Netýká se to tedy jenom značek na hranici krajů, ale například i regionálního denního tisku. V této souvislosti je nutné zmínit, že za české mnozí pokládají i všechny okresy Pardubického kraje. Dá se tedy předpokládat, že dokud budou lidé vnímat Pardubický kraj (a jeho subregiony) jako nástupce Východočeského kraje, bude povědomí o Moravě v modelovém území dále vytěsňováno. Také zde, při reprodukci východních Čech, se uplatňují drobné prvky. Příkladem může být úryvek z naučné tabule v české části obce Dolní Morava:

„*Při územní a správní reformě v roce 1960 byla hranice Čech a Moravy posunuta východním směrem na hřeben Sušiny a Podbělky. Od tohoto roku leží vrchol Králického Sněžníku i s pramenem řeky Moravy na území Čech.*“

Na příkladu z Dolní Moravy je zřejmá absurdnost celé situace. V jedné části obce je člověk přesvědčován o tom, že je na Moravě, v druhé části obce mu oficiální informační tabule říká, že celá obec leží v Čechách. Jak se v tom tedy vyznat? Dle mého názoru jedině tak, že se mezi lidmi na obou stranách reliktní hranice Čech a Moravy opět podaří vzbudit povědomí o hierarchické úrovni zemí a také o této historické hranici. Jak toho docílit, nastíním v kapitole 5.

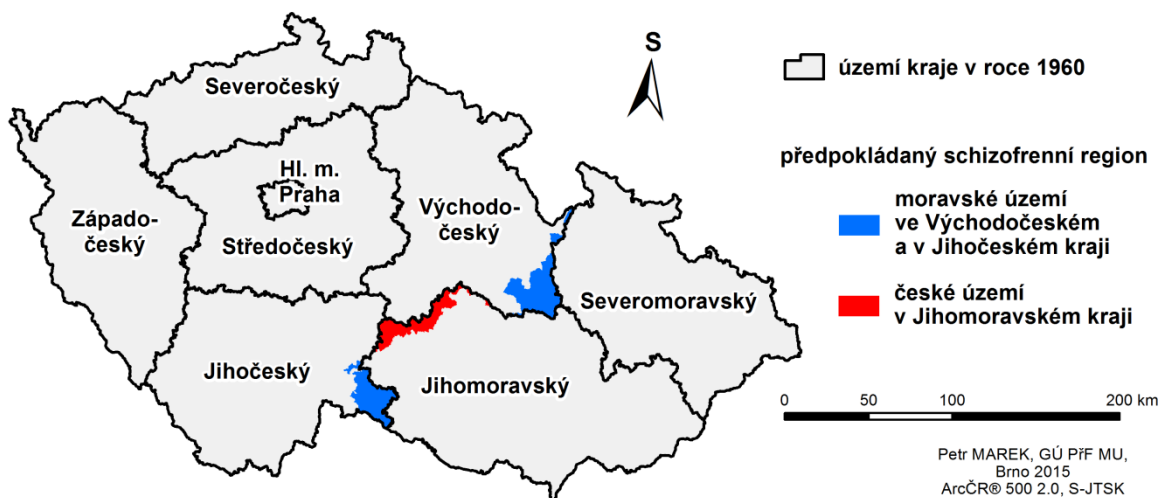
Celý problém se nyní může jevit malicherným. Když se však podíváme na to, jak si lidé z části modelového území, kde soupeří východní Čechy s Moravou, tvoří vlastní identitu, pochopíme, že může jít o problém daleko větší, než jen, že se tvrzení na billboardu střetává s tvrzením na informační tabuli. Ukázkovým příkladem může být 62letý rodák z Tatenic, který na otázku ohledně své národnosti odpověděl, že se cítí být Čechem, ovšem po vyplnění dotazníku, když mu nabízel slivovici, avšak já jsem taktně odmítl, naléhal se slovy: „*Tož sme Moraváci!*“. O něco méně výmluvný je pak případ 64leté rodačky z Červené Vody, která má za to, že její obec dříve ležela na Moravě, ale nyní je v rámci Pardubického kraje v Čechách, a která se na otázku ohledně národnosti ptala sama sebe: „*Co já su?*“ a pak odpověděla, že „*asi Češka*“. Domnívám se tedy, že lze tento region, kde dochází k onomu souboji východních Čech s Moravou, nazvat „schizofrenním“ – ve smyslu rozštěpené regionální identity. Rozpolcené přitom není jen regionální vědomí jeho obyvatel (viz kapitola 3.3.1), nýbrž regionální identita v širokém slova smyslu (jak ji chápe PAASI – viz kapitola 3.1.1), tedy i image regionu, a to image vnitřní i vnější. O příslušnosti tohoto regionu k Moravě či k Čechám totiž nemají jasno jak mnozí jeho obyvatelé (viz kapitola 3.3.1), tak ani lidé bydlící za jeho hranicemi (kapitola 3.2.1).

Nutno také dodat, že takovýto schizofrenní region se nevyskytuje pouze v modelovém území, nýbrž se táhne zřejmě téměř po celé délce česko-moravské hranice. Na její severní části tedy soupeří Morava s východními Čechami, uprostřed pravděpodobně Čechy s jižní Moravou a na jihu opět Morava tentokrát s Čechami jižními (viz Obr. 9). Toto tvrzení dokládají výzkumy

Obr. 8: Znak Pardubického kraje připomínající také území Moravy
(Zdroj: Pardubický kraj, 2011)

ZEMANA (2001) a SVOBODOVÉ (2012), z nichž se dá vyčíst obdobný střet jako v případě části modelového území – je zřejmé, že také regionální identita Dačicka (moravského území v Jihočeském kraji) je značně komplikovaná.

Obr. 9: Kraje v Česku v roce 1960 a vymezení předpokládaného schizofrenního regionu

(Pozn.: Je patrné, že se hranice zemská na většině míst neshodovala s krajskými. Do Moravy zasahovaly kraje Východočeský a Jihočeský a naopak do Čech přesahoval kraj Jihomoravský. O Slezsku ani nemluvě.)

(Zdroj: vlastní tvorba s využitím Národní geoportál INSPIRE, 2015)

Kde tedy dnes Čechy a Morava začínají, resp. končí? Z výše nastíněného je myslím jasné, že na tuto otázku může mít každý svoji odpověď. Jak jsem se již zmínil v kapitole 2.1, zastávám názor, že česko-moravská hranice vede přesně tudy, kudy na konci roku 1948. Od té doby se totiž hranice regionů na rádivostní úrovni země neměnily. Zároveň jsou ale od roku 1949 země z myslí lidí vytěšňovány. V modelovém území sice Moravu převrstvil Východočeský kraj, který je ztotožňován s východními Čechami, avšak i nyní jde pouze o jeden region v rámci Čech – tedy nižší hierarchickou úroveň než je ta zemská. Nicméně mnozí (nejen) respondenti se domnívají, že když jde o východní Čechy, nemůže jít zároveň o Moravu. Na základě toho, jak mocné jsou instituce reprodukcující soupeřící regiony, získávají si tyto regiony zastání ve společnosti. Chybá by však byla představa, že existují dvě vyhraněné skupiny lidí – jedna ztotožňující hranici mezi Čechami a Moravou s hranicí historickou zemskou a druhá s hranicí krajskou. Kromě rozložení moci institucí reprodukcujících soupeřící regiony mají totiž vliv na podobu česko-moravské hranice v myslích lidí také další proměnné (viz kapitola 3.2). Řada lidí tak ve výsledku tuto hranici vnímá podle hranice zemské či podle hranice krajské jen částečně.

3.2 Výsledky za všechny respondenty

Kapitoly 3.2 a 3.3 prezentují zejména výsledky terénního výzkumu založeného na dotazníkovém šetření (viz kapitola 1.2).⁷⁾ Druhá zmiňovaná se soustřeďuje na odpovědi jednotlivých skupin respondentů, zatímco tato první představuje výsledky za všechny respondenty. Zde bude nejprve rozebráno, jak lidé zakreslili česko-moravskou hranici do mapy (kapitola 3.2.1), poté jak ji popsali v odpovědích (kapitola 3.2.2 rozdělena do třech dílčích kapitol) a následovat bude kapitola 3.2.3 shrnující odpovědi všech respondentů.

⁷⁾ Z důvodu omezeného povoleného rozsahu diplomové práce mohla být zařazena bohužel jen ta nejpodstatnější a nejzajímavější zjištění.

3.2.1 Hranice v mentální mapě

Otázka, resp. úkol č. 6 zněl: „*Pokuste se prosím zakreslit průběh česko-moravské hranice do mapy na druhé straně dotazníku.*“ Hned pět respondentů se vzápětí optalo (slovy jednoho z nich): „*Mám zakreslit historickou hranici, nebo současnou?*“ (přičemž pod „současnou“ měli na mysli hranici krajskou). Odpovídal jsem jim, ať hranici Čech a Moravy zakreslí tak, jak ji vnímají dnes. Jiní lidé sice tuto otázku nekladli, avšak z podoby hraničních čar, které i oni do mapy zaznamenali, je onen soubor východních Čech a Moravy (viz kapitola 3.1.2) více než zřejmý. Jak již bylo nastíněno v kapitole 3.1.2, neexistují dvě vyhraněné skupiny lidí ztotožňující česko-moravskou hranici buď s hranicí reliktní zemskou, nebo s hranicí současnou krajskou (která se ve zkoumaném regionu shoduje s bývalou krajskou). Vliv při rozhodování, do jaké země tu kterou obec zakreslit, má respondentova znalost území (přičemž člověk zná nejvíce své okolí, ale roli zde hraje i znalost zprostředkovaná nebo lépe řečeno obecná – názorným příkladem je případ Moravské Třebové), dále pak rozložení moci institucí, které reprodukuje soupeřící regiony (s čímž souvisí časté ztotožňování hranice zemské s tou krajskou), ale také lokální specifika (viz kapitola 3.2.2.1) a jiné skutečnosti. V závislosti na všech těchto proměnných zakreslují lidé hraniční čaru Čech a Moravy velmi různě – například částečně podle hranice reliktní zemské, částečně podle současné krajské a částečně podle něčeho úplně jiného.

Mnozí respondenti zcela automaticky ztotožňují hranici reliktní zemskou s hranicí kraje („*Přece Pardubický kraj, to už jsou Čechy, ne?*“). Při zaznamenávání česko-moravské hranice do mapy se tak řídili příslušností jednotlivých obcí buď ke krajům (např. i podle SPZ na autech, kde je pardubické „E“ ztotožňováno s Čechami, zatímco olomoucké „M“ s Moravou), nebo k okresům („*Cotkyle, to už nebude Morava, to už je Ústí.*“). Při zakreslování Moravské Třebové do Čech řekli někteří například: „*Sice Moravská Třebová, ale Morava to není.*“, „*Moravská Třebová už jsou Čechy.*“, „*Moravská Třebová je moravská, ale patří do východních Čech.*“. Podle jednoho dotazovaného je pak paradoxní, že jsou ve Východočeském kraji dvě Třebové, jiný na konto jedné z částí Červené Vody řekl: „*Moravský Karlov v Čechách – blbost, měly se změnit názvy.*“. Přestože tedy tyto lidé jsou spíše zastánci řádovostní úrovně krajů, a dané území tedy dnes chápou pod vlivem Východočeského a Pardubického kraje jako součást Čech, jsou mezi nimi i tací, kteří si uvědomují jeho historickou příslušnost k Moravě (a třeba i znají konkrétní prvky, jež reliktní zemskou hranici připomínají, což může vyvolávat paradoxní situace – viz kapitola 3.2.2.1).

Naopak jiní, spíše zastánci měřítkové úrovně zemí („*Vnímám to pořád, jak to bylo historicky.*“), se nenechali zmást. Přestože si uvědomují, že například Moravská Třebová je součástí Pardubického kraje či okresu Svitavy, zakreslili ji na Moravu. Do skupiny osob, vnímajících česko-moravskou hranici více podle té historické zemské, patří i ti, kteří si vzhledem k již větší vzdálenosti (nebo i kvůli obecně menší znalosti území – viz též kapitola 3.3.5) pravděpodobně Moravskou Třebovou s konkrétním krajem či okresem nespojují, ale řídí se zdravým rozumem: „*Moravská Třebová – tak asi bude na Moravě.*“, „*Česká Třebová, Moravská Třebová – tak to musí být někde mezi tím.*“ Podobně mnohým napověděly názvy obcí Rychnov na Moravě a Mladějov na Moravě. Dá se tedy předpokládat, že takto by uvažovali i lidé z ještě větší vzdálenosti, kteří dané území neznají a nevědí tedy, jakou krajskou či okresní příslušnost má ta která obec. Územně správní vývoj sice může narušit vnímání zemské hranice obyvateli dotčeného regionu a některými dalšími, kteří jej znají, avšak s rostoucí vzdáleností klesá znalost území, a lidé se tak pravděpodobně čím dál více spoléhají na symboly (zejména názvy), které dané země připomínají. Kdyby tedy chtěl někdo například vymazat z mysli lidí Moravu, musel by mimo jiné přejmenovat nejen některé obce, ale například i kraje (kde by se rovněž musel vypořádat s jejich subregiony a případnými následovníky) či Českomoravskou vrchovinu (která připomíná alespoň hranici zonální).

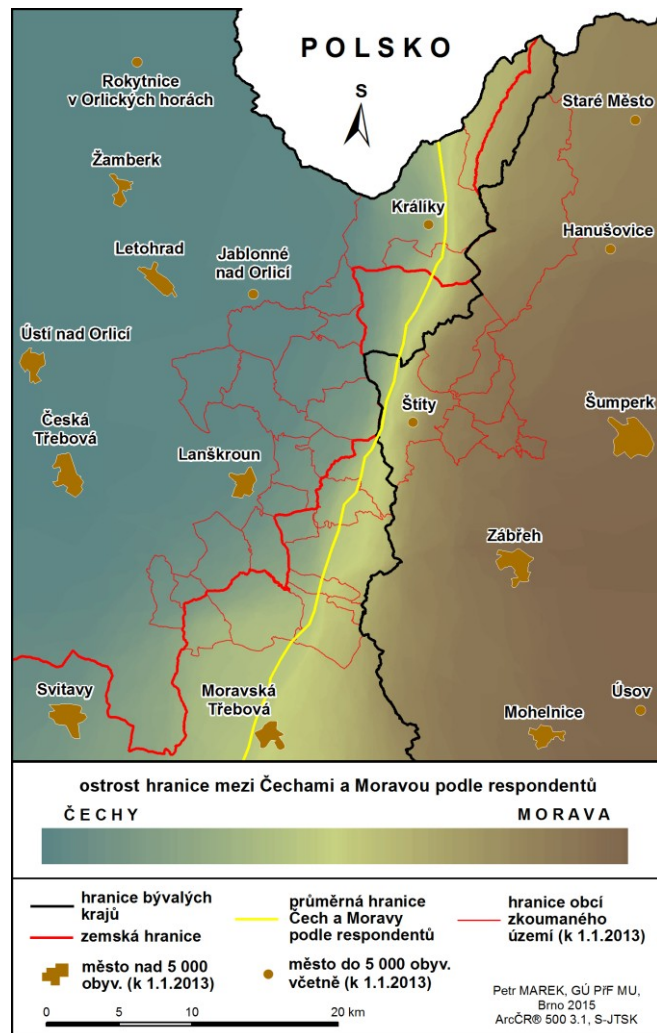
Metoda mentální mapy má mnohá omezení (viz kapitola 1.2) a patří mezi ně i fakt, že je rozdíl v tom, co lidé zakreslují, a v tom, co si myslí, že zakreslují. Někteří například chtěli zaznačit česko-moravskou hranici probíhající Hraničním potokem, avšak tento vodní tok zaměnili s nedalekou řekou Březná, jež shodou okolností tvoří částečně krajskou hranici (viz Příl. 5). Z důvodu, aby mapa v dotazníku nebyla tolik sugestivní, jsem totiž nepopisoval řeky ani vrcholy. Jiným případem je tak záměna Králického Sněžníku za vrchol blíže Králikům (přestože nadmořská

výška v mapě nechybí). Někdy tedy není jasné, zda respondent konkrétní jím zmíněný prvek česko-moravské hranice nezakreslil proto, že dnes vnímá hranici jinde, nebo proto, že pro něj metoda mentální mapy není nejvhodnější. Alespoň částečné ověření vhodnosti metody poskytuje podíl respondentů, kteří zakreslili obec svého trvalého bydliště do té země, ve které ji vnímají (dle otázky č. 3 – viz kapitola 3.2.2.2). Takto učinilo téměř 86 % dotázaných. Přes 12 % respondentů pak zakreslilo svoji obec do druhé země – nepřekvapí však, že více než polovinu z nich tvoří obyvatelé schizofrenního regionu (viz kapitola 3.3.1).

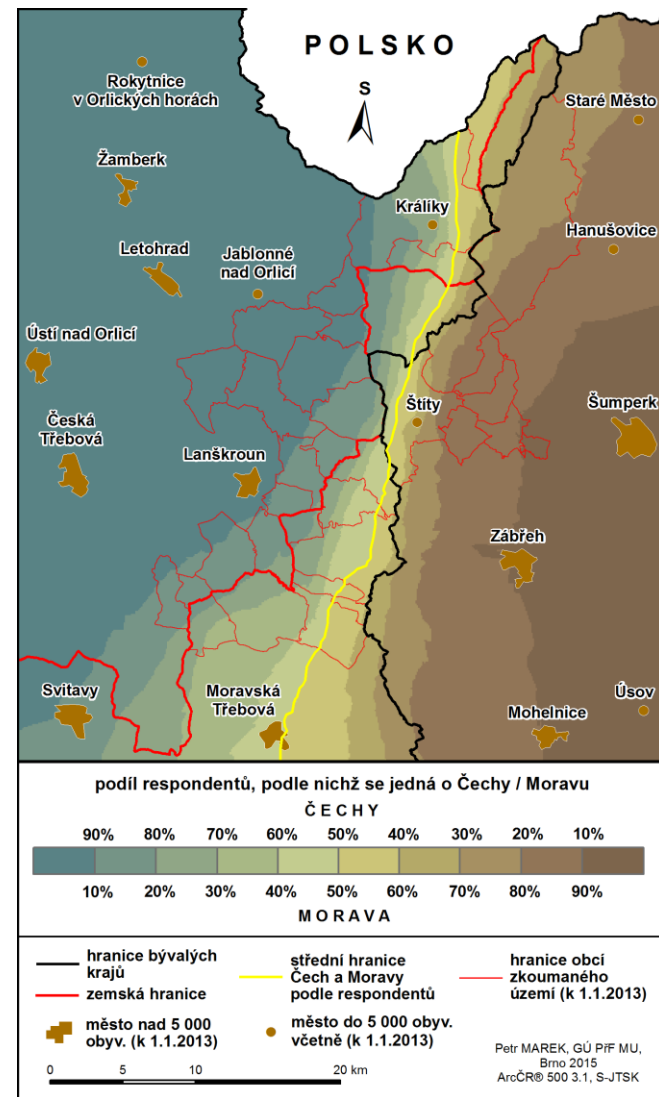
Přes všechny nevýhody nám poskytuje mentální mapa názorný obrázek toho, kde a jak oslovení lidé v současnosti česko-moravskou hranici zhruba vnímají. Existují ale rozdílné přístupy ke znázornění takto získaných dat. Zobrazení více odpovídající reálné situaci zachycuje Obr. 10. Přehlednější a srozumitelnější výsledky však poskytuje Obr. 11. V prvním případě je znázorněna „průměrná“ hranice, jež více odpovídá statistickému rozložení hodnot (proto i kapitola 3.3 pracuje s průměrnými hranicemi), zatímco v druhé mapě je výsledná „střední“ hranice určena podílem respondentů – 50 % z nich zakreslilo na jednu stranu od této linie Čechy a 50 % na stranu druhou zaneslo Moravu. Průměrná hranice je oproti té střední posunuta více směrem do Čech, což svědčí o tom, že země Česká byla zaznamenávána s větší přesností (zejména Moravu někteří zakreslovali jako malé území v okolí svého bydliště či v blízkosti několika, pravděpodobně jim známých, měst).

Z Obr. 10 je patrné, že především v oblasti schizofrenního regionu vnímají lidé hranici Čech a Moravy značně neostře, což svědčí o rozpolcenosti obrazu (image) tohoto regionu (viz kapitola 3.1.2) – zejména jde o rozštěpený vnější obraz (obyvatelé schizofrenního regionu totiž zakreslili hraniční čáru vcelku správně – viz kapitola 3.3.1). Obr. 11 je výmluvný především proto, že zmiňovanou Moravskou Třebovou (nebo alespoň její část) umístila polovina oslovených na Moravu a druhá polovina do Čech. Dlužno však říci, že pouze 26 (tj. necelých 11 %) respondentů vedlo hranici přímo tímto městem. Ostatní se tedy dokázali rozhodnout, zda leží tato Třebová v Čechách či na Moravě, anebo vedli hranici úplně jinak. Většina dotazovaných zakreslila hranici správným zhruba severojižním směrem, osm ji vedlo víceméně od západu na východ (sedm z nich zakreslilo Moravu na jih, jeden pak na sever) a relativně velký počet lidí zaznačil jednu ze zemí jako malé území v okolí několika obcí (viz výše). V souhrnných mapách jsou skryta i další fakta – například jakési uzlové body, jimiž vedli mnozí hraniční čáru. Významným uzlovým bodem je kupříkladu okolí obce Hoštejn (s tím souvisí mimo jiné to, že mnozí zakreslovali hranici na řece Břežná).

Z podoby průměrné i střední hraniční čáry je zřejmé, že nastíněný zápas hierarchické úrovně zemí s řádovostní úrovní krajů, resp. Moravy s východními Čechami, je stále v plném proudu. Na první pohled se sice může zdát, že v jižní části modelového území má navrch úroveň krajská, neboť zejména zde není zemská hranice příliš respektována (vždyť například moravské město Svitavy zakreslilo více než 80 % dotazovaných do Čech), avšak měřítkovou úroveň zemí zde významně reprodukuje názvy některých obcí (viz výše). Skutečnost, že jsou průměrná a střední hranice na některých místech blíže hranici krajů, je jednak způsobena větší aktuálností hranice krajské, ale také nepochybně složitým průběhem hranice zemské. Zajímavé by jistě byly výsledky za území dále na jih, kde se reliktní zemská a současná krajská hranice ještě více rozcházejí. Dá se však předpokládat, že lidé ztotožňují obě hranice více právě v modelovém území, kde se na několika místech tyto hranice shodují, než například v Kraji Vysočina, který je zemskou hranicí rozřát na dvě části a kde hranice kraje jsou značně vzdáleny (jinými slovy, lidé tam pravděpodobně nejsou krajskou hranicí tolik mateni, a tudíž mají o reliktní zemské hranici jasnější představu – to by však vyžadovalo podrobný výzkum).

Obr. 10: Ostrost vnímání česko-moravské hranice všemi respondenty
(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Obr. 11: Podíl respondentů, podle nichž se jedná o Čechy / Moravu
(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Z Obr. 10 a Obr. 11 je také zřejmé, že největší shodu na průběhu česko-moravské hranice našli respondenti v oblasti Štítů, kde je vnímaná hranice nejostřejší a kde si jsou Češi dle 90 % respondentů a Morava dle 90 % respondentů nejbližší⁸⁾. Horský masív mezi Štíty a Horními Heřmanicemi totiž tvoří jak reliktní zemskou, tak i současnou krajskou hranici, a navíc představuje také jakousi přirozenou bariéru. Průměrná i střední hranice vedou ve většině modelového území Moravou, což znamená, že respondenti přiřkli Čechům značnou část moravského území (zejména schizofrenního regionu). Výjimkou je pouze okolí města Králíky, které ač je české, zakreslili mnozí na Moravu. To může být vysvětleno hned třemi skutečnostmi. Zaprvé někteří ztotožnili Králický Sněžník s vrcholem blíže u Králíků (viz výše), zadruhé jiní podle názvu „Dolní Morava“ usuzovali, že nemůže jít o Čechy, a za třetí k zakončení česko-moravské hranice hned za městem Králíky svádí tvar České republiky, resp. tvar kladského výběžku.

Jak již bylo výše zmíněno, snažil jsem, aby mapa v dotazníku nebyla sugestivní a také abych já při vyplňování dotazníků respondenty neovlivňoval. 30letá respondentka z Výprachtic však chtěla hranici Čech a Moravy zakreslit pouze do přehledové mapky v dotazníku (viz Příl. 1), přičemž to komentovala slovy: „Morava je přece až dole – Brno a tak...“. Prozradil jsem jí však, že část Moravy se nachází i ve znázorněné mapě. Není tedy vyloučeno, že mapa modelového území v dotazníku byla sugestivní i pro některé další oslovené.

3.2.2 Hranice v odpovědích

3.2.2.1 Otázky na hranici

Chceme-li zkoumat, jak lidé vnímají hranici, není nic jednoduššího, než se jich na ni zeptat. Víceméně přímé otázky na česko-moravskou hranici byly respondentům v průběhu dotazníkového šetření položeny celkem čtyři. Zatímco první skryté zjišťovala, zda mezi lidmi přetrvává povědomí o historické hranici Čech a Moravy (otázka č. 2), druhá se jich na to ptala přímo (otázka č. 5). Další dotaz se pak zajímal o znalost něčeho konkrétního, co tuto hranici připomíná (otázka č. 5.b.2), a poslední zjišťoval, zda a jak lidé česko-moravskou hranici vnímají v každodenním životě (otázka č. 7).

V terénu jsem se při představení respondentům nezmínil, že zkoumám česko-moravskou hranici, nýbrž že mi jde o vnímání regionu v okolí jejich bydliště. Bylo to z toho důvodu, že o přítomnosti zemské hranice jsem se chtěl dozvědět od nich. Poté, co jsem se ujistil, že má respondent v dané obci trvalé bydliště, položil jsem **otázku č. 2: „Řekl(a) byste, že se obec Vašeho trvalého bydliště nachází ve vnitrozemí (v rámci ČR) nebo v pohraničí?“**. Pokud zněla odpověď „v pohraničí“, následovala doplňková otázka: „**Při hranicích s jakou zemí?**“ (přičemž bylo využito toho, že se v češtině často zaměňují slova „stát“ a „země“). Právě tímto dotazem jsem zjišťoval, jak hluboko je v lidech zakořeněno pohraničí Čech a Moravy. Jako obec ležící v pohraničí vnímá místo svého trvalého bydliště z celkového počtu 240 respondentů 187 (tj. 77,9 %) lidí. Češi, resp. Moravu však zmínilo pouhých deset (tj. 5,4 %) z nich, kteří tak dostali jeden bod (avšak jak se vzápětí ukázalo, čtyři z těchto oslovených mají o česko-moravské hranici mylnou představu – viz níže).⁹⁾ Hned v následující otázce (viz kapitola 3.2.2.2) si ale česko-moravské pohraničí uvědomili mnozí další. Zajímavé také je, že samotný pojem „pohraničí“ chápou lidé velmi různě (viz Příl. 4).

⁸⁾ Tato shoda přitom není způsobena tím, že vedle „vnitřní“ populace byla do výzkumu zahrnuta rovněž populace „vnější“. Hranici Čech a Moravy přibližně v této podobě totiž dostaneme i při vyhodnocení odpovědí pouze od lidí z obcí přímo sousedících s česko-moravskou hranicí.

⁹⁾ Je pravdou, že ti, kteří se vyjádřili, že jde o vnitrozemí, byli znevýhodněni vůči druhým tím, že jim nebyla položena celkem sugestivní doplňující otázka „*Při hranicích s jakou zemí?*“. Avšak znevýhodnění byli i respondenti „na dohled“ od Polska. Nejenže měli někteří za to, že si z nich dělám legraci, když se jich ptám například tři kilometry od bývalého hraničního přechodu „*Při hranicích s jakou zemí?*“, ale také nešlo odpovědět něco jiného než právě „*Polsko*“. Jedna výjimka se přesto našla – respondent z Dolní Lipky u Králíků zmínil také Moravu. Potvrdilo se tak, že i zde mělo smysl otázku č. 2 pokládat.

Na otázku č. 5, „*Víte o tom, že nedaleko odtud probíhá historická česko-moravská hranice?*“, kladně odpovědělo 188 (tj. 78,3 %) respondentů (a každý z nich tedy získal bod). Nastává zde však problém – jakou hranici měl kdo na mysli? Při doplňující otázce „*Odkud jste se o tom dozvěděl(a), jak o tom víte?*“ (která bude ještě rozebrána v kapitole 3.3.2), totiž někteří uvedli, že česko-moravskou hranici připomínají cedule krajů na silnicích. Což o to, na pár místech se ve zkoumaném území hranice zemská s hranicí krajskou shodují, avšak většinou tomu tak není. Bod za kladnou odpověď však dostal každý, neboť odpověděl, že o hranici ví. Navíc byla otázka položena obecněji – „nedaleko“ je značně relativní pojem a v modelovém území hranice zemí a hranice krajů jsou skutečně nedaleko od sebe. Větší problém by však nastal, kdyby lidé tyto dvě hranice ztotožňovali i jižněji – mimo sledovaný region. Obtíží této otázky ale je, že zatímco někteří uvedli, že o zemské hranici vědí, avšak vnímají ji zejména díky značkám na silnici, někteří jiní odpověděli, že o hranici nevědí, ale když ji měli zakreslit do mapy, vedli čáru vcelku správně.

Otázka č. 5.b.2 již tak obecně položena nebyla: „*Znáte nějaký konkrétní úsek česko-moravské hranice v tomto regionu? Víte o něčem konkrétním, co tuto hranici (její průběh) připomíná?*“ Není proto divu, že za ni dostalo bod daleko méně respondentů. Něco konkrétního, co tuto reliktní hranici opravdu připomíná, zná pouze 69 (tj. 28,8 %) lidí. Tato otázka tedy byla zaměřena vyloženě na historickou hranici Čech a Moravy. Zapisoval jsem tak především odpovědi, které byly relevantní. Musím však přiznat, že takováto selekce byla poměrně subjektivní, tudíž mohla ovlivnit výsledky. Navíc také následné bodování odpovědí bylo v některých případech velmi sporné. Jeden oslovený například jako konkrétní úsek uvedl: „*řeka Morava od pramene*“. Bod jsem mu nakonec započítal, přestože se Morava stává hraniční řekou až asi o 2,5 km dále po proudu. Výsledky za tuto otázku je tedy třeba brát ještě s větší rezervou než za otázky ostatní.

Někteří dotazovaní uvedli více konkrétních úseků připomínajících zemskou hranici, takže se sešlo 80 odpovědí. Dále uváděné počty, kolikrát byl ten který prvek zmíněn, však odrážejí pouze rozložení respondentů v prostoru (nikoli např. jeho důležitost apod.). Celkem 23 osob uvedlo nějaké orografické prvky. Deset z nich zmínilo hřeben (nebo jeho část) táhnoucí se od Suchého vrchu až mezi Horní Heřmanice a Štítý (avšak částečně se zde shoduje hranice zemská s krajskou, tudíž není vyloučeno, že měli někteří na mysli hranici krajů) a sedm dalších ví, že hranice vedla přes Červenovodské sedlo v tomto hřebeni. Zde jsou však započítáni i ti, kteří dávali do souvislosti česko-moravskou hranici s místem zvaným „U Kamene“¹⁰. Z dalších orografických úseků byl jmenován Králický Sněžník a Hřebečový hřbet. Celkem 21 respondentů pak uvedlo nějaký vodní tok – nejčastěji byl jmenován Hraniční potok v Herborticích (Cotkytli) a poté řeka Morava. Často zmiňované byly také hraniční kameny, avšak pouze u 19 lidí bylo patrné, že vědí o nějakých konkrétních. Z ostatních uváděných konkrétních prvků připomínající zemskou hranici lze uvést názvy (např. „Na Hranicích“, ale patřil by sem i zmíněný Hraniční potok), cesty či akci *Setkání na pomezí Čech a Moravy* pořádanou ve Valteřicích (součást Výprachtic).

Mnozí lidé ale vnímají hranici Čech a Moravy jinde než tam, kudy skutečně vedla. Hojně rozšířeným mýtem je například představa Hraničního potoka tvořícího česko-moravskou hranici v celé své délce. Zejména obyvatelé Tatenic jsou přesvědčeni, že tento vodní tok dělí jejich vesnici na českou a moravskou část. Myšlenka je to natolik lákavá, že se rozšířila i do dalších obcí zkoumaného regionu (a pravděpodobně i dále). Kromě pěti dotazovaných z Tatenic zmínilo Hraniční potok na „nesprávném“ úseku deset dalších respondentů. Na studium a vysvětlení této mylné představy však v rámci předkládané práce nebyl prostor. Nabízí se tak konstatovat možné vysvětlení jednoho z obyvatelů Tatenic, že představu hraniční funkce celého Hraničního potoka přinesli nově příchozí obyvatelé z Herbortic (a ostatní ji přijali za svou). Tam totiž Hraniční potok tuto funkci má a ztrácí ji až v sousedním Lubníku (viz kapitola 4.2 a Příl. 5). Podobnému mýtu jako v Tatenicích, věří také jeden oslovený ze sousedního Krasíkova, který má za to, že hranici tvoří řeka Moravská Sázava za jeho domem. Nutno dodat, že mezi deseti lidmi, kteří v otázce č. 2 (viz výše) sami od sebe zmínili pohraničí Čech a Moravy, to byl právě tento muž z Krasíkova spolu s dalšími třemi respondenty z Tatenic, kteří mají mylnou představu o průběhu zemské hranice.

¹⁰ Nedaleko parkoviště na Červenovodském sedle se nachází kamenný památník z roku 1898 (viz Obr. XV v Příl. 5), který vznikl jako připomínka výročí čtyřicetiletého panování knížete Jana II. z Lichtenštejna (JIRÁK – OLBRICHT, 2015).

Daleko více však celý výzkum komplikuje ztotožňování zemské hranice s hranicí krajskou. Vzhledem k tomu, že tato otázka č. 5.b.2 se ptala výhradně na hranici zemskou, lidé, kteří ji vnímají z cedulí krajů, nyní bod nedostali (ovšem je zde opět problém, že na několika úsecích jsou hranice zemí a krajů shodné). A aby nebylo komplikací málo, někteří respondenti, přestože uvedli správně nějaký konkrétní prvek, který reliktní zemskou hranici připomíná, dnes chápou hranici Čech a Moravy jinak – právě podle krajů (což se odráží i v dalších otázkách). Tato skutečnost tak vytváří paradoxní situaci. Zatímco například respondent z Dolní Moravy, jemuž teče za domem skutečná hraniční řeka – Morava, má za to, že v roce 1960 byla hranice zemí posunuta jinam, někteří obyvatelé Tatenic jsou naopak přesvědčeni, že česko-moravskou hranici tvoří Hraniční potok v jejich obci. Jinými slovy, ten, kdo má hranici u domu, se domnívá, že je již hranice jinde, zatímco jiní si myslí, že ji mají u domu.

Posledním dotazem, který se ptal lidí na jejich vztah k česko-moravské hranici přímo, je **otázka č. 7: „Vnímáte nějak tuto historickou hranici v každodenním životě? Ovlivňuje Vás tato hranice nějak?“**. Vědomě připouští, že má na ně zemská hranice vliv, pouze 22 (tj. 9,2 %) oslovených (kteří tak získali bod). Takto malý počet může být způsoben jednak spojením „v každodenním životě“, ale hlavním důvodem je zřejmě fakt, že si lidé zkrátka hned neuvědomí anebo prostě nepřipustí, že by na ně tato hranice mohla mít nějaký vliv či že ji nějak vnímají. Ačkoli někteří říkají, že tuto hranici „asi nevnímají“, jiní tvrdí, že ji „vůbec nevnímají“ a že už dnes hranice splývá. Otázka č. 7 se opět (jako i otázka č. 5.2.b) vztahovala vyloženě k hranici zemí (avšak ne na konkrétní úsek, nýbrž i šířeji), takže bylo někdy obtížné rozlišit, měl-li dotazovaný na mysli hranici zemskou či krajskou. Snadné rozhodnout bylo jen v některých případech. Například respondentka z Bílé Vody (součást Červené Vody) vnímá údajně zemskou hranici tak, že „není spojení na Moravu, například do Hanušovic“. Je patrné, že hovoří o hranici krajské, neboť Bílá Voda sama leží na Moravě. Ostatní případy, kdy lidé vnímají hranici krajů, jsou uvedeny v kapitole 5.

Nejčastěji (13x) lidé jmenovali rozdíly v jazyce, prostřednictvím nichž česko-moravskou hranici vnímají. Rozdílnými nářečnými se ale zabývá až kapitola 3.2.2.3, rozebírající „otázky na jinakost“. Výpovědi lidí u této otázky č. 7 však dokládají, že dotazy na jinakost lze při výzkumu percepce hranice skutečně uplatnit. Kromě jazykových rozdílů vnímají respondenti zemskou hranici Čech a Moravy také na základě odlišné mentality, názvů (obsahujících slova „Moravská“ či „na Moravě“) nebo toho, jak se k nim chovají lidé v druhé zemi (například Moravan z Bohutína uvádí, že v Praze slyšává „klasické narážky Pražáků na Moraváky“ či že se prý dívají skrz prsty na to, že má na autě SPZ s písmenem „M“; Čěšku z Bystřice prý zase na základě toho, jak mluví, nazývají v Olomouci „Čecháčkem“¹¹⁾). Česko-moravská hranice ovlivňuje lidi ale i jiným způsobem: „Při nákupu věcí se řídím podle: dealer pro Čechy / dealer pro Moravu“¹²⁾ nebo „Kombinuji české a moravské prvky v jazyce.“

Přímé otázky na hranici byly poznamenány jednak lokálními specifiky (viz Hraniční potok), ale zejména tím, že mnozí lidé ztotožňují hranici zemí s hranicí krajů. Vnímání krajské hranice lze jasně vypořádat v odpovědích na otázky č. 5 a č. 5.b.2 (zejména podle značek krajů) či na otázku č. 7 (často na základě nefungujícího dopravního spojení Pardubického a Olomouckého kraje) u více než desetiny všech oslovených, avšak je zřejmé, že hranici zemí a krajů zaměňují i mnozí další (viz např. kapitola 3.2.1). Je třeba opět upozornit, že percepce Čech a Moravy na základě té či oné hranice se u mnohých může kombinovat – určitý úsek mohou lidé vnímat podle hranice zemské, zatímco jiný podle té krajské (anebo i úplně jinak). Přestože tedy o historické česko-moravské hranici ví 188 respondentů, pouze deset ji uvedlo samo od sebe. Konkrétní úsek pak zná 69 lidí, ale v každodenním životě si tuto reliktní hranici uvědomuje pouze 22 dotazovaných. Celkový součet všech získaných bodů za přímé otázky na hranici je tedy 289. Každý oslovený tak v průměru získal 1,20 bodu.

¹¹⁾ Zajímavé je, že Češi (alespoň ti oslovení) hovoří o Moravanech pouze jako o „Moravácích“, zatímco Moravané mají pro Čechy výrazů více: „Čičci“, „Čecháčci“, „Čehúni“.

¹²⁾ Zde je však problém v tom, že mnohé společnosti si vymezují Čechy a Moravu dle vlastní libosti.

3.2.2.2 Otázky na regionální identitu

Díky tomu, že je hranice úzce spjata s regionální identitou (viz kapitola 3.1.1), ji lze zkoumat právě i na základě této identity – jednak na základě obrazu (image) regionu, jednak díky regionálnímu vědomí obyvatel (tedy díky ztotožnění se s daným regionem). Bylo přitom zjištěno, že na ztotožnění se s danou zemí má vliv vnitřní image regionu (viz kapitola 3.3.1). Dotazník obsahoval celkem tři otázky na regionální identitu, přičemž bylo zjišťováno, zda lidé vědí, v jaké historické zemi v současnosti žijí (otázka č. 3 – dotaz na vnitřní image regionu), jak je to pro ně důležité (otázka č. 4 – dotaz na regionální vědomí obyvatel) a jak je pro ně důležitá historická země v porovnání s několika dalšími regiony, jejichž jsou obyvateli (otázka č. 13 – rovněž dotaz na regionální vědomí obyvatel).

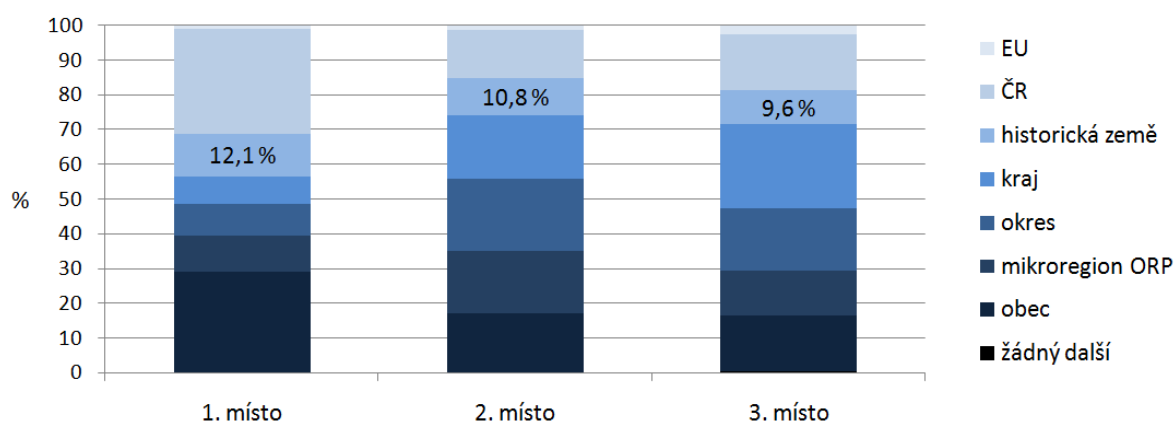
Otázka č. 3 tedy zněla: „*Víte, v jaké historické zemi leží místo Vašeho trvalého bydliště?*“. Z celkového počtu 240 respondentů vědělo správnou odpověď (a dostalo tedy bod) 188 (tj. 78,3 %) lidí. Do jiné země se zařadilo 48 osob (jeden oslovený uvedl dokonce Slezsko) a čtyři dotazovaní nevěděli (nutno dodat, že i mnoho další velmi váhalo). Největší chybovost vykazuje schizofrenní region (což bude podrobněji rozebráno v kapitole 3.3.1). Mnozí z jeho obyvatel si uvědomují, že jde historicky o území Moravy, avšak dnes jej chápou jako součást Čech. Při položení otázky č. 3 si velký počet respondentů hned vybavil, že jejich obec leží na pomezí Čech a Moravy, avšak zpětně jsem toto do otázky č. 2 (viz kapitola 3.2.2.1) nezaznamenával. S největší pravděpodobností v návaznosti na předchozí otázku (kde jsem se ptal na pohraničí) také mnozí uváděli, že jejich obec leží v Sudetech (viz Příl. 4). Nicméně Sudety řádovostní úroveň zemí nikdy nepředstavovaly, tudíž jsem se tázal respondentů znovu a dával jim znovu na výběr z možností zemí.

Otázkou č. 4, „*Jakou důležitost přisuzujete poloze místa Vašeho trvalého bydliště v dané historické zemi, resp. jak je to pro Vás osobně důležité?*“, jsem zjišťoval jak je pro lidi důležité, že žijí v zemi, kterou zmínili v otázce č. 3. Nutno zdůraznit, že odpovědi respondentů se vztahují právě k historické zemi uvedené v předešlé otázce (pouze čtyřem, kteří nevěděli, jsem prozradil, že žijí v Čechách), neboť o tom, v jaké zemi žijí, byli případně poučeni až po splnění úkolu č. 6. Bod za tuto otázku dostalo pouze 85 (tj. 35,4 %) lidí, pro něž je poloha místa jejich trvalého bydliště v dané historické zemi důležitá – pro 31 (tj. 12,9 %) z nich je velmi důležitá a pro 54 (tj. 22,5 %) z nich je spíše důležitá. Za nedůležité toto pokládá 155 (tj. 64,6 %) respondentů – podle 75 (tj. 31,3 %) lidí to je spíše nedůležité a podle 80 (tj. 33,3 %) to není vůbec nedůležité.

Pro bezmála dvě třetiny oslovených tedy není důležité, že žijí v dané historické zemi. U některých je to proto, že by radši bydleli v druhé zemi, zatímco jiní říkají: „*Je to jedno, jestli bydlím v Čechách nebo na Moravě.*“ či „*Tady na pomezí to není vůbec důležité.*“ Otázka byla zamýšlena jako porovnání zemí v rámci Česka (i když někteří si to vyložili poněkud odlišně), takže rozdílné odpovědi bychom dostali v rámci jiného regionu. To dokládá i tvrzení respondenta z Králíků, který volil možnost „není to vůbec důležité“, přičemž zmínil, že kdyby bylo ve hře i Slovensko, byla by pro něj skutečnost, že žije v Čechách, důležitější. Prostorová diferenciacie názorů na důležitost toho, v jaké zemi lidé bydlí, je patrná při rozdělení zkoumaného území na tři odlišné regiony – Čechy, schizofrenní region a ostatní Moravu (viz kapitola 3.3.1).

Otázka č. 13, „*Obyvatelem kterého regionu se cítíte být především? Označte prosím první 3 místa.*“, zjišťovala míru ztotožnění respondentů s historickou zemí v porovnání s šesti dalšími regiony na odlišných hierarchických úrovních. Bod dostal každý, kdo uvedl historickou zemi na jednom z prvních třech míst – tím totiž řekl, že pro něj měřítková úroveň zemí patří mezi ty důležitější. Takto učinilo celkem 78 (tj. 32,5 %) oslovených. Není to mnoho a odpovědi lidí se různí zejména podle místa jejich trvalého bydliště (viz kapitola 3.3.1). Je třeba se proto zmínit o prvcích tvorby regionální identity. Vztah lidí k regionu může ovlivňovat celá řada faktorů. Patří mezi ně zejména vědomí kontinuity existence v daném území po několik generací, identifikace s určitou sociální skupinou (např. rodinou či přáteli), ztotožnění regionu s významnou osobností (či s jejím dílem) nebo historickou událostí, estetika přírody, krajiny a historických památek, dodržování zvyků a tradic, ale také například úspěšnost daného regionu či životní zkušenost jeho obyvatel (CHROMÝ, 2009b, s. 74; CHROMÝ, 2009c, s. 119, 123, 131; CHROMÝ, 2009d, s. 310; KUČEROVÁ, 2009b, s. 102).

Z toho tedy plyne, že každý region má jinou schopnost tvorby regionální identity. Ke každé z řádovostních úrovní si tak člověk tvoří jinak silný vztah. Podle TUANA (TUAN, 1975, cit. v CHROMÝ, 2009c, s. 113) je to způsobeno mírou abstrakce zkušenosti – zatímco obec vnímáme přímo svými smysly, u prostorově rozlehlejších regionů jsme často odkázáni na jejich zprostředkování. Upozorňuje však na relativně abstraktní stát, který je ovšem klíčovým centrem významů. A je to právě stát, který respondenti v největší míře (30,4 %) jmenovali na prvním místě. Těsně za ním se pak umístila hierarchická úroveň obcí (29,2 %). Měřítkovou úroveň zemí pak zmínilo na nejdůležitějším místě 12,1 % dotazovaných (viz Obr. 12), což znamená její umístění na třetí příčce. Na druhém a třetím nejdůležitějším místě uvedla historickou zemi opět zhruba desetina respondentů. Na druhém místě byl nejčastěji uváděn okres (20,8 % oslovených) a na třetím pak kraj (24,2 %). Dlužno dodat, že pro mnohé bylo obtížné se rozhodnout, obyvateli kterých třech regionů se cítí být především, případně které tři vůbec vybrat. Jeden respondent pak uvedl, že na třetím místě (po státu a obci) pro něj není podstatný už žádný další region.

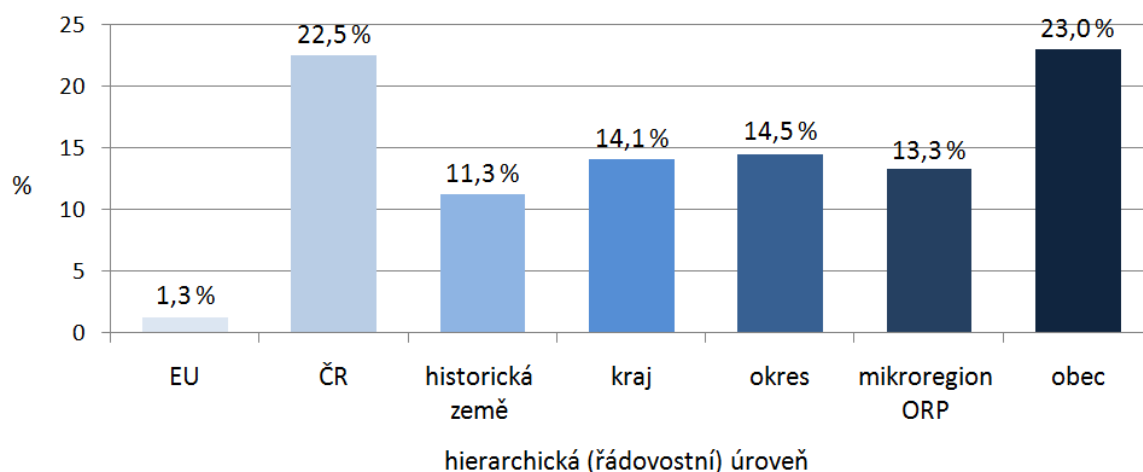

Obr. 12: Hierarchické úrovně regionů, s nimiž se respondenti ztotožňují na prvním až třetím nejdůležitějším místě
(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Zajímavé je také srovnání míry ztotožnění se respondentů s danými regiony (viz Obr. 13), která byla vypočítána vážením jednotlivých odpovědí (prvnímu místu byla přiřknuta váha tři, druhému váha dva a třetímu váha jedna). Lze říci, že nejvíce (23,0 %) se dotazovaní ztotožňují se svou obcí. V těsném závěsu je pak Česká republika (22,5 %). Přestože se jedná pouze o vzorek lidí z obcí zkoumaného regionu a nelze tedy příliš generalizovat, zdá se, že po roce 2000 vzniklé regiony – kraje a mikroregiony ORP (viz kapitola 2.3) – pro lidi zatím nenabývaly takového významu jako formálně zaniklé okresy¹³⁾. Rozdíl však není markantní (se všemi se ztotožňuje kolem 14 % oslovených). Míra ztotožnění se s historickou zemí dosahuje hodnoty 11,3 %, a mezi sedmi vybranými hierarchickými úrovněmi tak zaujímá ta zemská předposlední pozici. Z velké části to lze přičítat více než 60 let trvající neexistenci zemí jakožto správních jednotek. Daleko nejméně se pak oslovení ztotožňují s Evropskou unií (pouze 1,3 %)¹⁴⁾.

¹³⁾ Bylo by však třeba se podívat na konkrétní kontext, na což zde bohužel není prostor. Jako příklad za všechny proto zmíním jen mikroregion SO ORP Žamberk. Někteří obyvatelé Bystřece a Orliček, tedy obcí, které až do roku 1960 patřily pod okres Lanškroun (viz kapitola 2.3), Žamberecko neuvědly se slovy, že jde o umělý mikroregion a že stále spádují na Lanškroun.

¹⁴⁾ U některých dokonce tato možnost vyvolala jisté zděšení. Přestože měli mnozí vůči Evropské unii výhrady, jiní si jsou jejich výhod vědomi (např. snadné cestování či práce za hranicemi). U dvou respondentů byly také motivem pro volbu této možnosti obavy z Ruska vzhledem k současné situaci na Ukrajině. V souvislosti s regionálním vědomím Unie nelze než souhlasit se slovy jiného respondenta: „Chce to čas.“

Obr. 13: Míra ztotožnění se respondentů s regiony na jednotlivých měřítkových úrovních
(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Je třeba také říci, že v otázce č. 13 dostal každý respondent na výběr pouze z regionů, které v současnosti obývá. Někteří však trvali na tom, že se cítí být obyvateli spíše regionů sousedních (což logicky ovlivnilo výsledky). Motivem k tomu byly například kořeny dotyčného respondenta v daném regionu, příslušnost obce jeho trvalého bydliště k dané územní jednotce v minulosti či prosté sympatie. Někteří dokonce chtěli uvést dva regiony téže měřítkové úrovně (např. na první místo okres Ústí nad Orlicí a na druhé okres Šumperk). Jsem si vědom toho, že výběr sedmi regionů je značně subjektivní. Dokládá to výpověď hned čtyř oslovených, kterým ve výčtu chyběly regiony jako východní Čechy, Sudety, Jeseníky či Orlické hory. Jde o regiony, s nimiž se také ztotožňují, a to například když někomu popisují, odkud pocházejí. Ostatně na základě takovéto orientační funkce, vybírali nejmilejší regiony i jiní. Někteří tak například neuvedli obec proto, že ji dle jejich slov nikdo nezná. Při výběru regionů také jistě záleží na okolnostech – s jinými územními jednotkami se člověk ztotožní na dovolené v zahraničí a s jinými při rozhovoru se sousedem.

Otázky na regionální identitu ukázaly, že bezmála čtyři z pěti dotázaných vědí, v jaké historické zemi žijí. Avšak zhruba jen pro každého třetího je to důležité a pouze necelá třetina respondentů se pak na prvních místech ztotožňuje právě s historickou zemí. Konkrétně to bylo 188 lidí, kteří uvedli historickou zemi správně. Dotázaných, pro něž je země (ve které vědí nebo si myslí, že žijí) důležitá, je 85 a těch, kteří se do značné míry ztotožňují s hierarchickou úrovní zemí je 78. Celkové bodové skóre všech respondentů za tyto otázky je tedy 351. Na každého tak v průměru připadá 1,46 bodu.

3.2.2.3 Otázky na jinakost

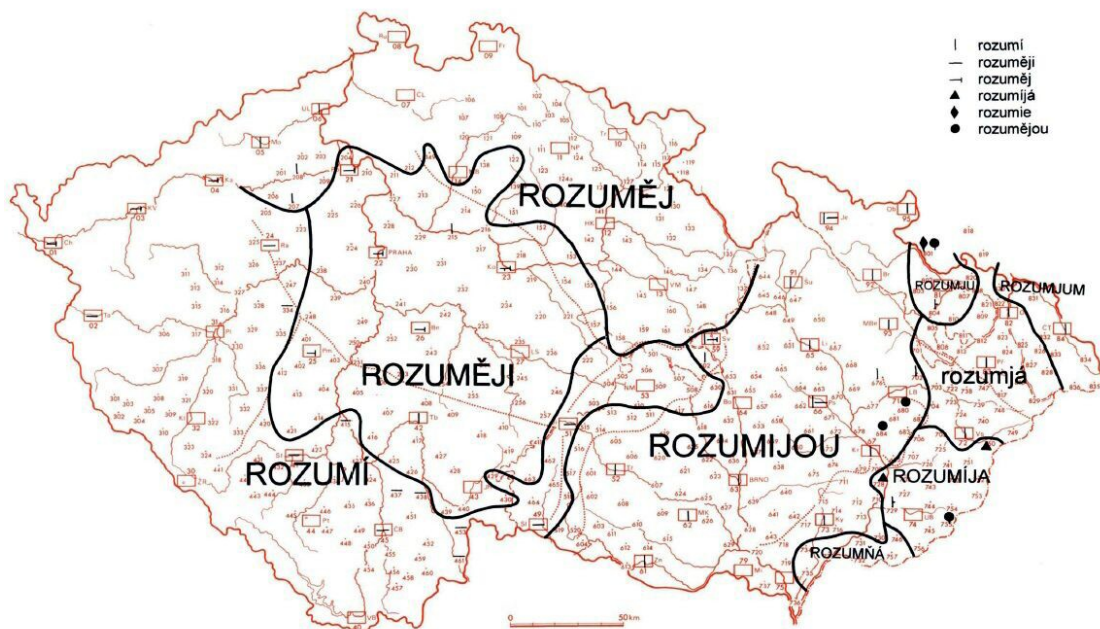
Jako „otázky na jinakost“ jsem souhrnně pojmenoval tři dotazy, které zjišťují, zda respondenti pocítují nějaké rozdíly mezi oběma zkoumanými historickými zeměmi (otázka č. 9), jejich obyvateli (otázka č. 8) a při cestě do druhé země (otázka č. 12). Tyto otázky byly zamýšleny v širším, celostátním měřítku (i když někteří si je vyložili regionálně) a odpovědi na ně se zdají být, oproti odpovědím na otázky ostatní, o něco více individuální.

Na **otázku č. 8**, která zněla: „*Liší se podle Vás v něčem lidé z druhé strany hranice (Češi od Moravanů a naopak)?*“, kladně odpovědělo 169 (tj. 70,4 %) oslovených (kterým za to byl udělen bod) a dále byli tázáni, „*v čem*“ se tito lidé liší, přičemž mohli vyjmenovat charakteristik více. Mnozí respondenti však zprvu říkali, že se Češi od Moravanů neliší, ale v následující otázce v podstatě jmenovali odlišnosti lidí namísto zemí (někdy však bylo obtížné rozhodnout, pod kterou z otázek danou odpověď zahrnout).

Odlišnost Čechů a Moravanů v charakterových vlastnostech uvedlo 101 (tj. 42,1 %) dotázaných. Dobré vlastnosti Moravanům přičklo hned 81 respondentů, zatímco ty špatné pouzí

dva. To u Čechů je poměr obrácený – jejich špatné vlastnosti jmenovalo 28 lidí a ty dobré jenom tři. Nejčastěji jmenované dobré vlastnosti Moravanů jsou (dobro)srdečnost, přátelskost, vstřícnost, pohostinnost a veselost. Naopak Češi jsou označováni zejména, slušně řečeno, za vychytralé. Rozdíly mezi Čechy a Moravany mohou být vysvětlovány různým způsobem. Svůj pohled na věc má například V. CÍLEK (2005, s. 5 a 104), jenž je přesvědčen, že jsou lidé formováni krajinou, kterou obývají: „Morava, to jsou úvaly, spojnice mezi Panonskou nížinou, dunajským okruhem a Polskem. Proto má vždy průchozí charakter: lidé tam mají rádi nově příchozí, jsou otevření, srdečně vítají. Česká povaha je naproti tomu uzavřena do kotliny. Je tvrdší, smutnější, melancholičtější, hůře se do ní proniká.“ Mnozí respondenti si však uvědomují, že záleží na lidech a že tyto charakteristiky jsou často jen stereotypy přenášené z generace na generaci. Jiní připouštějí, že jsou tyto vlastnosti stále přítomné, avšak ne mezi lidmi zkoumaného regionu (i z důvodu jeho částečného dosídlení – viz kapitola 3.3.2), nýbrž až ve větší vzdálenosti. Mnozí tak přisuzují zmíněné dobré vlastnosti Moravanů až lidem na jižní Moravě. Naproti tomu několik osob ztotožňuje ty nejzkaženější Čechy s „Pražáky“. Fakt, že povahové vlastnosti nejsou vázány na hranici liniíovou, ale spíše na velmi široké území (hranici zonální), dokládá tvrzení respondenta z Albrechtic, jehož žena ze západních Čech prý vnímá dobrosrdečnost už v Albrechticích, tedy ještě v Čechách. Něco podobného lze zřejmě spatřovat i ve výpovědi dotazované z (české) Bystřece, jejíž známí ze severních Čech, když jedou do Bystřece na návštěvu, říkají prý, že jedou na Moravu. Respondentka dodává: „*Já ale nevnímám, že bysme byli tak blízko Moravě. Pro mě je Morava až ta jižní.*“

Méně pozvolný přechod (alespoň ve zkoumaném území) se zdá být mezi nářečimi. Již v otázce č. 7 (viz kapitola 3.2.2.1) uvedlo 13 lidí samo od sebe jazyk jako prvek, díky kterému vnímají česko-moravskou hranici. V otázce č. 8 se mluva mezi rozlišovacími znaky Čechů a Moravanů umístila na druhém místě. Uvedlo ji 83 (tj. 34,6 %) oslovených. Přestože někteří tvrdí, že nářečí je až otázkou vzdálenějšího území, jiní si všimají rozdílů hned za česko-moravskou hranicí. Jako příklad uvádí respondent z Bystřece slovo „*mucha*“, kterým lidé ve Štítěch označují mouchu. Naopak dotazovaný ze Štítů si za hranicí všimá odlišného přízvuku a východočeské koncovky „-oj“. Dokladem toho, že se reliktní zemská hranice v modelovém území shoduje s isoglosami mnohých slov, může být *Český jazykový atlas* (viz např. Obr. 14).

Obr. 14: Hranice nářečí na příkladu slova „rozumět“
 (Pozn.: Uvedené sloveso je ve 3. osobě množného čísla oznamovacího způsobu přítomného času.)
 (Zdroj: BALHAR et al., 2014, s. 451, upraveno)

Mezi další zmiňované (avšak již jen několika osobami) odlišnosti mezi Čechy a Moravany patří například religiozita, přičemž Moravané jsou chápáni jako více věřící. Mezi doklady většího příklonu obyvatel Moravy k náboženství patří například deklarovaná celková religiozita (viz HEŘMANOVÁ, 2009a, s. 49–50), výstavba nových kostelů (viz HEŘMANOVÁ, 2009c, 232–233), či volební preference strany KDU-ČSL (viz HEŘMANOVÁ, 2009b, 59–60).

Otázka č. 9, „*Uved'te prosím, co se Vám vybaví či co je podle Vás typické pro historickou zemi: Čechy / Moravu*“, byla bodována za uvedení alespoň jedné charakteristiky pro alespoň jednu zemi (lidé jich tedy mohli uvádět více). Přesně dvě třetiny respondentů (tj. 160 lidí) jmenovaly něco typického pro Moravu a pouze necelá polovina lidí (konkrétně 115) i něco pro Čechy (ostatně i pro Moravany vymyslelo charakteristiku daleko více lidí než pro Čechy – viz výše). Nestalo se přitom, aby někdo charakterizoval pouze zemi Českou. S tím také souvisí skutečnost, že většina lidí uvedla na prvním místě něco typického pro Moravu a až poté případně i pro Čechy. Také z toho lze usuzovat, že má Morava v myslích lidí výsadnější postavení, resp. silnější image než Čechy. Čechy totiž bývají často ztotožňovány s celým Českem. Zato Morava bývá chápána jako něco odlišného.

Absolutně nejuváděnější symbolem Moravy je víno (zmiňované také jako vinařství, vinice, vinohrady, vinobraní či vinné sklípky), které jmenovalo 39,2 % respondentů. Mnozí si přitom uvědomují, že popisují zejména jižní Moravu. Že jde v souvislosti s vinařstvím zejména o jižní část Jihomoravského kraje, dokládá *vyhláška č. 254/2010 Sb., kterou se stanoví seznam vinařských podoblastí, vinařských obcí a viničních tratí*. Jižní Morava se tak v očích mnoha oslovených jeví jako „ta pravá Morava“ – s vínem a srdečnými lidmi (viz výše). Více než 10 % dotazovaných pak za další atribut Moravy uvedlo folklór (kroje, zvyky, tradice, písně apod.). Další více než desetina respondentů jmenovala konkrétní lokalitu. Podle 17 lidí je pro Moravu typické Brno. Přestože je již od roku 1642 jediným hlavním městem Moravy (HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 127), jako typickou pro Moravu uvedlo 6 dotázaných také Olomouc. V menší míře pak lidé zmiňovali úrodnost a teplejší klima (což opět souvisí s jižní Moravou), slivovici, etnografické oblasti, Slezsko (!) či Velkomoravskou říši. Uvádění Velké Moravy však může plynout z nepřesného porozumění otázce. Někteří měli pocit, že když se ptám na historickou zemi, mají odpovídat „historicky“. Pravděpodobně stejný motiv má pak uvádění Karla IV. jakožto symbolu Čech.

V případě Čech uvedlo konkrétní lokalitu jako symbol této země 20,4 % respondentů. Suverénním vítězem je přitom Praha, která je pro bezmála 18 % dotazovaných typickým atributem Čech. Z ostatních konkrétních lokalit lze zmínit pohraniční pohoří či horu Říp. Po Praze druhým nejuváděnějším symbolem Čech je pak pivo zmiňované více než 12 % oslovených. Avšak v tomto případě měla velký vliv skutečnost, že lidé většinou nejdříve jmenovali víno pro Moravu a až poté v této souvislosti zmínili pivo pro Čechy. Někteří přitom chápou tyto země jako hlavní oblasti produkce, jiní jako hlavní oblasti konzumace. Z odpovědí je pak také možné vyčíst dichotomii pojmů symbolizujících Čechy a Moravu: Praha – Brno, pivo – víno, město – venkov, průmysl – zemědělství, Karel IV. – Velkomoravská říše, lev – orlice. Čechy jsou pak také vnímány jako země s více pracovními příležitostmi.

Otázka č. 12 byla položena takto: „*Když překračujete historickou česko-moravskou hranici (i mimo zkoumaný region), resp. když cestujete na Moravu / do Čech, jste si toho vědom(a)? (Například se zmíníte známým: „Jedu na Moravu / Jedu do Čech“*“. Při tázání se lidí, jsem ještě doplňoval, že mám na mysli vzdálenější Moravu, resp. Čechy (podle místa respondentova bydliště). Smyslem totiž bylo zjistit, zda si lidé druhou zemi vůbec uvědomují. Bod dostal každý, kdo si je vědom toho, že jede „jinam“, resp. se o tom třeba někomu zmíní. Našli se však tací, kteří tvrdí, že sice řeknou, že jedou na Moravu, resp. do Čech, ale tolik si to neuvědomují, neprožívají to. Naopak jiní si to uvědomují, ale neříkají to. Respondentů, kteří nějakým z těchto způsobů druhou zemi registrují (a získávají tedy bod), je 105 (tj. 43,8 %). Většina se však shoduje, že záleží na tom, jak daleko cestují. Nejčastěji cítí, že jsou „jinde“ až na větší vzdálenost. Přestože byla otázka míněna širěji než jen na modelové území, někteří opět uvedli, že vnímají jinou zemi, už když míjí značku kraje (a to pravděpodobně i v místech, kde se zemská a krajská hranice nekryjí). Jiní však přiznali, že na základě krajských cedulí druhou zemi nevnímají, přičemž si jsou vědomi toho, že země dnes nejsou značeny.

Zajímavé také je podívat se na důvody, proč někteří lidé nepocítují žádné rozdíly mezi Čechy a Moravany, mezi zemí Českou a zemí Moravskou či při cestě do druhé země. V prvním případě se objevily například názory, že „*Jsou zlí a dobří lidé.*“ či „*Každý člověk je jiný.*“, a tudíž nemá smysl rozlišovat lidi podle národnosti. Ve druhém případě pak zazněly důvody jako: „*Odjakživa to беру jako Čechy všechno.*“, „*Nerozděluju to.*“ či „*My jsme nikdy nějaký rozdíl neviděli.*“. Jako důvod, proč si Čechy neuvědomuje, uvedla 88letá Moravanka z Bohutína: „*Beru republiku jako celek, i se Slovákama.*“. To o polovinu mladší Čech z Jakubovic u Dolní Čermné již chápe Slováky jinak, avšak Moravu neodlišuje: „*Zatím беру jako celek, ale Slovensko už vnímám jinak.*“. Respondentka z Čenkovic jako důvod toho, proč si druhou zemi při její návštěvě neuvědomuje, uvedla: „*Člověk je stále doma.*“.

Nejvíce oslovených (169) tedy vnímá rozdíly mezi Čechy a Moravany, k čemuž jistě významně přispívá fakt, že již ve zkoumaném území jsou patrná odlišná nářečí. O něco méně dotazovaných (160) uvedlo rozdíl mezi Čechami a Moravou. Druhou zemi si pak uvědomuje pouze 105 lidí. Celkem tedy respondenti získali za otázky na jinakost 434 bodů, což znamená v průměru 1,81 bodu na každého dotázaného.

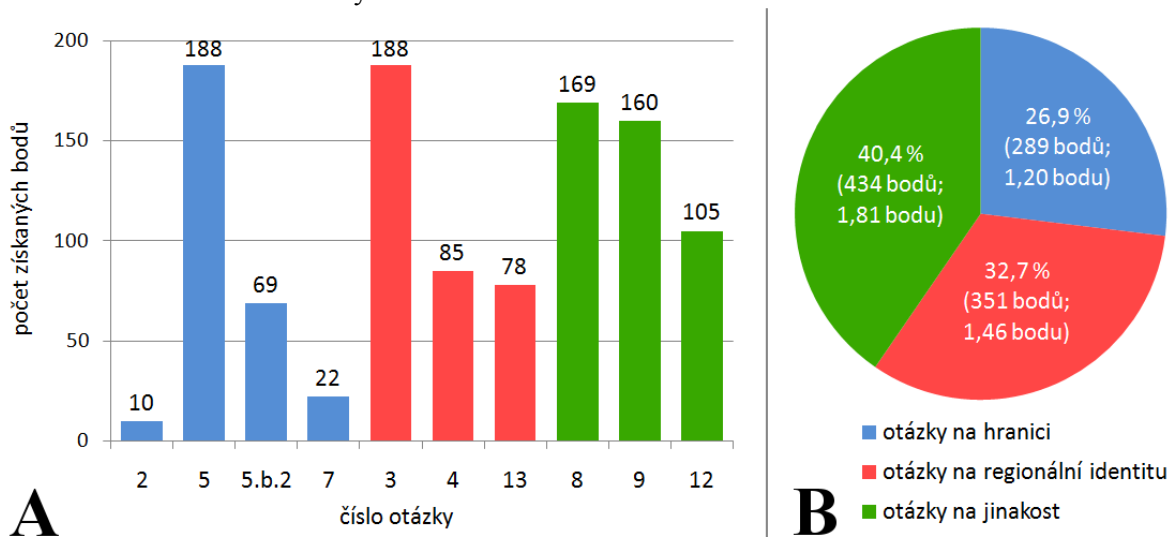
3.2.3 Shrnutí

Studium percepce reliktní zemské hranice Čech a Moravy bylo prováděno na základě otázek kvantitativního i kvalitativního charakteru a také pomocí mentální mapy. Do výsledků všech těchto tří částí se výrazně promítlo několik proměnných: lokální specifika (např. víra v to, že Hraniční potok tvoří česko-moravskou hranici na celém svém toku) a další osobní přesvědčení, dále znalost území a především pak s tím související rozložení moci institucí, které zde reprodukuje soupeřící východní Čechy a Moravu (viz kapitola 3.1.2), od čehož se odvíjí časté ztotožňování hranice zemské s hranicí krajskou. Při koncipování výzkumu a ještě ani při sestavování samotného dotazníku jsem pochopitelně situaci v terénu neznal, tudíž jsem s některými z těchto proměnných nepočítal. U některých otázek je tak složité či úplně nemožné rozhodnout, měl-li respondent na mysli hranici zemskou či něco jiného. Snahy vyčísřit, kolik oslovených vnímá česko-moravskou hranici například podle té krajské, nemohou být úspěšné, neboť mnozí tuto reliktní hranici vnímají kombinovaně – například na jednom úseku podle hranice zemské, na druhém podle krajské a na dalším třeba i úplně jinak. Komplikací také je, že u některých v současnosti převládá vnímání hranice Čech a Moravy spíše podle hranice krajské (což se mohlo, ale nemuselo projevit v mentální mapě), avšak tu reliktní zemskou si rovněž uvědomují (což se projevilo v některých odpovědích). Jsou dotazy, které byly výše uvedenými proměnnými ovlivněny minimálně nebo vůbec (zejména otázky na jinakost), avšak jiné jsou poznamenány výrazně (především přímé otázky na hranici). Také se schizofrenním regionem jsem původně nepočítal. V důsledku jeho existence jsou tak ovlivněny i otázky na regionální identitu. Z výše uvedeného je zřejmé, že zejména kvantitativní část výzkumu, založená na bodování „správných“ odpovědí, značně utrpěla.

Patrně největší vliv na podobu zakreslené hraniční čáry v mapě má respondentova znalost daného území. Ta je primárně vázána na vzdálenost (zejména trvalého bydliště) – bližší území zná člověk více a lépe než vzdálenější. Velkou roli má však také zprostředkovaná či obecná znalost, díky níž může člověk znát i vzdálenější lokality. Území, jež respondent zná, pak může vnímat jak podle hranice krajské, tak i podle té zemské (v závislosti na rozložení moci institucí reprodukujících soupeřící regiony), anebo v různé kombinaci (viz výše). Naproti tomu stojí území, o němž má člověk omezenou znalost či které nezná vůbec. Zdá se, že v tomto druhém případě se pak uplatňuje především zdravý rozum, a respondent se tak rozhoduje o dané lokalitě na základě jejích symbolů (především názvů). Například pod vlivem toho, že si jsou vědomi příslušnosti Moravské Třebové k bývalému Východočeskému či současnému Pardubickému kraji, vnímají někteří oslovení toto město v Čechách. Naopak lidé z daleko větší vzdálenosti, jež dané území neznají, jej pravděpodobně zařadí bez pochyb k Moravě – jinými slovy, Morava je zde výrazně reprodukována názvy obcí, a ty tedy mají vliv na (zejména vnější) image regionu. Zdá se tak, že územně správní vývoj narušil percepci reliktní zemské hranice pouze u lidí, kteří dotčený region znají. K potvrzení tohoto závěru by však bylo potřeba provést další výzkum.

Nosnou hypotézou výzkumu bylo tvrzení, že i po desetiletích od zrušení zemí vědomí česko-moravské hranice v myslích lidí nadále přetrvává. Ano, drtivá většina lidí skutečně měřítkovou úroveň zemí stále registruje a také hranici mezi Čechami a Moravou nějakým způsobem vnímá. Vědomí česko-moravské hranice v lidských myslích je však v důsledku výše zmíněných proměnných velmi deformované. Na některých úsecích se výsledná, všemi respondenty zakreslená česko-moravská hranice blíží poloze reliktní hranice zaznamenané ve starých mapách (nejvíce v okolí Štítů), jinde (v jižní části modelového území) více odpovídá hranici krajů, a vypadá to tedy, že zde má navrch řádovostní úroveň krajská – jinými slovy, že zde lépe reprodukováné východní Čechy vítězí nad Moravou. Avšak hierarchická úroveň zemí je tady rovněž významně připomínána, a to především názvy některých obcí. Zápas tedy zdaleka není u konce.

Přestože se objevily názory jako „Moc o tom nepřemýšlím, přijde mi to splynutý.“, „Morava jsou pro mě taky Čechy.“, „Tuhle hranici jsem nikdy moc nevnímala, více mě zaujala sudetská hranice.“ a další jim podobné, nelze než opět konstatovat, že měřítková úroveň zemí a s nimi také česko-moravská hranice jsou v myslích lidí stále zakotveny. Dokládají to také odpovědi na všechny kvantifikovatelné otázky v dotazníku. Výpovědi, které registrují Čechy, Moravu a jejich hranici byly ohodnoceny body, jejichž přehled zachycuje Obr. 15.A. Obr. 15.B pak vyjadřuje podíly otázek různého charakteru na celkovém počtu udělených bodů, resp. na celkovém vnímání zemské hranice Čech a Moravy.

Obr. 15 A: Počet bodů získaných všemi respondenty u jednotlivých otázkách

B: Podíl otázek různého charakteru na celkovém počtu udělených bodů, celkový počet získaných bodů všemi respondenty a počet bodů získaných v průměru jedním respondentem

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

V rámci dotazníkového šetření byl zkoumán pouze vzorek lidí žijících v oblasti severní části česko-moravské zemské hranice, a nelze tedy vyvozovat obecně platné závěry. Nadto je třeba si uvědomit, že zejména použitá kvantitativní metoda výzkumu (navíc výrazně poznamenaná výše uvedenými proměnnými) je značně subjektivní. Ztotožňování úspěšnosti v odpovědích na deset kvantifikovatelných otázek s intenzitou vnímání česko-moravské hranice je velmi zjednodušující. Přestože byl kladen důraz na to, aby byly všechny tyto otázky srovnatelné, totiž aby udělený bod za každou z nich měl zhruba stejnou váhu, dalo by se polemizovat o tom, nevypovídá-li například ztotožnění se s danou historickou zemí (otázka č. 13) o percepci česko-moravské hranice více než kupříkladu „pouhé“ uvedení rozdílu mezi Čechy a Moravany (otázka č. 8) apod. Diskutován by mohl být rovněž počet deseti bodovaných otázek a také jejich zařazení do tří skupin. Jistě by se daly vymyslet i jiné dotazy zjišťující vnímání reliktní hranice, které by bylo možno třídit na základě jiných kritérií. Použitá metoda je tedy jen jednou z mnoha možných. Přes všechny nevýhody kvantitativní části výzkumu se domnívám, že takto zvolený analytický nástroj může

poskytnout a také poskytuje cenné a relevantní informace. Nelze je však přeceňovat, nýbrž musejí být brány s rezervou.

Alespoň pro 240 respondentů se dá tedy s opatrností tvrdit, že řádovostní úroveň zemí a s nimi česko-moravskou hranici registrují tito lidé nejvíce (ze 40,4 %) díky jinakosti (pocitování rozdílů mezi oběma zkoumanými historickými zeměmi, jejich obyvateli a při cestě do druhé země). Nutno však říci, že je v mnoha případech takto vnímána nikoli hranice liniiová, ale spíše zonální – na daleko větší vzdálenost. Mnozí lidé totiž při charakterizování Moravy a Moravanů popisovali zejména Moravu jižní, která je často vnímána jako „ta pravá Morava“ – s vínem a srdečnými lidmi. I díky tomu, že bývají Čechy často ztotožňovány s celým Českem, se zdá, že má Morava v myslích lidí výsadnější postavení, resp. silnější image. Avšak patrně právě proto, že se Morava ve zkoumaném území od „té pravé“ odlišuje, byla mnohými respondenty do mapy zakreslována s menší přesností než Čechy (minimálně jedna respondentka pak Moravu do mapy modelového území vůbec zakreslit nechtěla, neboť ji zde nevnímá).

Otázky na regionální identitu (znalost, v jaké historické zemi respondent žije, důležitost, jakou to pro něho má, a ztotožnění se s hierarchickou úrovní zemí) pak přispívají k percepci Čech, Moravy a jejich hranice zhruba jednou třetinou (přesněji 32,7 %). Téměř čtyři z pěti dotázaných přitom vědí, jakou historickou zemi obývají (konkrétně je to 188 respondentů). Rovněž 188 dotazovaných ví o existenci česko-moravské hranice nedaleko svého bydliště. Ostatní přímé otázky na hranici (kam patří kromě povědomí o hranici také znalost něčeho konkrétního, co tuto hranici připomíná, a její uvědomělé vnímání v každodenním životě) však již tolika lidmi „správně“ zodpovězeny nebyly. Například samo od sebe uvedlo hranici Čech a Moravy pouze deset oslovených. Dotazy tohoto charakteru tak tvoří na celkovém vnímání česko-moravské hranice (a potažmo na celkové percepci hierarchické úrovně zemí) paradoxně nejmenší podíl (26,9 %).

V otázkách za jinakost získal každý respondent v průměru 1,81 bodu, v dotazech na regionální identitu 1,46 bodu a v přímých otázkách na hranici (přestože jich bylo o jednu více) pouze 1,20 bodu. Celkem tedy tvoří bodové skóre průměrného respondenta 4,47 bodu, což znamená, že každý oslovený odpověděl „správně“ v průměru na čtyři až pět otázek z deseti. Na základě těchto počtů, dílčích průměrných hranic a dalších zaznamenaných odpovědí je pak v následujících kapitolách srovnáváno, jak vnímají česko-moravskou hranici jednotlivé skupiny respondentů.

3.3 Výsledky za jednotlivé skupiny respondentů

Na úvod je třeba zmínit, že při koncipování výzkumu bylo do značné míry vycházeno neprozřetelně z předpokladu, že je ne příliš rozsáhlý zkoumaný region tvořen poměrně homogenním územím (až na přítomnost zemské hranice) s relativně homogenním obyvatelstvem. Nebylo tak počítáno s významnými proměnnými a ani se schizofrenním regionem, kvůli nimž zejména kvantitativní část výzkumu (bodování „správných“ odpovědí) značně utrpěla (viz kapitola 3.2.3). Tato část výzkumu má však i další omezení (viz kapitola 3.2.3 a kapitola 1.2), jež dohromady její výsledky natolik problematizují, že je nelze přeceňovat, nýbrž musejí být brány jen jako orientační – jako doplňkové k výsledkům kvalitativní části a zejména pak kartografické části výzkumu, která má ovšem také své nevýhody (viz kapitola 1.2 a kapitola 3.2.1). Bylo by rovněž neúčelné, snažit se interpretovat tyto výsledky pomocí složitějších statistických metod – zejména z důvodů výše zmíněných, ale i proto, že byla zkoumána rozmanitá společnost lidí, a nikoli přírodní zákony.

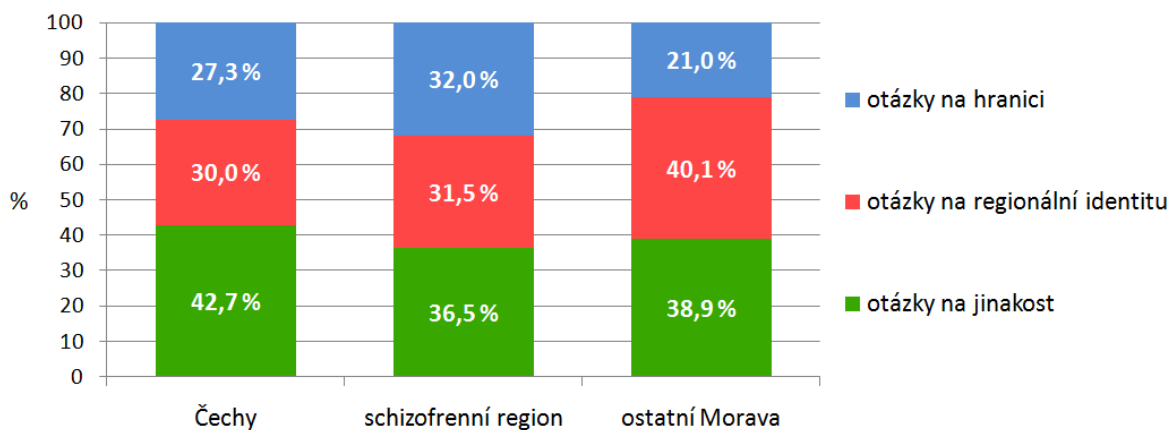
Také stanovený cíl – posoudit, jak různé skupiny respondentů vnímají česko-moravskou hranici – se ukazuje být problematickým, neboť je velmi zjednodušující zahrnovat do jedné skupiny například všechny respondenty, kteří žijí v dané obci menší část života. Vždyť každý člověk je jiný a jeho vnímání i jednání závisí na mnoha skutečnostech, například na životní zkušenosti. Kupříkladu respondent, který byl dle svých slov na vojně až ve Vladivostoku a který procestoval svět, má logicky širší rozhled, a nuance mezi Čechami a Moravou tak tolik nemusí vnímat. Přesto se přidržím zadání práce a zhodnotím percepci česko-moravské hranice

za jednotlivé skupiny respondentů. V průběhu výzkumu se jako stěžejní ukázala existence schizofrenního regionu. Z toho důvodu je značný prostor věnován také komparaci názorů obyvatel tří odlišných regionů ve sledovaném území (Čechy, schizofrenní region a ostatní Morava). Dílčí kapitoly tedy zkoumají, jak se liší vnímání česko-moravské hranice v závislosti na různých socioekonomických charakteristikách respondentů a na poloze jejich bydliště vzhledem k této hranici. Nejdříve je nutné zaměřit se na skupiny respondentů dle polohy jejich trvalého bydliště (kapitola 3.3.1). Poté již následují kapitoly podle délky trvalého pobytu v dané obci (kapitola 3.3.2), dle národnosti (kapitola 3.3.3), pohlaví (kapitola 3.3.4), věku (kapitola 3.3.5) a nejvyššího dosaženého vzdělání (kapitola 3.3.6). Vše uzavírá shrnující kapitola 3.3.7.

3.3.1 Vnímání hranice podle polohy trvalého bydliště

Jedním z původních záměrů bylo posoudit, jak rozdílně vnímají česko-moravskou hranici lidé bydlící v současnosti po jejích obou stranách – v Čechách a na Moravě (což může být více vypovídající než rozdělení podle národnosti, neboť deklarování národnosti představuje značně subjektivní záležitost – viz kapitola 3.3.3). Vzhledem k tomu, že však část zkoumaného území tvoří tzv. schizofrenní region (moravské území, které se stalo roku 1960 součástí Východočeského kraje – viz kapitola 3.1.2), není možné vyhodnocovat výsledky za dva regiony (Čechy a Moravu), nýbrž je třeba rozdělit Moravu na onen schizofrenní region a na „ostatní Moravu“. Z tohoto důvodu tak žije v Čechách zhruba dvojnásobný počet respondentů než v obou zbývajících územích (viz Příl. 3).

Celkově nejvíce vnímají dotazovaní česko-moravskou hranici díky jinakosti, poté na základě regionální identity a až na třetím místě díky hranici samotné (viz kapitola 3.2.3). Toto pořadí se však liší podle toho, jaký region lidé obývají (viz Obr. 16). Není zde však prostor pro podrobnou analýzu těchto výsledků, proto se zaměřím alespoň na schizofrenní region. Jeho existence se totiž podepsala zejména do otázek na regionální identitu obyvatel (viz kapitola 3.2.2.2), a odpovědi na tyto dotazy tak tvoří na percepci reliktní zemské hranice Čech a Moravy obyvateli schizofrenního regionu nejmenší podíl (31,5 %).

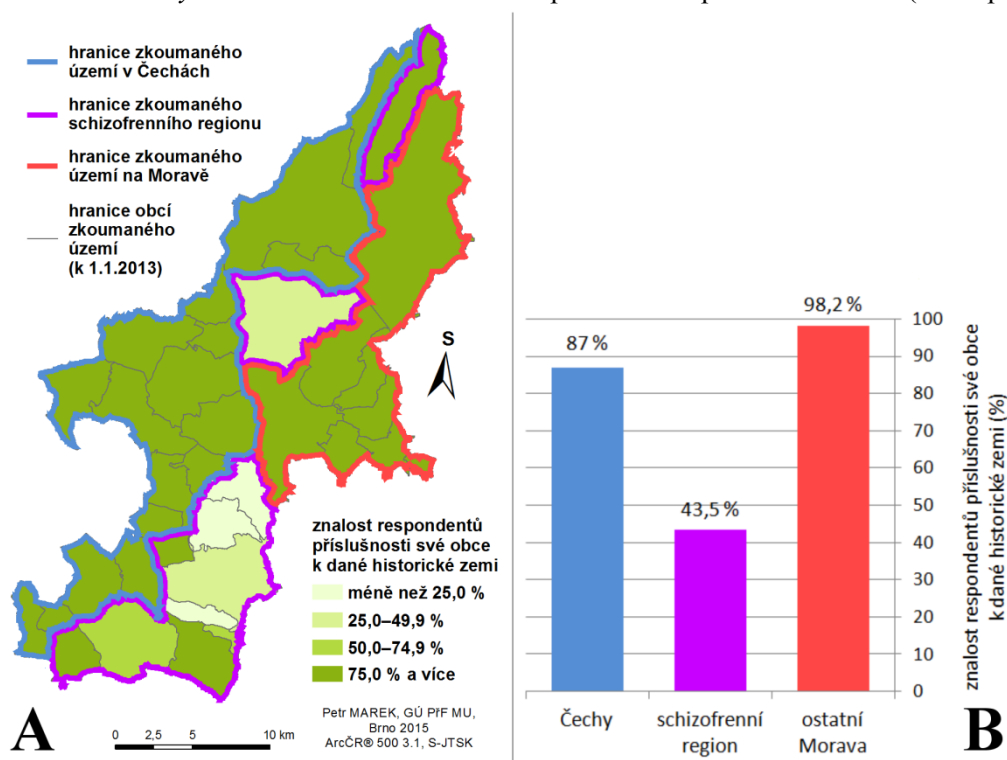
Obr. 16: Podíl otázek různého charakteru na celkovém vnímání česko-moravské hranice obyvateli tří odlišných regionů

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Již bylo řečeno, že se schizofrenní region vyznačuje rozpolcenou regionální identitou v širokém slova smyslu (viz kapitola 3.1.2). Rozštěpený obraz tohoto regionu je patrný jednak z hraničních čar zakreslených všemi respondenty (zde jde zejména o jeho vnější obraz – viz kapitola 3.2.1), jednak z odpovědí jeho obyvatel (zde jde tedy čistě o jeho vnitřní obraz) na otázku ohledně znalosti, v jaké historické zemi leží obec jejich trvalého bydliště (otázka č. 3). Správnou odpovědí je „Morava“, avšak 56,5 % (tj. 35) lidí bydlících ve schizofrenním regionu se domnívá, že žije v Čechách. Většina z nich si sice uvědomuje, že se jedná o území historické Moravy, avšak ke změně došlo podle mnohých s územně správní reformou v roce 1960, kdy byl vytvořen

Východočeský kraj (hovoří se také o východních Čechách), jehož pokračovatelem je zde dnes kraj Pardubický (který je tím pádem vnímán mnohými také jako český). Jsou ale i tací, kteří ač si územně správní reformu rovněž uvědomují, volili správně možnost „Morava“. Nicméně celkem správně odpovědělo pouze 43,5 % obyvatel schizofrenního regionu, což je v porovnání se zbývajícími dvěma regiony podstatně méně (viz Obr. 17.B)¹⁵⁾. Výsledky za jednotlivé obce znázorňuje Obr. 17.A.

Domnělou změnu zemské příslušnosti v souvislosti s územně správní reformou chápou dodnes někteří obyvatelé schizofrenního regionu jako křivdu. Lze to doložit například výroky: „Nás ukradli Moravě.“, „Ukradeno asi v roce 1961.“, „Šumperk nás nechtěl.“, „V Brně se nás vzdali.“. Respondent z Tatic pak uvádí, že zkratka okresu Ústí nad Orlicí – UO – se dá vykládat také jako „ukradený okres“¹⁶⁾. Někteří lidé by přitom tuto křivdu již neodčítali („Už neměnit.“), jiní by byli raději, kdyby jejich obec náležela k „moravskému kraji“¹⁷⁾. S tímto souvisí také otázka samostatnosti Moravy. Musím říci, že mezi 240 respondenty nebyl nikdo, kdo by se dal nazvat větším zastáncem takové myšlenky, ba naopak: „Nechci, aby byla Morava zvlášť.“, „Samostatná Morava – nesmysl.“. Nicméně zmíněná křivda přizívat separatismus může (viz kapitola 5).

Obr. 17.A: Znalost zemské příslušnosti obce, v níž má respondent trvalé bydliště – rozdělení za jednotlivé obce

B: Znalost zemské příslušnosti obce, v níž má respondent trvalé bydliště – rozdělení za tři odlišné regiony

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

¹⁵⁾ Z respondentů žijících na území ostatní Moravy znali až na jednu výjimku zemskou příslušnost své obce všichni. Oslovených s trvalým pobytem v Čechách chybovalo více (celkem 12 a 4 další uvedli možnost „nevím“). Zajímavé jsou motivy některých z nich, proč zařadili svoji obec do Moravy. Respondentka z Žichlinky uvedla, že když k nim jedou známi na návštěvu, říkají, že jedou na Moravu (tudíž i ona má zato, že žije na Moravě). Podobně dotazovaná z Dolní Lipky u Králíků komentuje přiřazení obce k Moravě slovy: „Lidé v Praze nás tam zařazují.“. Respondent z Horní Čermné pak jako jeden z důvodů uvádí: „Podle předpovědi počasí na nás sedí více Morava.“. Podobnou představu přitom sdílají i někteří další obyvatelé této obce. Napadá mne otázka, proč se někdy o povodni z roku 1997 (která citelně zasáhla také Horní Čermnou) hovoří jako o „moravské povodni“ či „povodni na Moravě“ (takto ji nazývá např. CÍLEK, 2005, s. 49 a 52)?

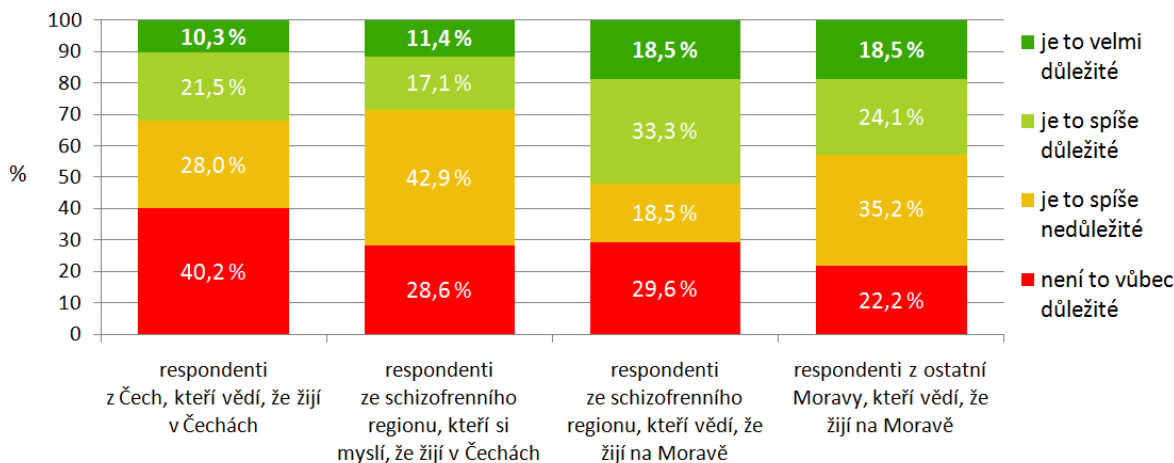
¹⁶⁾ Převážnou většinu tohoto okresu však tvoří české území.

¹⁷⁾ Dělení současných vyšších územních samosprávních celků na „české kraje“ a „moravské kraje“ je kapitola sama pro sebe. Na diskuzi této problematiky však již zde není prostor.

Vliv názvů obcí na (vnitřní, ale zejména na vnější) image regionu jako celku – při zakreslování hraniční čáry Čech a Moravy do mapy všemi respondenty – byl prokázán v kapitole 3.2.1. Zdá se také, že tyto názvy ovlivňují i vnitřní image jednotlivých obcí (tedy obraz těchto obcí přetrvávající u jejich obyvatel) a potažmo i regionální vědomí jejich obyvatel (viz níže). Přestože byl ve schizofrenním regionu šetřen jen malý vzorek lidí (62), a bylo by tedy třeba provést rozsáhlejší výzkum, lze konstatovat, že z oslovených bydlících v obcích (resp. částech obcí) se slovem „Morava“ v názvu (Mladějov na Moravě, Rychnov na Moravě a část obce Červená Voda – Moravský Karlov) přiřadilo správně svoji obec k Moravě 72,7 %. Z ostatních respondentů schizofrenního regionu ví, že leží jejich obec na Moravě, pouhých 37,3 %.

Rozpolcenost regionálního vědomí obyvatel schizofrenního regionu byla demonstrována již v kapitole 3.1.2 výroky dvou jeho obyvatel. Odpovědi na zbylé dva dotazy na regionální identitu (otázky č. 4 a 13) tuto skutečnost jen dokládají. Ze srovnání odpovědí na otázku č. 4, která zjišťovala, jak je pro lidi důležité, že žijí právě v té zemi, kterou uvedli u předchozího dotazu, je zřejmé, že se názory oslovených ve schizofrenním regionu značně rozcházejí (viz Obr. 18). Pro ty, kteří vědí, že jejich obec náleží k Moravě, je zemská příslušnost důležitá – pro 18,5 % z nich velmi důležitá (což je stejný podíl jako v případě obyvatel ostatní Moravy) a pro dalších 33,3 % spíše důležitá, což je dokonce větší podíl než u respondentů z ostatní Moravy¹⁸⁾. Pro obyvatele schizofrenního regionu, kteří si myslí, že žijí v Čechách, je naopak zemská příslušnost nedůležitá (pro 42,9 % spíše nedůležitá a pro 28,6 % vůbec nedůležitá). Z toho tedy vyplývá, že vnitřní image regionu (resp. znalost či neznalost toho, v jaké zemi daný respondent ze schizofrenního regionu žije – což může být ovlivněno názvem jeho obce) se promítá do regionálního vědomí obyvatel (resp. do toho, jak se tento respondent s hierarchickou úrovní zemí ztotožňuje).

Zajímavé je také srovnání názorů oslovených v Čechách a na území ostatní Moravy. Pouze asi jen pro jednoho z deseti je velmi důležité, že žije v Čechách, a pro čtyři z deseti to není důležité vůbec. U obyvatel Moravy je tomu jinak – zhruba pro dva z deseti není vůbec důležité, že žijí na Moravě, avšak pro jiné dva z deseti je to velmi důležité. Z toho je tedy patrné, že oslovení obyvatelé Moravy mají ke své zemi větší pouto než dotázaní obyvatelé Čech.

Obr. 18: Důležitost zemské příslušnosti pro respondenty žijící ve třech odlišných regionech (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Vyhodnocení otázky č. 13 za tři odlišná území je komplikované tím, že přestože dostali lidé na výběr pouze ze sedmi regionů na jednotlivých řádovostních úrovních, jichž jsou v současnosti obyvateli, někteří z nich se ztotožnili spíše s regiony jinými (viz kapitola 3.2.2.2). Přesto se i zde dá vysledovat, že se obyvatelé Moravy se svou zemí ztotožňují více než obyvatelé Čech (čímž může být vysvětlen fakt, že v případě obyvatel ostatní Moravy jsou to právě otázky na regionální identitu, které přispívají největším dílem na vnímání reliktní zemské hranice –

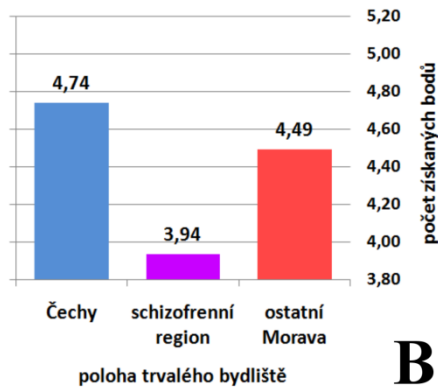
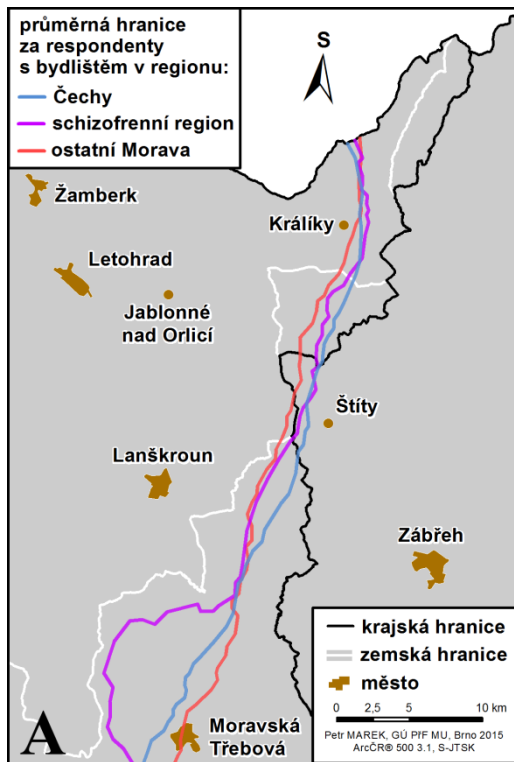
¹⁸⁾ Jde o shodu náhod, nebo je tento patriotismus jakousi obrannou reakcí na schizofrenní situaci v regionu? Na to by snad mohl odpovědět další výzkum.

viz Obr. 16). Zatímco z oslovených na území ostatní Moravy se s měřítkovou úrovní zemí na jednom z prvních třech míst ztotožnilo 40 % (tj. 22) lidí, z respondentů s trvalým bydlištěm v Čechách uvedlo zemskou úroveň pouze 24,4 % (tj. 30) lidí – navíc se však čtyři z nich místo s Čechami ztotožnili s Moravou. Poněkud složitější situace ve schizofrenním regionu dokládá rozštěpenost regionálního vědomí tamních obyvatel. Zde se s Moravou ztotožnilo na jednom z prvních třech míst 40,3 % (tj. 25) oslovených, přitom však 11 z nich má zato, že v současnosti žije v Čechách. Jinými slovy, 11 lidí nejdříve uvedlo, že jejich obec leží v Čechách, ale pak se ztotožnilo s Moravou. Pouze jedna dotazovaná ze schizofrenního regionu, která si myslí, že žije v Čechách, se ztotožnila právě s touto zemí.

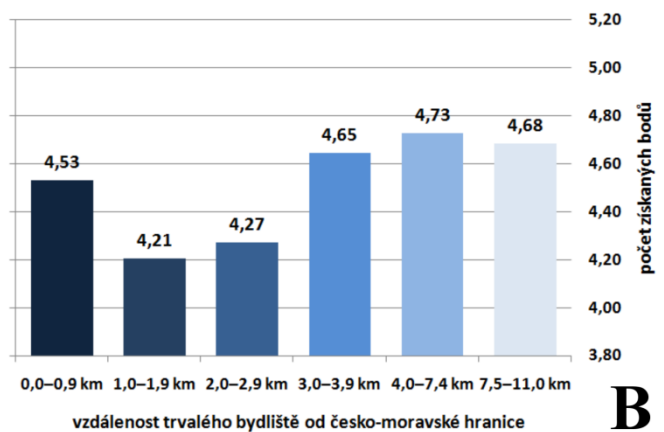
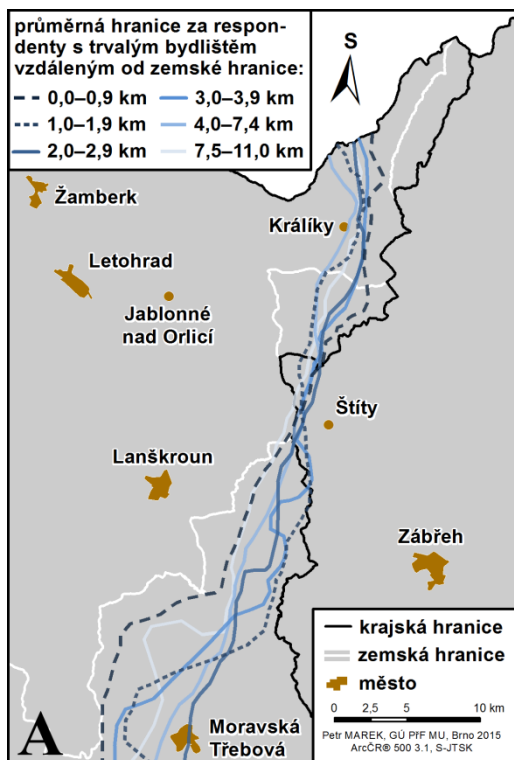
Zdá se, že metoda bodování „správných“ odpovědí hrála v neprospěch obyvatel schizofrenního regionu také u otázek na jinakost, neboť podle CHROMÉHO (2009d, s. 310) „tradiční dichotomie ‚my‘ versus ‚oni‘ se uplatňuje zejména v oblastech, kde jsou hranice mezi regiony relativně stabilní v čase“, což zde neplatí. Skutečně lze zachytit, že nějaké rozdíly mezi Čechami a Moravou (otázka č. 9) a jejich obyvateli (otázka č. 8) vnímá nejnižší podíl oslovených právě ve schizofrenním regionu (naopak je tomu u obyvatel Čech). Také s uvědomováním si druhé země mají především obyvatelé schizofrenního regionu problém. Ptal jsem se jich, zda si jsou vědomi toho, když jedou do Čech (otázka č. 12). Téměř osm z deseti oslovených odpovědělo negativně (druhou zemí tedy registruje pouhých 21 %) a výpovědi dvou jsou více než výmluvné: „*Ne, bereme to totiž tady, že jsme v Čechách.*“, „*Nemůžu jezdit do Čech, když jsem v Čechách.*“. Z těchto výroků je mimochodem patrné silné přesvědčení některých, že se zemská hranice měnila. Respondentů z ostatní Moravy, kteří si uvědomují zemi Českou je naproti tomu zhruba dvakrát více – 41,8 %. Nejvíce si však druhou zemi, zemi Moravskou, uvědomují obyvatelé Čech – 56,1 %. A lze z toho opět usuzovat (viz též kapitola 3.2.2.3), že má v myslích lidí výsadnější postavení, resp. silnější image právě Morava (i proto zřejmě u osob žijících v Čechách tvoří právě otázky na jinakost největší podíl na percepci reliktní zemské hranice – viz Obr. 16)

Rozpolcené uvažování obyvatel schizofrenního regionu v otázce zemské hranice je zřejmé také při porovnání výsledků bodování „správných“ odpovědí se zakreslenými průměrnými hraničními čarami v mapě. Již v kapitole 3.2.1 bylo zmíněno, že více než polovinu z oněch 12 % všech respondentů, kteří zakreslili do mapy svoji obec do druhé země, než v jaké ji vnímají, tvoří obyvatelé schizofrenního regionu. Devět z nich přitom uvedlo příslušnost své obce k Čechám, avšak následně ji zakreslilo na Moravu. I tento rozpor tak přispěl k výsledku, že respondenti ze schizofrenního regionu sice získali nejnižší počet bodů (viz Obr. 19.B), avšak jsou nositeli nejpřesnějšího obrazu podoby reliktní česko-moravské hranice (viz Obr. 19.A). Z průběhu průměrných hraničních čar je také zřejmé, že ve střední části modelového území zakreslovali jak obyvatelé Čech, tak i obyvatelé ostatní Moravy svoji zemi větší (jednotlivci pak do své země přiřazovali území podstatně větší než jaké je patrné z průměrných hranic), neboť mnozí nevnímají, že by žili tak blízko druhé zemi.

Kromě polohy trvalého bydliště v jednom ze tří odlišných regionů má na odpovědi respondentů vliv i to, v jaké vzdálenosti žijí od reliktní zemské hranice. Pro účel komparace vnímání česko-moravské hranice na základě vzdálenosti jsem po příjezdu z terénu měřil přímou (geometrickou) vzdálenost místa trvalého bydliště každého respondenta ke zkoumané (i k polské – viz Příl. 4) hranici pomocí programu *Google Earth* (2015). Nezohledňoval jsem však rozdílný reliéf (např. hory totiž mohou vjem hranice posunout – viz Příl. 4) ani to, z kolika stran je dotazovaný hranicí obklopen (což může mít vliv např. na znalost něčeho konkrétního, co hranici připomíná). Takto bylo vyčleněno šest skupin, až na jednu výjimku, se zhruba stejným počtem respondentů (viz Příl. 3). Domnívám se, že dělení oslovených dle vzdálenosti od hranice je více vypovídající ukazatel než členění na „vnitřní“ a „vnější“ populaci, neboť obyvatelé některých obcí přímo sousedících se studovanou hranicí mohou ve skutečnosti bydlet dále než ti, jejichž obec s hranicí přímo nesousedí.

Obr. 19.A: Průměrné hranice za respondenty z tří odlišných regionů
 B: Počet získaných bodů v závislosti na poloze trvalého bydliště
 (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

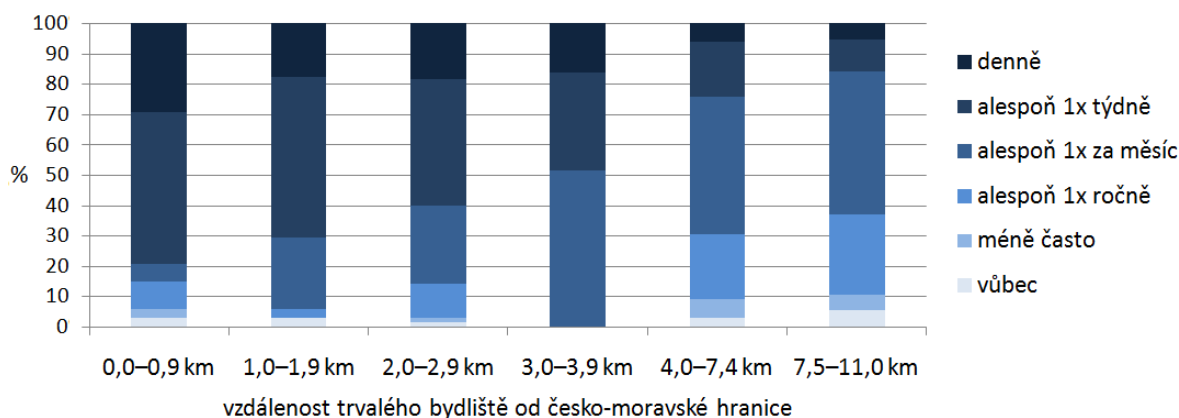

Obr. 20.A: Průměrné hranice za respondenty s trvalým bydlištěm v různé vzdálenosti od reliktní česko-moravské hranice
 B: Počet získaných bodů v závislosti na různé vzdálenosti trvalého bydliště od reliktní česko-moravské hranice
 (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Ve shodě s tvrzením, že „znalost území klesá přímo úměrně se vzdáleností od bydliště“ (SIWEK, 2011, s. 27) zakreslili nejpřesněji průběh česko-moravské hranice respondenti s trvalým bydlištěm do 1 km od ní (viz Obr. 20.A). Avšak počtem získaných bodů tito lidé nevykukají, což je způsobeno zejména existencí schizofrenního regionu. V něm žijí lidé v rámci zkoumaného území zhruba do vzdálenosti 3 km od reliktní hranice, a proto také tito oslovení získali menší počet bodů než ti, kteří bydlí ve větší vzdálenosti (viz Obr. 20.B). Kdyby zde schizofrenní region nebyl, patrně by se bodové skóre všech šesti skupin respondentů příliš nelišilo. Jinými slovy, do vzdálenosti 11 km od hranice se zdá, že alespoň podle deseti bodovaných otázek vnímají lidé česko-moravskou hranici obdobně (významnější rozdíly by se pravděpodobně objevily až na větší vzdálenost). Jistě by ale bylo také třeba zohlednit velikost místa trvalého bydliště a další faktory. Pro části obcí však nejsou zveřejňována všechna potřebná data, tudíž analýza vnímání hranice za velikostní kategorie obcí nebyla zahrnuta.

V závislosti na zjištěné vzdálenosti respondentova bydliště od česko-moravské hranice se dají vypočítat alespoň drobné rozdíly ve vnímání této hranice. Například je zjevné, že čím dále člověk od hranice žije, tím menší povědomí o ní má (otázka č. 5) a tím méně také zná konkrétních prvků, jež tuto hranici připomínají (otázka č. 5.b.2). Například zatímco z 34 oslovených žijících do 1 km od hranice ví o této hranici 32 (tj. 94,1 %) lidí a 19 (tj. 55,9 %) z nich zná také nějaký konkrétní prvek, z 38 dotázaných ve vzdálenosti 7,5 až 11 km ví o této hranici 25 (tj. 65,8 %) lidí a pouze 5 (tj. 13,2 %) z nich zná něco, co ji připomíná. Lze tedy tvrdit, že lidé bydlící blíže ke zkoumané hranici ji vnímají daleko více díky ní samotné, než je tomu u lidí z větší vzdálenosti.

Z nebodovaných otázek, které zjišťovaly další souvislosti, má smysl se podívat na frekvenci a hlavní účel cesty do druhé země (otázky č. 10 a 11), neboť ty jsou logicky podmíněny právě zejména vzdáleností bydliště respondenta od hranice. Zatímco lidé žijící do 3 km od zkoumané hranice ji překračují nejčastěji alespoň jednou týdně, ti ve větší vzdálenosti jezdí do druhé země nejčastěji alespoň jedenkrát za měsíc (viz Obr. 21). Respondenti bydlící ve všech skupinách podle vzdálenosti hojně jmenovali v účelech cesty do druhé země práci, návštěvy, nákupy a o něco méně pak i lékařskou péči (viz též kapitola 5). U osob trvale žijících nejbližší hranici se objevily také motivy jako například hospodářství, procházka, les, borůvky a houby. Oslovení s trvalým bydlištěm vzdálenějším od zkoumané hranice uváděli jako účel cesty kromě práce, návštěv a nákupů například výlety a zájezdy nebo pouhý tranzit (přes Českou Třebovou či Svitavy) někam dále či zpět do téže země.

Obr. 21: Frekvence cest respondentů do druhé země v závislosti na vzdálenosti trvalého bydliště od česko-moravské hranice

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

3.3.2 Vnímání hranice podle délky trvalého pobytu v dané obci

Délka trvalého pobytu v obci úzce souvisí s pojmem „rodáctví“. „Takovou osobu, která trvale žije v místě, kde se narodila, lze označit pojmem ‚rodák‘“ (KUČEROVÁ, 2009b, s. 100). Tento výraz má však i v češtině více významů (viz např. KUČEROVÁ, 2009b, s. 101), a i proto k němu různí autoři přistupují různě. Například TOUŠEK – ŠICH – VAŠÍČEK (1990) zjišťovali

otázku rodáctví na základě délky trvalého pobytu respondenta v obci a místa jeho narození, Český statistický úřad se v rámci sčítání lidu již několikrát ptal na bydliště matky v době narození dotazovaného (viz např. KUČEROVÁ 2009b, s. 105) a ŠERÝ – ŠIMÁČEK (2013) rozdělili respondenty do čtyř skupin: „rodáci“, „větší část života“, „menší část života“ a „žijící krátce“.

I vzhledem k nedostupnosti dat o rodácích ze SLDB 2011 jsem zvolil obdobné kategorie jako poslední citovaní autoři (otázka č. 14). Navíc jsem se ptal i na případný předešlý trvalý pobyt respondenta v jiné obci či jen na jiné adrese (otázka č. 15), neboť přestěhoval-li se člověk například z vedlejší obce, je pravděpodobné, že česko-moravskou hranici vnímá jinak než respondent, jenž měl v minulosti trvalé bydliště na druhém konci republiky. I v této práci vyčleněné skupiny oslovených podle toho, jak dlouho žijí v obci svého současného trvalého bydliště, však mají svá úskalí. Mnou identifikovaní rodáci patří do kategorie „stále (od narození a bez přerušeni)“, avšak není zohledněno, kde a jak dlouho případně přechodně (či obvykle) pobývali v minulosti, či kde pobývají nyní. Nicméně, díky skutečnosti, že jsem naprostou většinu respondentů zastihl v místě jejich trvalého bydliště, se dá předpokládat, že je i místem jejich obvyklého pobytu. Do skupiny rodáků byli zařazeni i ti, kteří se přistěhovali v rámci obce (tedy i z jiné části téže obce). Jaké respondenty zahrnuje kategorie „větší část života“ je zřejmé. Nicméně je třeba říci, že sem mohou patřit velmi odlišní lidé. Zaprvé jde o rodáky (ovšem v jiném slova smyslu, než jaký je používán v této práci), kteří se v dané obci narodili, poté trvale bydleli mimo obec, aby se do ní po letech opět vrátili. Zadruhé sem patří tzv. starousedlíci (viz např. KUČEROVÁ 2009b, s. 105), kteří se sem přistěhovali se svými rodiči v útlém dětství a mohou zde tak žít již třeba i 70 let. Zařazení se do kategorie „menší část života“ či „teprve krátce“ jsem ponechal na uvážení respondenta, podle toho, jak to vnímá, neboť jde o velmi relativní proměnnou závislejší na jeho věku. Do skupiny „menší část života“ jsou tedy zařazeni lidé, kteří žijí v obci v trvání od několika let až po několik desítek let a také ti, co se v obci narodili, avšak poté měli větší část života trvalé bydliště jinde. Problematická může být také skupina respondentů, kteří žijí v dané obci „teprve krátce“. Spadá do ní totiž například i respondentka z Heřmanic u Králíků (původem z jiného okresu), jež zde bydlí teprve krátce, avšak od 15 let jezdila na nedaleký skautský tábor, tudíž má tamní oblast česko-moravské hranice prochozenou.

Obecně se uvádí, že více rodáků žije ve vnitrozemí než v dosídleném pohraničí (např. KUČEROVÁ, 2009b, s. 105–107)¹⁹⁾. Je tedy na místě se také zabývat historickými souvislostmi rodáctví v obcích zkoumaného regionu. Společná historie Čechů a Němců se ve sledovaném území začala psát již ve 13. století (viz kapitola 2.1), značně se zkomplikovala s rozmachem nacionalismu ve století 19. a vyvrcholila po nástupu Hitlera v první polovině 20. století. Mnichovským diktátem bylo donuceno Československo odstoupit Německu v říjnu 1938 pohraniční území o rozloze asi 28 000 km² a v březnu následujícího roku byl po vyhlášení Slovenského štátu zřízen Protektorát Čechy a Morava. Z velké části odtrženého pohraničí vznikla říšská župa sudetská (Reichsgau Sudetenland), kde byly zavedeny jiné formy veřejné správy než v Protektorátu (SEMOTANOVÁ, 2002, s. 133–134; HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, 2005, s. 402–405). V tzv. Sudetech se ocitla většina studovaného území (viz Obr. 22). Výjimku tvořila pouze část Dolní Čermné²⁰⁾ a Bystřece.

Mylná by však byla představa, že takto ustanovená hranice měla své etnické opodstatnění. Při vymezení hranice říšské župy sudetské byla zneužita data o národnosti ze sčítání lidu, nikoli však aktuálního z roku 1930, nýbrž toho z roku 1910, neboť tak si mohli nacisté nárokovat větší území. V roce 1910 byly údaje o národnosti sčítaných osob získávány ještě pomocí otázky na tzv. obcovací řeč, jíž se lidé dorozumívali na veřejnosti. A protože byli Češi například ve styku s úřady nuceni mluvit německy, nemálo z nich uvedlo jako obcovací řeč právě němčinu. Tím tak byli započítáni do německé národnosti (KUČEROVÁ, 2009a, s. 78–79). Vycházíme-li

¹⁹⁾ Citovaná S. KUČEROVÁ však pracuje s rodáky ve smyslu dat ze SLDB 2001, kdy je za rodáka považována „osoba, která se narodila ve stejné obci, v níž má nyní trvalý pobyt“ (KUČEROVÁ, 2009b, s. 105). Jsou zde tedy zahrnuti i ti, kteří měli mezi svými narozeními a současností trvalý pobyt hlášen i v jiné obci. Počet těchto rodáků je tak vyšší než počet rodáků ve smyslu předkládané diplomové práce.

²⁰⁾ Hranice byla v Čermné (od roku 1935 rozdělené na Horní a Dolní) stanovena na hrázi rybníka, přičemž část obce Dolní Čermná za touto hrází byla připojena k Horní Čermné (KŘIVOHLÁVEK, 2005, s. 118–119).

z revidované definice národnosti použité v posledním censu před 2. světovou válkou (1930), je zřejmé, že ve zkoumaném území tvořilo německé etnikum skutečně většinu (64 %). Z tehdejšího počtu 46 346 obyvatel regionu bylo totiž 29 652 československých státních příslušníků německé národnosti. Němci obývali především severní a jižní obce sledovaného regionu (100% zastoupení měli však pouze v obci Trpík), avšak střední část byla převážně česká (ve třech moravských obcích – v Bohutině, Horních Studénkách a Jakobovicích – nebyl sečten jediný Němec) (*Statistický lexikon obcí v Republice československé*, 1934 a 1935). Německem zabrané území tedy tvořily i obce, v nichž německá národnost nebyla dominantní (viz Obr. 22). Na jih od nich se nacházelo území zvané Hřebečsko (Schönhengstgau) s převahou německého obyvatelstva (MUSIL, 2002, s. 28). Tento region, rozkládající se po obou stranách česko-moravské hranice v okolí Svitav a Moravské Třebové, zahrnující také jižní obce zkoumaného území, tvořil největší německý jazykový ostrov v českých zemích, a při záboru pohraničí byl tak pravděpodobně brán v potaz i požadavek celistvosti zabraného území.

Obr. 22: Správní členění modelového území v roce 1943 a podíl obyvatelstva německé národnosti na přítomném obyvatelstvu v obcích zkoumaného území v roce 1930
(Zdroj: vlastní tvorba s využitím Opevneni.cz, 2010; Národní geoportál INSPIRE, 2015; *Statistický lexikon obcí v Republice československé*, 1934 a 1935)

Uměle stanovená hranice říšské župy sudetské sice vzala po několika letech za své, avšak stala se další významnou reliktní hranicí, jež přetrvává v myslích lidí dodnes. Podle některých je hranice Sudet a Protektorátu významnější než ta česko-moravská (např. oslovený v Tatenicích prohlásil: „*Němci tady byli. Tady se nehraje na Čechy – Morava.*“) a jiným dokonce s hranicí zemskou splývá (např. respondent z Výprachtic váhal, vedla-li přes Červenovodské sedlo hranice

Čech a Moravy anebo právě hranice Sudet a Protektorátu). Byli i tací, kteří si při zakreslování hraniční čáry mezi Čechami a Moravou do mapy (otázka č. 6) říkali pro sebe: „*tady byli Němci...*“. Samo od sebe zmínilo Sudety 36 dotazovaných a na jejich základě někteří dodnes vymezují pohraničí (viz Příl. 4). Zatímco jedni ztotožňují Sudety s územím osídleným Němci, jiní si jsou vědomi toho, že ne všude žila německá majorita. Je tedy nutné zdůraznit, že kromě reliktní hranice sudetské, resp. protektorátní existuje ve studovaném regionu také reliktní hranice etnická, vymezující oblasti v minulosti osídlené převážně Němci, resp. Čechy. Že se zde tyto dvě hranice neshodují, je patrné na první pohled z Obr. 22.

Takzvaný odsun Němců, jenž se po 2. světové válce uskutečnil z rozhodnutí vítězných mocností, se týkal na území Česka asi 3 milionů lidí (KUČEROVÁ, 2009a, s. 81). Zejména pohraničí tak přišlo o značnou část populace, která byla následně alespoň z části nahrazena nově příchozími. Výměně obyvatelstva z let 1945 až 1947 bývá připisována kulturní proměna (KUČEROVÁ, 2009a, s. 81) či „radikální změna všech sociálních a mnoha ekonomických struktur“ (CHROMÝ, 2004, s. 41). Pro téma této práce se dá vysledovat myslím celkem podstatný rozměr onoho odsunu německého obyvatelstva. „Böhmisch Rothwasser“ a „Mährisch Rothwasser“ (viz např. KŘIVOHLÁVEK, 2005, s. 99 a 118), tak zněla německá pojmenování dnešních obcí (Horní a Dolní Čermné²¹) a Červené Vody. S odchodem Němců tak došlo mimo jiné ke ztrátě jednoho z mocných nástrojů reprezentace zemské řádovostní úrovně. Vytracením německých názvů z běžného života jsme však přišli i o další cenné konotace, neboť česká a německá pojmenování některých obcí se zcela lišila (viz např. MUSIL, 2002, s. 60–62).

Obce, které byly nejvíce postiženy odsunem Němců, vykazovaly v následujících letech nejnižší podíl rodáků. V roce 1930 mělo více než 50 % německého obyvatelstva hned 21 zkoumaných obcí (v současných hranicích²²). V nich jsem v rámci dotazníkového šetření narazil na 44,7 % rodáků. Ve 12 sledovaných obcích, v nichž roku 1930 německé obyvatelstvo netvořilo ani polovinu populace, jsem natrefil na 53,1 % rodáků. Přestože jsem oslovil pouze omezený podíl (zhruba 1 %) populace, zdá se, že v dosídlených obcích dodnes žije menší podíl rodáků než v obcích ne tolik zasazených vysídlením. Tento rozdíl však není nijak výrazný a je zřejmé, že se bude nadále snižovat, neboť se podíl rodáků zvyšuje s nově narozenými. Vypadá to tedy, že téměř 70 let po konci 2. světové války již není příliš opodstatněné ztotožňovat kdysi vysídlené obce se zcela vykořeněným územím s malým podílem rodáků. Nicméně se zdá, že nemusí být rodák jako rodák, neboť lidé narození v dosídlených oblastech často nemají od koho přebírat místní kulturu (v širokém slova smyslu), kam se dá řadit i povědomí o hranici Čech a Moravy. Otázkou č. 5.b.1 jsem zjišťoval, odkud respondent ví o česko-moravské hranici. Ukázalo se, že nejčastěji se o ní člověk dozvídá od někoho z rodiny (35,6 %), přičemž asi v osmi z deseti případů to jsou rodiče nebo prarodiče. Na druhém místě mezi šířiteli povědomí o česko-moravské hranici uvedli dotázaní školu (19,4 %). Z 18,1 % pak o ní vědí díky samostudiu či vlastní zkušenosti (patří sem přitom jak pamětníci, tak i lidé, již vnímají hranici podle současných cedulí krajů).

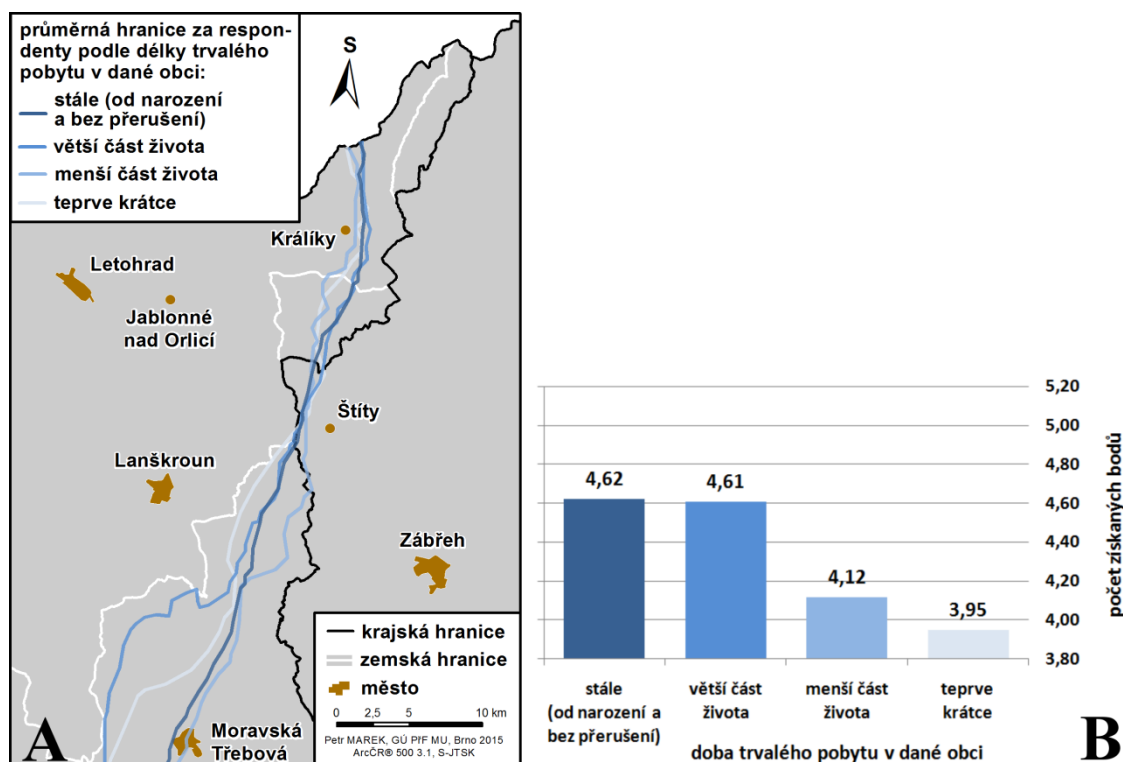
Celkově jsem ve zkoumaném regionu oslovil 114 rodáků (z toho přesně polovina žije od narození na stejné adrese a druhá polovina se stěhovala v rámci své obce), přičemž nejvyšším podílem je zde logicky zastoupena nejmladší generace ve věku 15 až 34 let (viz Příl. 3), tedy lidé, „kteří se ještě nestačili přestěhovat“. Větší část života žije ve své obci 64 respondentů, menší část 42 dotazovaných a teprve krátce 20 oslovených. Předchozí místo trvalého bydliště se u tří posledně jmenovaných skupin respondentů příliš neliší (a nezvýhodňuje tak nějakou kategorii oproti jiným) – zhruba třetina oslovených nerodáků žila předtím v jiné obci zkoumaného regionu, necelá polovina jinde v okrese Ústí nad Orlicí, Šumperk či Svitavy a pouze kolem 20 % dotázaných nerodáků pak pochází z větší dálky.

V souladu s tvrzením, že „obyvatelé žijící v místě delší dobu, mají více příležitostí poznat prostředí, ve kterém se pohybují“ (KUČEROVÁ, 2009b, s. 101), by se dalo očekávat, že povědomí o česko-moravské hranici bude nejsilnější u rodáků a se zkracující se dobou trvalého pobytu v obci bude slábnout. Pokud jde o bodované odpovědi, je tomu skutečně tak (viz Obr. 23.B), avšak

²¹) Ve staročeštině bylo slovo „čermný“ synonymem pro „červený“ (MUSIL, 2002, s. 62).

²²) V roce 1930 existovalo ve zkoumaném území 69 obcí, pro přehlednost je však uvádím seskupené do současných 33 obcí.

skupina rodáků se příliš neliší od kategorie respondentů žijících v dané obci větší část života. Lidé žijící v dané obci větší část života jsou nadto nositeli nejpřesnější podoby česko-moravské hranice, zatímco rodáci zakreslili hranici více odpovídající té krajské (viz Obr. 23.A). Je to do značné míry způsobeno rozdílnou strukturou respondentů, neboť mezi rodáky je více mladých lidí (viz výše), kteří si česko-moravskou hranici tolik neuvědomují (viz kapitola 3.3.5). Naproti tomu lidé žijící v dané obci větší část života zde mohou bydlet i několik desítek let (viz výše), tudíž měli větší příležitost poznat okolí. Je také možné, že přesnější představa hraniční čáry podle respondentů žijících v dané obci větší část života, ale i podle těch, kteří zde žijí teprve krátce, může souviset s tím, že se většina těchto osob stěhovala v rámci přílehlých okresů či dokonce v rámci zkoumaného území (viz výše), a tím tak poznala svůj region více (z více stran) než lidé, již strávili celý život v jedné obci.

Obr. 23.A: Průměrné hranice za respondenty podle délky trvalého pobytu v dané obci

B: Počet získaných bodů v závislosti na době trvalého pobytu v dané obci

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

3.3.3 Vnímání hranice podle národnosti

Při studiu percepce zemské hranice mezi Čechy a Moravou podle národnosti respondentů nelze opomenout, že samotné deklarování národnosti může názorně demonstrovat, jak hluboko je v lidech tato hranice zakořeněna (viz níže). Je však třeba mít na paměti tvrzení P. DAŇKA, že „moravská národnost byla politicky konstruována jako prostředek dosažení politických cílů, tj. především obnovy zemského zřízení“, v době po sametové revoluci (DANĚK, 2002, s. 49–50). Otázka na národnost (otázka č. 16) je vlastně další z dotazů na regionální identitu, avšak nebyla mezi ně zařazena, neboť jde o jakési jednostranné zjištění – pouze ze strany obyvatel Moravy (a výjimečně i Čech), kteří se cítí být Moravany. Naproti tomu u Čechů není ve většině případů jasné, identifikují-li se pouze se zemí Českou, nebo s celým Českem.

Moravská národnost se poprvé ve sčítání lidu zjišťovala v roce 1991, tedy v době, kdy se vzedmula nová vlna zájmu o historické země (viz kapitola 1.1). Tato euforie (jak ji nazývá např. KUČEROVÁ, 2009a, s. 78) vedla k tomu, že se k této národnosti přihlásilo v rámci censu 1 362 313 osob, tedy 13,2 % obyvatel Česka. Podle DAŇKA (1993, s. 252; 2002, s. 42) stála

za masivní podporou myšlenky moravského národa velkou měrou kampaň politické strany Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko. Centrem promoravského hnutí se přitom stalo bývalé hlavní město Moravy – Brno. Na území Moravy se přihlásilo k moravské národnosti celkem 39,6 % obyvatel, přičemž nejvyšší podíly lze zaznamenat právě v Brně a jeho okolí, což souvisí s aspiracemi zmíněného města na obnovení statusu zemské metropole (DANĚK, 1993, s. 251–253; 2002, s. 47–49).

O deset let později však již bylo zřejmé, že v nejbližších letech nebudou mít země větší význam, což se zřejmě odrazilo v poklesu deklarování moravské národnosti, kdy se k ní při SLDB 2001 přihlásilo pouze 380 474, tj. 3,7 % obyvatel České republiky. Za poklesem počtu Moravanů však můžeme hledat i částečnou změnu metodiky sběru dat a definic. Ve vysvětlivkách ke sčítacímu listu osob se píše: „Údaj o národnosti vyplní každý podle svého rozhodnutí. Národností se rozumí příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině. Pro určení národnosti není rozhodující mateřská řeč ani řeč, kterou občan převážně používá nebo lépe ovládá, ale jeho vlastní rozhodnutí. Hlásí-li se k více národnostem nebo k žádné, budiž to zaznamenáno.“ (ČSÚ, 2001). V roce 2001 tedy byla národnost definována jako čistě subjektivní záležitost (nezaložená např. na používaném jazyce) a navíc nebylo povinné tento údaj vyplnit. Vzrostl tak podíl nezjištěné národnosti, což může mít rovněž vliv na menší počet sečtených Moravanů. Na druhou stranu však byly poprvé v historii sčítání započítány i osoby, které se přihlásily k více národnostem (ČSÚ, 2003a, s. 9).

Ve SLDB 2011 obsahovaly vysvětlivky obdobné pokyny (ČSÚ, 2011) jako ty z roku 2001, přesto však počet osob hlásících se k moravské národnosti opět vzrostl, a to i navzdory skutečnosti, že nebyla národnost zjištěna u více než 2,6 milionu lidí. Proč k tomuto nárůstu došlo, by však bylo třeba podrobit dalšímu výzkumu. V roce 2011 tedy uvedlo moravskou národnost 627 613 lidí, což představuje 6,0 % obyvatelstva Česka. Výsledky Sčítání lidu, domů a bytů z let 1991, 2001 a 2011 pro území celého Česka v této otázce shrnuje Tab. 1.

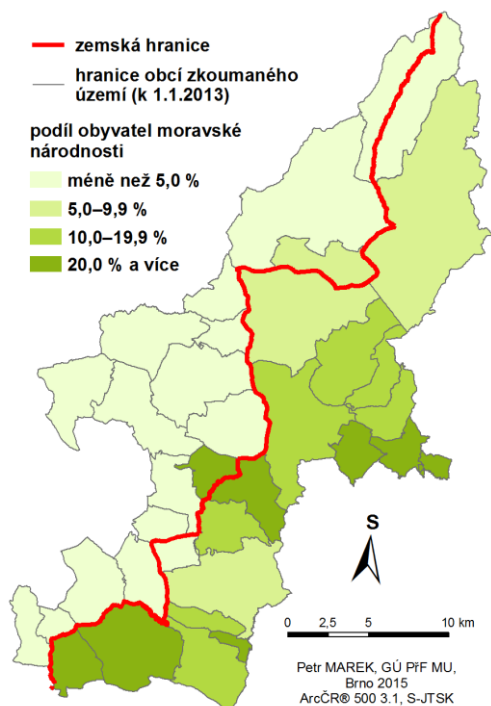
Tab. 1: Počet a podíl osob moravské národnosti a počet a podíl osob s nezjištěnou národností v České republice podle SLDB v letech 1991, 2001 a 2011

	1991		2001		2011	
	absolutní hodnoty	relativní hodnoty (%)	absolutní hodnoty	relativní hodnoty (%)	absolutní hodnoty	relativní hodnoty (%)
celkový počet obyvatel	10 302 215	100,0	10 230 060	100,0	10 436 560	100,0
moravská národnost	1 362 313	13,2	380 474	3,7	627 613 ²⁾	6,0
nezjištěno	45 891 ¹⁾	0,4	172 827	1,7	2 642 666	25,3

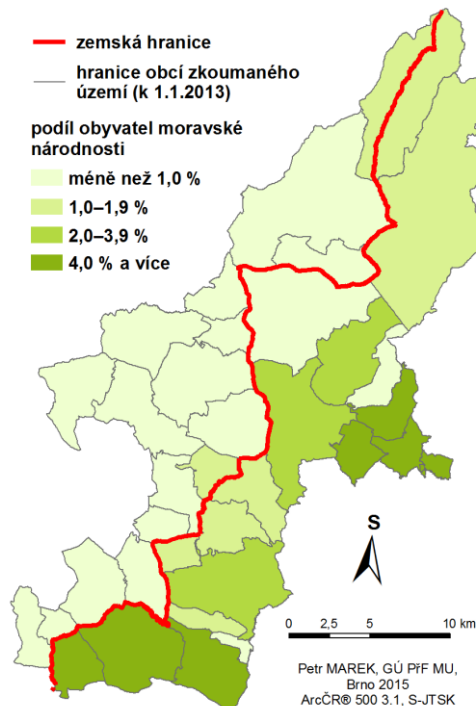
¹⁾ Zde jsou započítány i některé minoritní národnosti.

²⁾ Zde je započítáno také 105 812 osob, které se k moravské národnosti přihlásily v kombinaci s jinou národností (zejména českou – 99 028).
(Sestaveno podle: ČSÚ, 2003a; ČSÚ, 2015a; ČSÚ, 2015b)

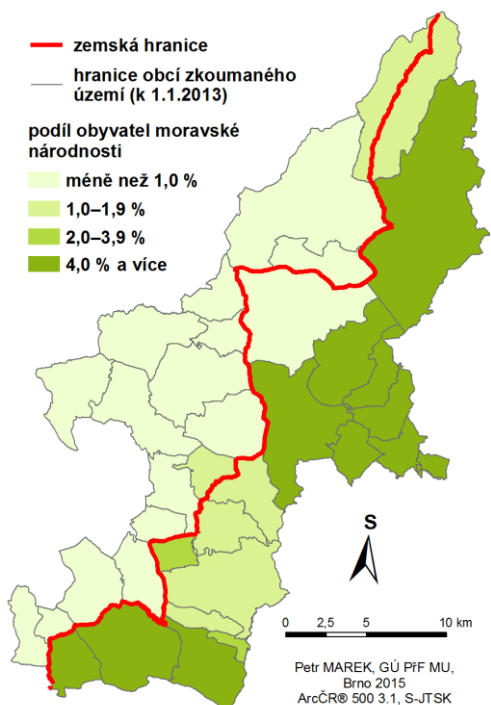
Je třeba také upozornit, že deklarovaná národnost v censu se může značně lišit od údajů zjištěných přímo v terénu. Vzhledem k tomu, že se jedná o data velmi subjektivní, je možné, že i kontext, v němž se člověk o své národnosti rozhoduje, může značně ovlivnit výsledky. V rámci mého dotazníkového šetření se k moravské národnosti přihlásilo 76 respondentů, tedy 31,7 % oslovených, a například v Bystřeci, české obci, kde podle posledního sčítání lidu (2011) žádní Moravané nežijí, se za Moravanku (na základě původu své matky a také sympatií k Moravě) prohlásila 24letá rodačka. Zřejmě tedy nejen u ní vzbudil dotazník hrdost. Protože se počty (a tudíž i podíly) Moravanů zjištěné sčítáními lidu z let 1991, 2001, 2011 a v rámci mého terénního výzkumu ve studovaném území značně liší, bylo pro znázornění těchto dat v mapě nutno použít rozdílných škál (viz Obr. 24, Obr. 25, Obr. 26, Obr. 27).

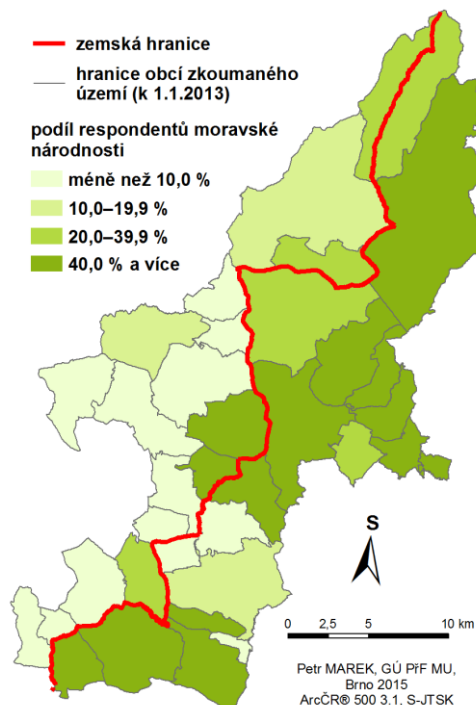
Obr. 24: Podíl obyvatel moravské národnosti na celkovém počtu obyvatel obcí zkoumaného území dle SLDB 1991 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím ČSÚ, 2015b)

Obr. 25: Podíl obyvatel moravské národnosti na celkovém počtu obyvatel obcí zkoumaného území dle SLDB 2001 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím ČSÚ, 2003b; ČSÚ, 2003c; ČSÚ, 2003d)

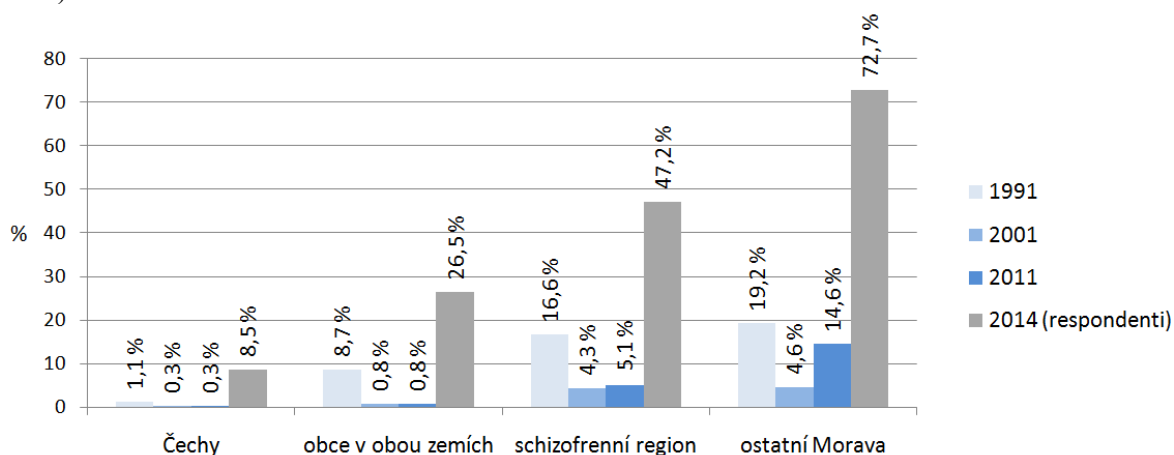

Obr. 26: Podíl obyvatel moravské národnosti na celkovém počtu obyvatel obcí zkoumaného území dle SLDB 2011 (Zdroj: vlastní tvorba s využitím ČSÚ, 2014b)

Obr. 27: Podíl respondentů moravské národnosti na celkovém počtu respondentů v jednotlivých obcích zkoumaného území (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Podobně jako v celorepublikovém měřítku se vyvíjel podíl osob moravské národnosti také v obcích zkoumaného regionu. V roce 1991 zde žilo 8,9 % Moravanů, roku 2001 jen 2,0 % a o deset let později 4,4 %. Zdá se přitom, že nárůst počtu moravského obyvatelstva mezi lety 2001 a 2011 se liší v závislosti na poloze trvalého bydliště v rámci tří odlišných regionů (viz kapitola 3.3.1). Zatímco na území Čech, schizofrenního regionu a také tří obcí ležících v obou zemích (lépe řečeno ležících částečně v Čechách a částečně ve schizofrenním regionu) se podíl osob moravské národnosti nezvýšil vůbec nebo pouze nepatrně, na území ostatní Moravy se více než ztrojnásobil (viz Obr. 28). Již v letech 1991 a 2001 žil ve schizofrenním regionu menší podíl Moravanů než v ostatní Moravě, avšak podle nejnovějšího sčítání lidu (2011) je tento rozdíl daleko větší. Také v roce 2014 se v rámci mého terénního výzkumu k moravské národnosti hlásil podstatně větší podíl lidí na území ostatní Moravy než ve schizofrenním regionu. Vypadá to tedy, že s postupem času, jak slábne povědomí o hierarchické úrovni zemí a zároveň jsou silně reprodukovány východní Čechy (viz kapitola 3.1.2), se hlásí k moravské národnosti ve schizofrenním regionu stále méně lidí. Před vyvozením závěrů by však bylo třeba zahrnout do výzkumu i zbývající část schizofrenního regionu táhnoucího se pravděpodobně až k hranicím s Rakouskem a případně si také počkat na data z následujícího SLDB. Nicméně fakt, že má existence schizofrenního regionu vliv na rozhodování se tamních lidí o své národnosti, je nezpochybnitelný (viz níže a také kapitola 3.1.2).

Obr. 28. Podíl osob moravské národnosti v obcích zkoumaného regionu v závislosti na jejich poloze podle SLDB z let 1991, 2001 a 2011 a podle terénního výzkumu z roku 2014 (Zdroj: vlastní zpracování s využitím ČSÚ, 2003b; ČSÚ, 2003c; ČSÚ, 2003d; ČSÚ, 2014b; ČSÚ, 2015b; vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Přestože je z Obr. 24, Obr. 25, Obr. 26, Obr. 27 na první pohled zřejmé, že je deklarování moravské národnosti v obcích studovaného regionu až na výjimky skutečně vázané na reliktní česko-moravskou hranici, zkoumat její vnímání pouze na základě tohoto ukazatele může být zavádějící nejen proto, že se jedná o jednostranné zjištění (viz výše), ale také z důvodu mobility lidí. Někteří se sice po čase ztotožní s novou zemí, a to se projeví i v jejich národnosti (viz níže), jiní se i nadále cítí být součástí národa své původní země. Češi i Moravané tak žijí na obou stranách česko-moravské hranice. Například v českých obcích zkoumaného regionu se k moravské národnosti přihlásilo 13 oslovených a v moravských obcích se cítí být Čechem nebo Češkou 45 dotázaných. Kromě mobility však hrají roli také jiné faktory – zejména existence schizofrenního regionu a také skutečnost, že někteří lidé bydlící na Moravě zkrátka to, že žijí právě v této zemi, tolik neprožívají, a tudíž se to neotiskne do jejich národnosti. Proč tomu tak je, by snad mohl podpořit další výzkum.

Než se dostaneme k samotnému porovnání vnímání česko-moravské hranice podle národnosti oslovených, je nutno říci, že jako více vypovídající se ukázala komparace podle toho, jaký ze tří odlišných regionů respondent v současnosti trvale obývá (viz kapitola 3.3.1 a také níže). Zdá se totiž, že větší vliv na oslovené lidi má to, v jakém regionu žijí, než to, s jakým národem cítí sounáležitost. Důvodem je jistě i fakt, že je deklarování národnosti velice subjektivní záležitostí

(viz výše). Proměnných, které rozhodují o národnosti respondentů (a lidí obecně) je mnoho. Snad největší vliv má to, odkud daný člověk pochází a kde a jak dlouho v současnosti žije (z toho pak plynou různé varianty). Zejména u osob, které bydlí již větší část života v druhé zemi, než se narodili, se projevuje změna v pocíťování národnosti. Tři oslovení sami od sebe řekli, že se již cítí být Moravany, avšak dříve byli Češi (pocházejí z Čech). Jedna respondentka naopak tvrdila, že se nyní cítí být Češkou, zatímco v minulosti byla Moravankou (pochází z Moravy). Někteří lidé svoji národnost odvozovali také od národnosti či původu rodičů – buď jednoho z nich (sem patří např. výše zmíněná respondentka z Bytčice nebo jiná dotazovaná, jejíž otec je Řek, a proto i ona se cítí být Řekyní), anebo obou (rodák z Koruny se z tohoto důvodu cítí být Čechoslovákem). Jiní zaměňují národnost se státní příslušností uvedenou v občanském průkazu (a uvádějí tedy národnost českou), nebo se ztotožňují s národností, do níž je zařazují ostatní (např. podle jejich mluvy).

Celkem jsem v rámci dotazníkového šetření oslovil zmíněných 76 Moravanů, 148 Čechů a 16 lidí s jinou národností – dva Čechoslováky, dvě Slovenky, Polku, Romku, Řekyni, „*Sudetáka*“ a osm dalších, kteří nebyli s to se rozhodnout²³⁾, jsou-li Češi či Moravané (dva z nich uvedli, že se cítí být „*Čechomoravany*“). Asi není náhodou, že z těchto osmi oslovených žije pět ve schizofrenním regionu. Převrstvení části Moravy Východočeským krajem se totiž promítlo i do identity mnohých lidí obývajících tento schizofrenní region. Dva případy rozpolcenosti národního vědomí jeho obyvatel již byly uvedeny v kapitole 3.1.2. Do třetice lze citovat respondenta z Cotkytle, jenž má za to, že až do roku 1960 ležela jeho obec na Moravě, a který nejdříve uvedl, že se cítí být Moravanem, ovšem poté prohlásil: „*Dříve jsme si mysleli, že jsme na Moravě, a byli jsme na to hrdí, dnes už tolik ne. Dnes jsme Čížci.*“.

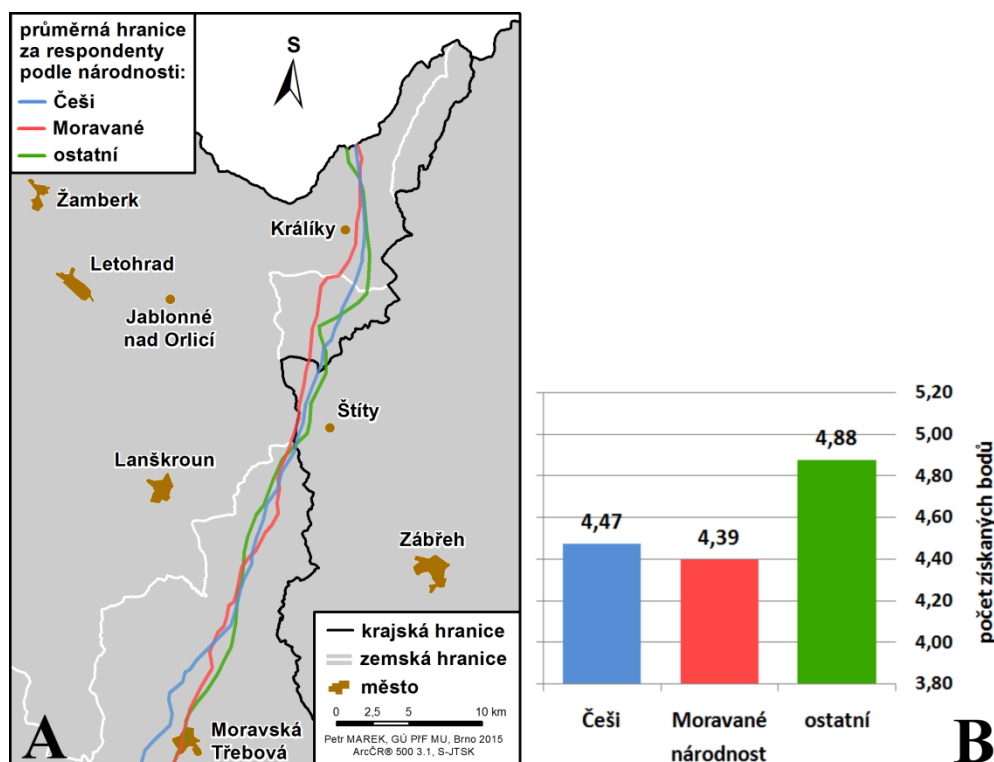
S tím souvisí výpověď některých, že „*Moraváci jsou větší patrioti*“. Asi i proto, že má Morava v myslích lidí výsadnější postavení, resp. má silnější, ale i lepší image (viz kapitola 3.2.2.3 a kapitola 3.3.1), se s ní její obyvatelé ztotožňují více než je tomu u země České (viz kapitola 3.3.1). S Moravou navíc sympatizují a případně se i ztotožňují také někteří obyvatelé Čech. Moravany se tak mohou cítit jak obyvatelé země Moravské, tak i obyvatelé země České (viz i výše zmíněná respondentka z Bystřice)²⁴⁾. Silný vztah obyvatel Moravy ke své zemi lze vyčíst například z odpovědí dvou oslovených na otázku, kým se cítí národnostně být: „*Moravanem a vždycky budu.*“, „*Když žiju na Moravě, musím dát ‚Moravanka‘.*“. Sympatie některých obyvatel Čech k zemi Moravské je pak možno demonstrovat výroky: „*Radši bych byl na Moravě, jsou tam úplně jiní lidi. Lidi si něco domluví a to platí.*“, „*Vždy jsem chtěla být na Moravě, protože mi přijde lepší – dobrosrdeční lidé.*“, „*Nevím, jestli se zařadit jako Čech nebo Moravák, když jsem na pomezí a studuju v Brně. Morava mi je bližší.*“, „*Radši bych byl Moravanem.*“. Upozaděnou důležitost země České podtrhují slova několika jejích obyvatel, kteří zdůraznili, že se cítí být Čechy ve smyslu z České republiky, nikoli z Čech.

Například jeden respondent z české části obce Dolní Morava řekl: „*Hranice už není podstatná, ale Malomoraváci to asi budou vnímat více.*“ a druhý z téže vesnice dodal: „*Dnes není podstatné, ale na zábavě se řeší dodnes – lítají facky. Ale musejí být přítomni lidi až z Malé Moravy.*“ (moravskou část obce Dolní Morava – Velkou Moravu – pokládají oba oslovení za Čechy). Na základě těchto výroků a také díky evidentně silnějšímu regionálnímu vědomí Moravanů (viz výše) by se dalo usuzovat, že budou Moravané vnímat historickou českomoravskou hranici více (což se promítne do bodového skóre) a lépe (což se projeví na přesněji zakreslené hranici) než Češi. Naproti očekávání si jsou však průměrné hraniční čáry podobné (viz Obr. 29.A) a také počty získaných bodů Čechy a Moravany se příliš neliší (Češi si dokonce vedli o něco lépe – viz Obr. 29.B). Ze struktury odpovědí se dá ale vyzorovat, že oslovení Moravané vnímají zkoumanou hranici nejvíce právě na základě regionální identity, zatímco Češi díky jinakosti. Jde tedy o podobný výsledek jako v případě rozdělení respondentů podle tří odlišných

²³⁾ Zřejmě i proto byla občanům Česka v roce 2001 dána možnost uvést ve sčítání lidu dvě národnosti. V posledním censu (2011) této možnosti využilo hned 163 648 lidí (ČSÚ, 2015a), přičemž 99 028 z nich uvedlo národnost českou a moravskou (viz Tab. 1). Moravané přitom mohou být chápáni dvojím způsobem – jako zvláštní větve českého národa, či jako svěbytný národ (viz např. FROLEC, 1991, s. 65–67).

²⁴⁾ Nelze však klást rovnítko mezi ztotožněním se s Moravou a deklarování moravské národnosti – situace je o dost komplikovanější. Na něco podobného v obecnější rovině upozornil například DANĚK (1993, s. 250).

regionů (viz kapitola 3.3.1), kde jsou avšak rozdíly o něco výraznější. Jako lepší (viz i výše) se tak jeví zkoumat percepci česko-moravské hranice na základě místa trvalého bydliště než podle národnosti, a to i z důvodu existence schizofrenního regionu. V průměru nejvíce bodů získali lidé s jinou národností, za což může do značné míry skutečnost, že jde z poloviny o respondenty, kteří se nemohli rozhodnout, jsou-li Češi či Moravané (viz výše) – jde tedy o lidi, kteří pocítují česko-moravskou hranici intenzivněji.

Obr. 29.A: Průměrné hranice za respondenty podle národnosti

B: Počet získaných bodů v závislosti na národnosti

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

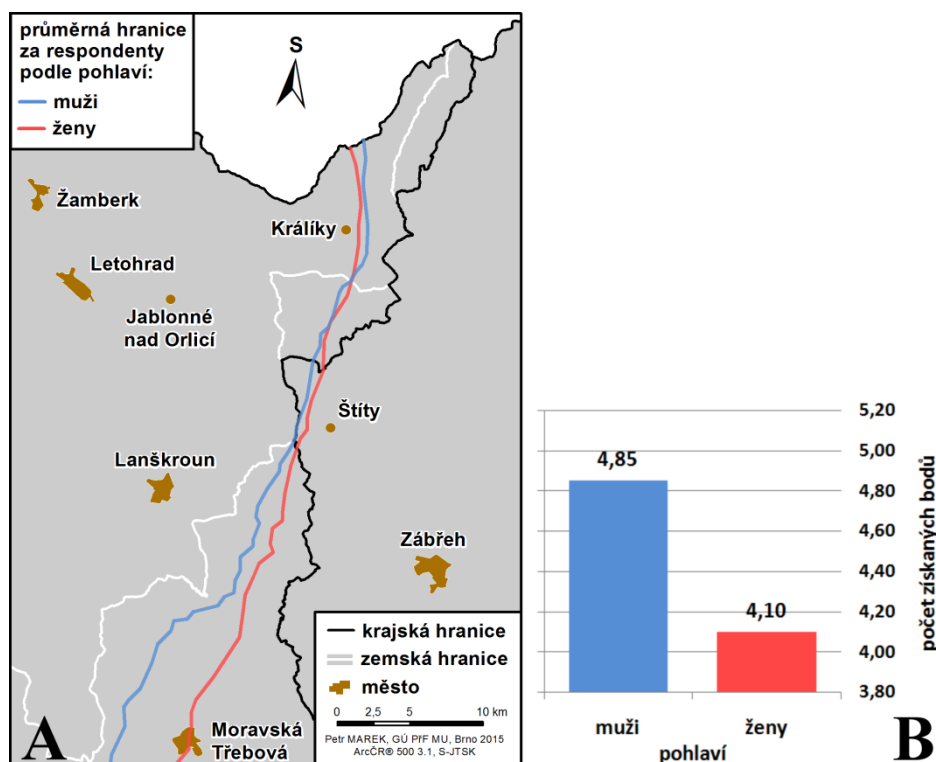
3.3.4 Vnímání hranice podle pohlaví

O rozdílech mezi muži a ženami se tradují mnohá klišé, ale byly o nich sepsány také četné seriózní publikace a další texty. V souvislosti s vnímáním prostoru lidmi opačného pohlaví píše například SIWEK (2011, s. 29 a 92) toto: „Dlouhodobé rozdělení rolí v naší civilizaci na mužské a ženské způsobilo závažné rozdíly v prostorovém chování mezi muži a ženami. Schopnost zapamatovat si prvky známého prostoru a orientace v neznámém je téměř ve všech civilizacích lepší u mužů. Je to zřejmě pozůstatek životní nezbytnosti z dob, kdy se většina lidstva živila lovem, který provozovali většinou muži. Naopak ženy setrvávající většinou poblíž rodinného krbu si většinou orientační smysl – pokud ho zdědily – neměly možnost zdokonalovat. [...] Muži mají objektivnější představu o okolním prostoru, jelikož si ji vypěstovali po mnoho generací, kdy museli lovit v neznámém terénu.“

Ve shodě s výše uvedeným bylo výzkumem percepce reliktní česko-moravské hranice prokázáno, že je tato hranice vnímána více a lépe muži než ženami. Lze konstatovat, že muži zakreslená průměrná hraniční čára odpovídá historické zemské hranici na všech úsecích více než hranice zaznačená ženami (viz Obr. 30.A). Z odpovědí na deset bodovaných otázek je pak patrné, že muži registrují tuto hranici více než ženy (viz Obr. 30.B), neboť zodpověděli „správně“ v průměru téměř o jednu otázku více. Celkově získali více bodů než ženy u devíti z deseti dotazů. Pouze na otázku ohledně rozdílů mezi Čechami a Moravou (otázka č. 9) vymyslelo odpověď více žen. Největší rozdíl mezi odpověďmi obou pohlaví se objevil ve znalosti něčeho konkrétního,

co zkoumanou hranici připomíná (otázka č. 5.b.2) – něco takového uvedlo ze 120 oslovených mužů 44 a ze 120 dotázaných žen pouze 25, což jen dokládá výše citovaná tvrzení.

Přestože má použitá kvantitativní metoda mnohá omezení, nelze neuvést, že mezi sedmi respondenty, kteří získali osm bodů (více bodů nikdo nezískal), je jediná žena. Naopak ani jeden bod nedostaly dvě oslovené a pouze jeden byl pak udělen pěti respondentkám. Zato z mužů získal každý minimálně body dva. Na dokreslení lze uvést, co pronesly některé dotázané ženy: „*Neprožívám to moc.*“ „*Nikdy v životě by mě nenapadlo o něčem takovém přemýšlet.*“, „*Netušila jsem.*“.

Obr. 30.A: Průměrné hranice za respondenty podle pohlaví

B: Počet získaných bodů v závislosti na pohlaví

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

3.3.5 Vnímání hranice podle věku

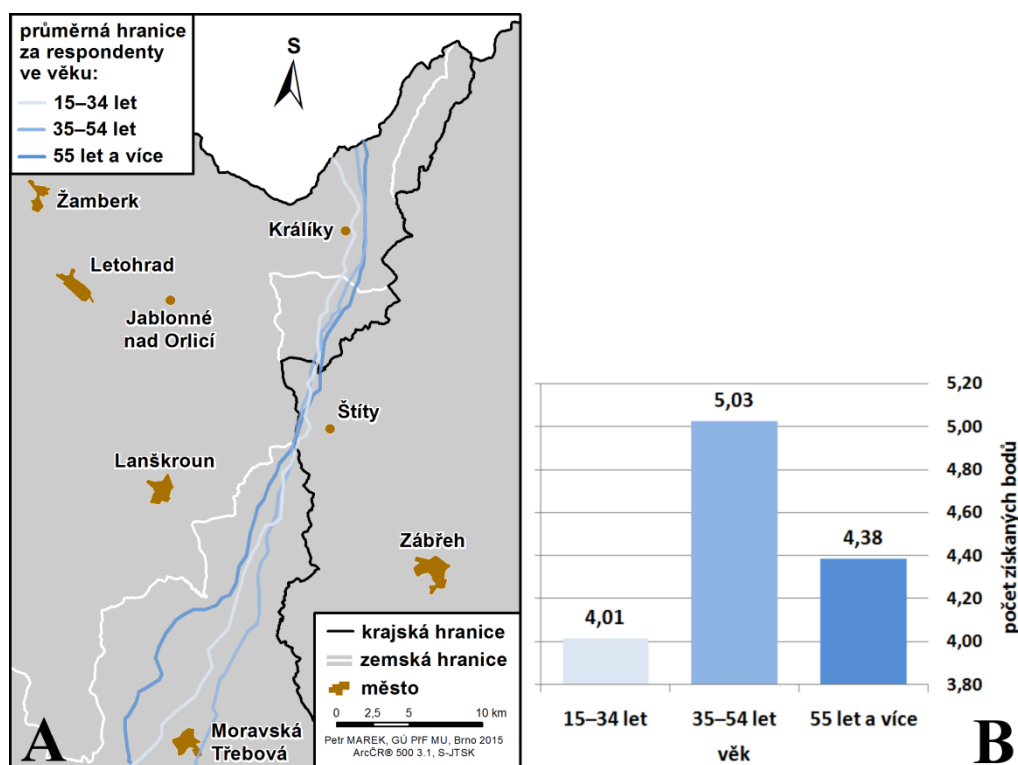
Výše citovanou větu, že „obyvatelé žijící v místě delší dobu, mají více příležitostí poznat prostředí, ve kterém se pohybují“ (KUČEROVÁ, 2009b, s. 101), lze obecně spojovat s věkem člověka, neboť více příležitostí k poznání okolního světa měli starší lidé. Z toho se dá vyvodit tvrzení, že mladší respondenti budou vnímat česko-moravskou hranici méně a hůře než ti starší. Tento předpoklad se do značné míry potvrdil (viz níže). Oslovení lidé byli rozděleni podle věku do tří skupin – do jakési „nejmladší generace“ (15–34 let), „střední generace“ (35–54 let) a „nejstarší generace“ (55 let a více), jež co do počtu respondentů (viz Příl. 3) přibližně odpovídají struktuře populace zkoumaných obcí (viz Příl. 2).

Nejpodobnější hraniční čáru té historické zemské zakreslila nejstarší generace (viz Obr. 31.A). Hranice podle lidí ve středním věku pak více odpovídá hranici krajské. Lze v tom snad spatřovat souvislost s dobou, v níž dotazovaní vyrostli či kterou si pamatují. Zatímco nejstarší oslovení mohou mít v paměti ještě historické země, střední generace již vyrostla ve Východočeském, resp. Severomoravském kraji. Nejmladší respondenti pak, alespoň v jižní části modelového území, zaznačili česko-moravskou hranici někde mezi hranicí zemskou a krajskou. Důvodem je pravděpodobně zaprvé menší znalost svého okolí (viz níže) a zadruhé to, že tito lidé již historické země jakožto územně správní jednotky pamatovat nemohou a také

ve Východočeském či Severomoravském kraji nežili příliš dlouho. Hranici tak zakreslovali patrně více podle zdravého rozumu – dle názvů některých obcí (viz kapitola 3.2.1).

Menší znalost okolí svého bydliště, resp. relativně nejmenší uvědomování si česko-moravské hranice v případě nejmladší oslovené generace lze spatřovat jednak ve výročích typu „nezabývám se tím“, „nestarám se o to“, jednak v odpovědích na kvantifikovatelné dotazy, neboť tito lidé zodpověděli „správně“ pouze čtyři otázky z deseti (viz Obr. 31.B). V průměru o jeden bod více pak získali respondenti středního věku. Avšak navzdory očekávání nejstarší oslovení takového bodového skóre nedosáhli. Za tím lze hledat nejspíše skutečnost, že by tito lidé potřebovali více času na přemýšlení, což potvrzují slova asi 70leté respondentky: „Hned mi to nenaskočí.“. To se zřejmě projevilo především v odpovědích na dotazy ohledně jinakosti – nejméně rozdílů mezi zemí Českou a zemí Moravskou (otázka č. 9) a také mezi jejich obyvateli (otázka č. 8) uvedli právě nejstarší respondenti.

Na základě takto poznamenané struktury odpovědí můžeme říci, že nejstarší dotázaní vnímají česko-moravskou hranici díky jinakosti, regionální identitě i hranici samotné zhruba rovným dílem. Se snižujícím se věkem oslovených pak roste percepce této hranice na základě pocítování jinakosti a naopak stále méně ji lidé vnímají díky regionální identitě a hranici jako takové. Kupříkladu s historickou zemí se na jednom z prvních třech míst (otázka č. 13) ztotožňuje 37,4 % nejstarších a pouze 23,3 % nejmladších respondentů a například z nejstarší generace zná něco konkrétního, co tuto hranici připomíná (otázka č. 5.b.2), 35,2 % lidí, zatímco u nejmladší generace je to jen 13,7 %.

Obr. 31.A: Průměrné hranice za respondenty podle věku

B: Počet získaných bodů v závislosti na věku

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

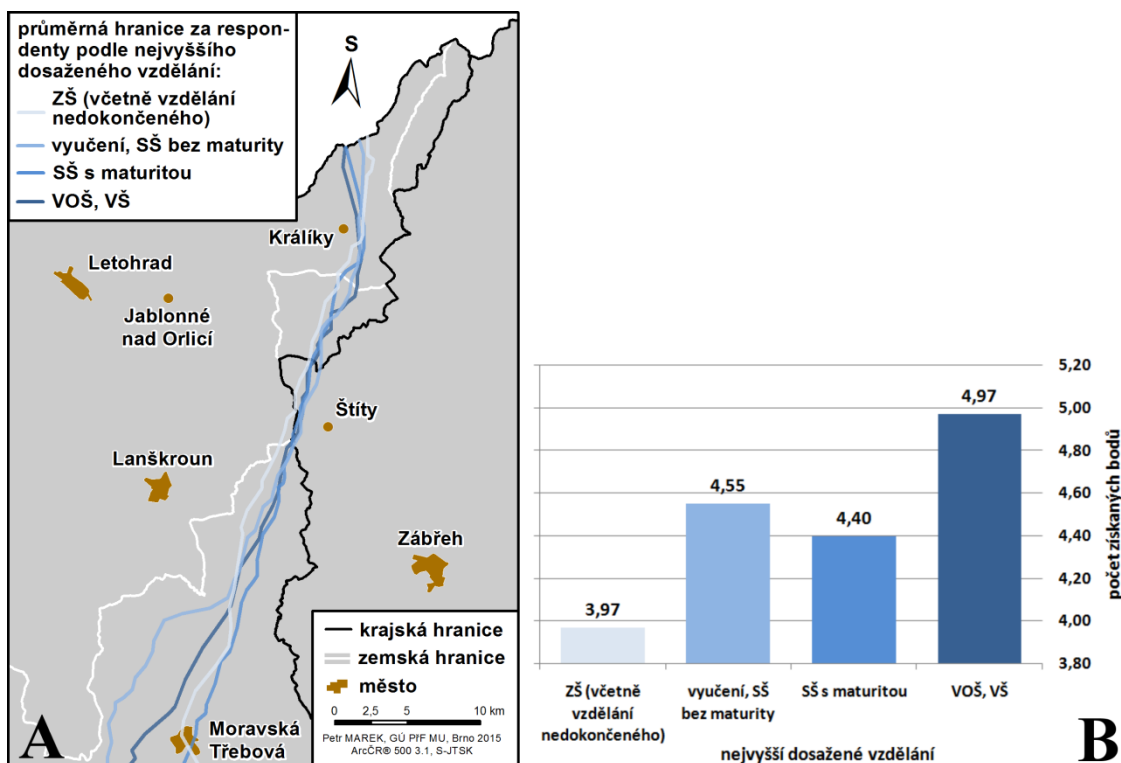
3.3.6 Vnímání hranice podle nejvyššího dosaženého vzdělání

Pokud jde o skladbu respondentů podle nejvyššího dosaženého vzdělání, je nutno podotknout, že se poněkud liší od struktury populace. Osloven byl větší počet osob s vyšším vzděláním (viz Příl. 3), než jaký v obcích zkoumaného regionu žije (viz Příl. 2). Může to být způsobeno jednak již neaktuálními daty (neboť od censu v roce 2011 do zahájení terénního

výzkumu uplynuly více než tři roky, přičemž se vzdělanost neustále zvyšuje), ale patrně větší vliv má nepřiznané nižší vzdělání u některých dotázaných. Vyčleněné skupiny tedy musejí být brány s rezervou.

Při dělení respondentů podle vzdělání by se dalo očekávat, že větší rozhled a znalost svého okolí budou mít lidé s vyšším vzděláním, neboť právě oni bývají více mobilní, a mohou tak svůj region poznat z více stran a úhlů. Nicméně s ohledem na téma této práce může hrát přílišná mobilita v jejich neprospěch (viz zmínka v úvodu ke kapitole 3.3 o respondentovi, jenž procestoval svět). Předkládané výsledky za osoby podle nejvyššího dosaženého vzdělání jsou značně ovlivněny nevyváženou strukturou respondentů (viz Příl. 3) – mezi lidmi se základním a vysokoškolským vzděláním převažují ženy, zatímco skupinu vyučených a bez maturity tvoří z velké části muži, nižší vzdělání mají starší lidé a naopak vyšší zase ti mladší apod.

Nejnižší počet bodů získali dle očekávání respondenti se základním vzděláním včetně vzdělání nedokončeného (viz Obr. 32.B). Druhého nejnižšího bodového skóre však dosáhli oslovení se středoškolským vzděláním s maturitou. Více bodů získali lidé vyučení a středoškolsky vzdělání bez maturity, a to patrně právě kvůli velkému zastoupení mužů, kteří vnímají česko-moravskou hranici více než ženy (viz kapitola 3.3.4). Alespoň na základě deseti bodovaných otázek se pak dá říci, že česko-moravskou hranici vnímají nejvíce dotázaní s nejvyšším vzděláním, kam byli kromě vysokoškolsky vzdělaných zařazeni také ti s vyšším odborným vzděláním (z důvodu, aby byly skupiny respondentů početně vyrovnanější). Skutečnost, že nejvíce odpovídající hraniční čáru té zemské zakreslili lidé vyučení a bez maturity (viz Obr. 32.A) opět odráží skladbu těchto dotázaných – jsou zde zastoupeni především muži (viz výše) a také nejstarší generace, jež je z věkových kategorií nositelkou nejpřesnějšího obrazu reliktní česko-moravské hranice (viz kapitola 3.3.5).

Obr. 32.A: Průměrné hranice za respondenty podle nejvyššího dosaženého vzdělání

B: Počet získaných bodů v závislosti na nejvyšším dosaženém vzdělání

(Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Podíváme-li se na strukturu odpovědí, zjistíme, že u osob se základním či nedokončeným vzděláním tvoří největší podíl na vnímání česko-moravské hranice otázky na regionální identitu. Se zvyšujícím se vzděláním pak tento podíl ustupuje na úkor otázek na jinakost. Kupříkladu to, že

žije v dané historické zemi, je důležité (otázka č. 4) zhruba pro každého druhého s nejnižším vzděláním a pouze pro každého pátého s maturitou. Naopak například rozdíly mezi Čechami a Moravou (otázka č. 9) uvedlo pouze 48,5 % lidí se základním či nedokončeným vzděláním, zatímco 87,9 % oslovených s nejvyšším vzděláním (může to ovšem souviset i s obecnou znalostí či neznalostí faktů plynoucí právě ze stupně dosaženého vzdělání).

3.3.7 Shrnutí

Porovnávat percepce česko-moravské hranice mezi jednotlivými skupinami respondentů pouze na základě jedné z použitých metod by bylo zjevně nedostačující. Jak metoda kvantitativní, tak i ta kartografická mají četná omezení. Společně se však vhodně kombinují, neboť co nepostihne jedna, může odhalit druhá. Například v důsledku existence schizofrenního regionu sice získali jeho obyvatelé nejnižší počet bodů, avšak díky mentální mapě víme, že jsou přitom nositeli nejpřesnějšího obrazu reliktní hranice. Třetí použitá metoda – kvalitativní – pak významně pomohla objasnit zjištěné skutečnosti, a tak nelze než konstatovat, že trojice zvolených metod se velmi vhodně doplňuje.

V úvodu práce formulovaná hypotéza předpokládala, že lidé s rozdílnými socio-ekonomickými charakteristikami a s odlišnou polohou trvalého bydliště vzhledem k česko-moravské hranici vnímají tuto hranici jinak. Přestože je zařazení respondentů do jednotlivých skupin značně zjednodušující, v některých případech se dá vyzorovat výrazně rozdílné vnímání zkoumané hranice. V případě rozdělení respondentů podle pohlaví na ni poukazují dokonce všechny tři použité metody. Ukazuje se, že muži vnímají česko-moravskou hranici více (to se projevilo v bodovém skóre) a také lépe (to se promítlo do přesněji zakreslené hraniční čáry – ve smyslu více odpovídající hranici reliktní zemské) než ženy. Při jiném rozdělení respondentů již výsledky tak jednoznačné nejsou, neboť se liší údaje vzešlé z kartografické části od těch z kvantitativní části výzkumu. Tyto rozdíly lze však vysvětlit jednak pomocí kvalitativní metody, ale také odlišnou strukturou respondentů (viz Příl. 3), kterou je třeba mít stále na zřeteli.

Co se týče polohy trvalého bydliště dotazovaných v rámci tří odlišných území, u respondentů ze schizofrenního regionu můžeme spatřovat rozštěpenost jejich myslí v otázce česko-moravské hranice jak v rámci celého vzorku osob, tak i v odpovědích jednotlivých respondentů. Z odpovědí těchto lidí je dále patrná jednak rozpolcená vnitřní image jejich regionu (více než polovina oslovených má za to, že žije v Čechách, zatímco pouze necelá polovina lidí ví, že žije na Moravě – avšak přesto hraniční čára zakreslená respondenty obývajícími schizofrenní region se nejvíce podobá té zemské), jednak od toho se odvíjející rozštěpené regionální vědomí. Existence schizofrenního regionu se projevila zejména v odpovědích na otázky ohledně regionální identity z toho důvodu, že mnozí z jeho obyvatel jsou přesvědčeni, že od územně správní reformy v roce 1960, kdy byl vytvořen Východočeský kraj, neleží již jejich obec na Moravě, nýbrž v Čechách (tuto domnělou změnu přitom dodnes někteří vnímají jako křivdu). Tito lidé tedy mohou mít a často mají s tvorbou vlastní identity (konkrétně zemského, resp. národního vědomí) problém, což je patrné z rozpolcenosti odpovědí některých z nich. S tím také souvisí fakt, že přestože se jedná o území Moravy, hlásí se zde k moravské národnosti daleko menší procento populace, než je tomu ve zkoumaných obcích ostatní Moravy. Zdá se ale, že u lidí bydlících v obcích se slovem „Morava“ v názvu přetrvává větší povědomí o příslušnosti jejich obce k Moravě – jinými slovy, názvy obcí mají zřejmě vliv na vnitřní image regionu (vnitřní image konkrétní obce) a potažmo přispívají k regionálnímu vědomí obyvatel.

Z odpovědí respondentů žijících v Čechách a na území ostatní Moravy lze usuzovat, že má Morava silnější regionální identitu v širokém slova smyslu. Jednak mají obyvatelé Moravy ke své zemi větší pouto a více se s ní ztotožňují, než je tomu u obyvatel země České, jednak znají zemskou příslušnost své obce lépe než obyvatelé Čech. Na silnější vnější image Moravy pak poukazuje fakt, že si obyvatelé Čech zemi Moravskou uvědomují více, než si uvědomují obyvatelé Moravy zemi Českou. Avšak zdá se, že v modelovém území Morava až tak silnou image nemá, neboť mnozí si zemi Moravskou uvědomují až na větší vzdálenost – někteří třeba až když jedou na jižní Moravu. Obecně silnější a lepší image Moravy je pak zřejmě příčinou skutečnosti, že s touto zemí sympatizují a případně se i ztotožňují také někteří obyvatelé Čech.

Komparace vnímání česko-moravské hranice podle národnosti oslovených se ukázala jako méně vypovídající než srovnání podle místa jejich trvalého bydliště v rámci třech odlišných regionů (i když výsledky jsou do značné míry podobné). Zdá se totiž, že větší vliv má na respondenty skutečnost, v jakém regionu žijí, než to, s jakým národem cítí sounáležitost. Může za to jednak existence schizofrenního regionu, ale také fakt, že je deklarování národnosti velice subjektivní záležitostí (a navíc je moravská národnost politickou konstrukcí). Přestože jde o osobní rozhodnutí každého jednotlivce, které i z důvodu mobility lidí nemusí být spjaté s určitou lokalitou (tedy s Moravou), lze konstatovat, že je moravská národnost, alespoň ve zkoumaném regionu, značně vázána na reliktní zemskou hranici. Jde tak o další významný, avšak jaksí jednostranný a omezený, ukazatel, na základě něhož může být tato hranice zkoumána.

Z dalších skupin respondentů, které zakreslily česko-moravskou hranici nejvíce odpovídající té historické, lze jmenovat dotazované s trvalým bydlištěm do 1 km od zkoumané hranice (odhlédneme-li od existence schizofrenního regionu, bodové skóre se u lidí žijících do vzdálenosti 11 km od česko-moravské hranice příliš neliší), oslovené žijící v dané obci větší část života (nejvíce bodů však těsně získali rodáci), a dále pak lze zmínit lidi ve věku 55 let a více (vyššího bodového skóre však dosáhli lidé ve věku 35–54 let) a respondenty vyučené či středoškolsky vzdělané bez maturity (největší počet bodů však získali lidé s nejvyšším vzděláním).

S vědomím všech nevýhod použité kvantitativní metody lze potom vysledovat, že se u jednotlivých skupin respondentů liší složení odpovědí na deset bodovaných otázek – u některých méně, u jiných více. Na základě takovéto struktury odpovědí se dá s opatrností usuzovat, díky čemuž tito lidé vnímají česko-moravskou hranici více a díky čemuž méně a potažmo se dá říci, kdo ji vnímá více nebo méně kvůli ní samotné, díky regionální identitě či na základě pocíťování jinakosti. Zdá se, že tuto hranici díky ní samotné vnímají více lidé starší a také ti, s trvalým bydlištěm blíže u ní. Regionální identita se pak uplatňuje ve větší míře u obyvatel ostatní Moravy, u Moravanů a také u lidí starších a s nižším vzděláním. Pocíťování jinakosti naopak přispívá k vnímání česko-moravské hranice více u respondentů s trvalým bydlištěm v Čechách, u Čechů a dále u mladších a vzdělanějších dotázaných. Nelze však tyto závěry přeceňovat, neboť jsou do značné míry ovlivněny strukturou respondentů. Mohly by být však vodítkem pro další výzkum.

4 SOUČASNÁ PODOBA RELIKTNÍ ČESKO-MORAVSKÉ ZEMSKÉ HRANICE V KRAJINĚ ZKOUMANÉHO REGIONU A JEJÍ PRŮBĚH

4.1 Podoba hranice

Možností, jak třídit hranice, je mnoho. Nejčastěji se vyčleňují hranice přírodní (fyzicko-geografické) a umělé (antropogenní). Protože první jmenované jsou tvořeny horskými hřebeny, sníženinami, řekami, jezery, lesy, pouštěmi či močály, jsou v krajině zpravidla zřetelné. Naproti tomu hranice umělé v krajině patrné být nemusejí – patří sem hranice národnostní či etnické, historické a geometrické (DOKOUPIL, 2004, s. 48; GURŇÁK, 2007, s. 32). Z důvodu možné využitelnosti česko-moravské hranice pro účel turistiky (viz kapitola 5) navrhuji klasifikovat hranice poněkud odlišně: podle jejich rozlišitelnosti²⁵⁾ v krajině (rozlišitelné a nerozlišitelné) a podle prostupnosti (prostupné, prostupné s omezením a neprostupné). O prostupnosti (či propustnosti) se v souvislosti s hranicemi hovoří často – ta je ale myšlena z jednoho regionu přes hranici do druhého (tedy jakási „příčná prostupnost“, kterou však nyní sledovat nebudeme). Pro naše účely bude podstatná „podélná prostupnost“, díky níž se bude dát hranici projít po její délce (ať už na jedné či na druhé straně).

Vývoj česko-moravské hranice v modelovém území popisuje kapitola 2.1. Na tomto místě je třeba dodat, že přestože se od středověku v tomto území hranice neposouvala, její podoba se proměňovala a mění se dodnes. Pro nejstarší období chybí jak prameny písemné, tak i obrazové a další. Postupem času jich logicky přibývá a například mapy z 19. století již poskytují mnohé detailní informace. Ze starých map z předminulého století je patrné, že zemská hranice mezi Čechami a Moravou se shodovala (a vlastně dodnes až na výjimky shoduje) s hranicemi katastrálních území obcí. V mnoha případech přitom tvořila hranici cesta. Tak tomu bylo například i mezi moravským Šanovem a českou Dolní Orlicí (viz Obr. 33) – dvěma částmi současné obce Červená Voda. Šlo tedy o hranici v krajině rozlišitelnou a prostupnou.

Obr. 33: Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1835 – severní hranice katastrálního území Šanov (tvořená cestou a tvořící česko-moravskou zemskou hranici)
(Zdroj: Moravský zemský archiv, 2015, upraveno)

Rozlišitelná a prostupná byla česko-moravská hranice na zhruba stejném úseku ještě po zrušení země na sklonku roku 1948, což je patrné z Obr. 34 (rok 1953). Nejenže se totalitnímu režimu podařilo zrušit země a jejich hranici *de iure* (viz kapitola 2.1), nýbrž, alespoň na mnoha místech v krajině, také *de facto*. Na tom měla nezpochybnitelný podíl socialistická kolektivizace Československa. Při scelování pozemků došlo ke zrušení mnohých cest, remízků a mezí a s tím i k zániku mnoha hraničních kamenů (viz též níže), což dokládají i výpovědi některých respondentů.

²⁵⁾ Nabízí se také výraz „viditelnost“, avšak k tomu, aby byla například česko-moravská hranice viditelná, musela by být navíc označena symboly Čech a Moravy. Bez nich je v krajině pouze rozlišitelná (zachytitelná) s tím, že nevíme, o jakou hranici se přesně jedná.

Jak je patrné z Obr. 34, v roce 2009 tak již byla hranice mezi Šanovem a Dolní Orlicí nerozlišitelná a v některých ročních obdobích se může stávat i obtížně prostupnou (prostupnou s omezením) – v závislosti na zrovna pěstované plodině. Toto však není případ jen Červené Vody, nýbrž, troufám si říci, většiny úseků hranice Čech a Moravy ve volné, zemědělsky využívané krajině.

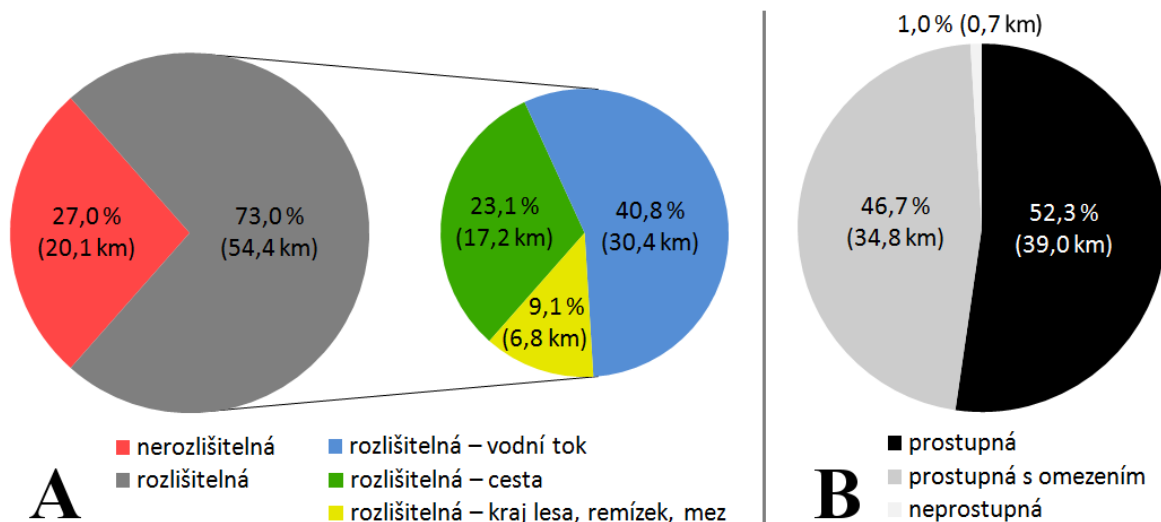

Obr. 34: Změny ve způsobu využití krajiny na obou stranách česko-moravské hranice (znázorněna červeně) v Červené Vodě (mezi katastrálními územími Šanov a Dolní Orlice) mezi lety 1953 a 2009 způsobily, že zde již není tato hranice v krajině rozlišitelná a někdy ani prostupná
(Vytvořeno podle: CENIA, 2015)

Po úvodních odstavcích se již můžeme zaměřit na to, jak vypadá česko-moravská hranice v obcích zkoumaného regionu v současnosti, resp. v době, kdy jsem prováděl mapovací terénní výzkum, tj. v srpnu až říjnu 2014 (díky neustálým změnám totiž tento stav již dnes nemusí být zcela platný). Celková délka reliktní česko-moravské zemské hranice je rovna 451,5 km²⁶⁾ a ve sledovaném území (tj. od Králického Sněžníku po jih Anenské Studánky) měří 74,5 km. Mapována tedy byla pouze šestina (16,5 %) této hranice. Přes mnohé změny, jež podoba česko-moravské hranice prodělala, je v krajině stále téměř na třech čtvrtinách své mapované délky rozlišitelná. Na 27 % však splývá s okolím – v krajině bychom ji nerozlišili. Největší podíl (40,8 %) na její rozlišitelnosti mají vodní toky – v pořadí podle délky jde o Moravu (viz Obr. V v Příl. 5), Hraniční potok, Zlatý potok (viz Obr. VIII v Příl. 5), Moravskou Sázavu (viz Obr. XXII v Příl. 5) a Lubnický potok. Stále z téměř jedné čtvrtiny tvoří zemskou hranici Čech a Moravy v obcích zkoumaného regionu cesty (zejména v lesích ve vyšších polohách – viz Obr. IX v Příl. 5) a zhruba na desetinu své délky je pak tato hranice rozlišitelná díky mezím, remízům a hlavně okrajům lesů. Totéž, včetně absolutních čísel v kilometrech, zachycuje

²⁶⁾ Délky byly měřeny v programu *ArcGIS* (automaticky pomocí funkce *Calculate Geometry*) na základě navektorizované česko-moravské hranice z druhého vojenského mapování. Například ale podle prvního svazku nové řady *Vlastivědy moravské* je délka celé hranice Čech a Moravy pouze 369 km (DEMEK – NOVÁK et al., 1992, s. 13).

Obr. 35.A. Pokud jde o podélnou prostupnost této hranice, na více než polovině své délky ve studovaném území je prostupná, na 46,7 % je prostupná s omezením a na 1 % je neprostupná (viz též Obr. 35.B). Jednotlivé úseky dle rozlišitelnosti v krajině a dle podélné prostupnosti jsou vymapovány v Příl. 5. Průběh česko-moravské hranice v obcích sledovaného regionu je pak stručně popsán v kapitole 4.2.

Obr. 35.A: Česko-moravská hranice v obcích zkoumaného regionu dle rozlišitelnosti v krajině
 B: Česko-moravská hranice v obcích zkoumaného regionu dle podélné prostupnosti
 (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Nyní je na místě nastínit skutečnosti, které ovlivnily výsledky mapování. Jak již bylo zmíněno, výchozím pramenem pro stanovení polohy česko-moravské hranice byla mapa druhého vojenského mapování. Vzhledem k tomu, že jde o mapu starou, poloha zemské hranice v ní zaznačená nemusí odpovídat poloze, která by vzešla z dnešních, nejmodernějších způsobů mapování. Navíc, přestože tato hranice setrvává ve zkoumaném regionu od středověku na stejném místě, je otázkou, kudy dnes vede zejména v případě vodních toků. Potíže s hraničními vodními toky byly již v minulosti. Například v letech 1821–1822 vyvstal spor mezi Dolní a Velkou Moravou (dnešní českou a moravskou částí obce Dolní Morava) poté, co řeka Morava změnila své koryto. Nevědělo se, zda hranice zůstává v korytě starém, či zda se posunula k novému, a tak docházelo ke sporům o půdu mezi těmito dvěma koryty. Rozhodnuto bylo nakonec tak, že se má staré koryto vyčistit, aby mohlo dále plnit hraniční funkci (SCHULZ, 1966, cit. v TOPOLOVÁ, 1992, s. 16). Změny koryt vodních toků však nejsou doménou pouze přírody, významně se podílí také lidská společnost. K výrazným změnám došlo zejména za minulého režimu, kdy byla mnohá koryta řek a potoků uměle regulována. Ovšem regulace probíhají i v současnosti, a tak například není jasné, kudy přesně dnes vede česko-moravská hranice na Moravské Sázavě v nedávno (2008) zprovozněném poldru v Žichlítku (viz Obr. XXII v Příl. 5). Ve výsledné mapě v Příl. 5 jsem proto ponechal průběh hranice podle druhého vojenského mapování. Pro možné využití v cestovním ruchu by však bylo třeba vymapovat hranici současnými metodami, a to samozřejmě v daleko podrobnějším měřítku (v této diplomové práci byl limitující formát stránky A3).

V terénu jsem se pohyboval bez přístroje GPS, což se na některých úsecích ukázalo jako ne zrovna šťastné rozhodnutí, které rovněž mohlo ovlivnit výsledky mapování. Daleko větší vliv má však jistě subjektivní stanovování toho, kdy jde o hranici rozlišitelnou či prostupnou a kdy už nikoli. Například do kategorie „cesty“ jsou řazeny jak silnice, tak i cesty polní a lesní, ale i lesní pěšiny, které se mohou volně ztrácet v lese, čím se stává z hranice rozlišitelné hranice nerozlišitelná. Naopak nerozlišitelný úsek hranice může plynule přecházet formou bažiny ve vodní tok, tedy v hranici v krajině rozlišitelnou (případ Zlatého potoka). Fakt, že nelze zaměňovat hranici v krajině rozlišitelnou za hranici viditelnou dokládají mnohé cesty v lese, díky nimž je česko-moravská hranice sice rozlišitelná, avšak neznamená to, že na nich člověk nemůže zabloudit. Ve spleti mnoha lesních cest je velmi složité, ne-li nemožné, bez označení tuto hranici následovat.

Za hraniční cestu (podobně tomu bylo i v případě hraničního kraje lesa, remízku či meze) přitom byla pokládána taková cesta, která se nachází zhruba ve vzdálenosti do 100 m od navektorizované hranice. Může se tak stát, že se uprostřed nerozlišitelného úseku v lese objeví cesta, avšak člověka, který hranici prochází, ani nenapadne, že by se mohlo jednat o rozlišitelnou část hranice. S trochou nadsázky se dá také říci, že na některých nerozlišitelných, zejména lesních úsecích, kde není možno vnímat hranici očima, zapojují se jiné smysly (a to díky malinám, ostružinám, jejich trnům apod.).

Také pro stanovení podélné prostupnosti bylo vycházeno z toho, je-li možné projít hranici po nějaké cestě do vzdálenosti zhruba 100 m. Kromě všech cest jsou tak prostupné i mnohé segmenty tvořené vodním tokem (a také některé tvořené krajem lesa), neboť vedle nich vede blízká cesta či silnice. Jako prostupné s omezením byly identifikovány ostatní úseky neschůdné po cestách, které mohou být navíc obtížně prostupné z důvodu přítomnosti strmých svahů (zejména v lesích), sezónních plodin (na orné půdě – polích) či elektrických ohradníků (na trvalých travních porostech – loukách). Pouze asi 700 m mapované hranice tvoří úseky neprostupné, resp. takové, které by pro turistické využití hranice bylo nezbytné zprůchodnit. Z celkem osmi takových segmentů tvoří polovinu křížení hranice s železnicí. Někteří respondenti z Červené Vody nostalgicky vzpomínali na tamní zbouraný most nad železnicí, na nějž z obou stran navazovala hraniční cesta. Dokud tedy stál, bylo o jeden neprostupný úsek česko-moravské hranice méně. Další tři neprostupné segmenty pak tvoří hustá vegetace a jeden představuje bažina (viz kapitola 4.2). Nutno dodat, že prostupnost byla stanovována pro pěšího – například pro cyklistu by se tak v mapě objevil o něco menší podíl prostupných úseků. Více omezeně prostupných či úplně neprostupných segmentů by pak také mohlo být identifikováno při použití map většího měřítka. Pro možné využití česko-moravské hranice v turistice tak bude nutné toto vše zohlednit.

Na závěr této kapitoly je třeba se zmínit také o hraničních znacích (bývají nazývané rovněž jako mezníky, hraničníky či hranečníky), které napomáhají rozlišitelnosti hranice v krajině. Těmi základními jsou na česko-moravské hranici hraniční kameny. Vzhledem k tomu, že tuto hranici tvořily hranice různých panství (viz Obr. 36), mají tyto mezníky různý tvar a velikost a jsou z různých hornin (viz Obr. 36, 37 a 38 níže a Obr. XIII a XXIII v Příl. 5). Samozřejmě také jejich stáří se liší. Při mapování jsem narazil například i na kameny z doby vlády Marie Terezie (viz Obr. 38), ale i na starší (viz Obr. 36). V důsledku socialistické kolektivizace (viz též výše) však mnohé hraniční kameny zmizely²⁷⁾ – zejména pak v zemědělsky využívané krajině. Dodnes tak přispívají k rozlišitelnosti hranice především v lesích větších nadmořských výšek. To dokládá také výzkum P. DVOŘÁKA (2003), jehož diplomová práce mapuje hranečníky v úseku Rozhraní – Králický Sněžník. Ve mnou zkoumaném regionu nalezl Dvořák mezi dubnem 2002 a dubnem 2003 celkem 37 hraničních kamenů. V rámci svého, ne vyloženě na hraniční znaky zaměřeného, mapování jsem narazil na 26 starých hraničních kamenů, přičemž jsou mezi nimi i takové, které Dvořák nezapočítal. Je tak otázkou, co vše lze za hraniční kámen považovat. Není například jasné, proč opomenul téměř metrový mezník v lese mezi Trpíkem a Mladějovem (viz Obr. XXIII v Příl. 5) – že by si jej nevšiml, je velice nepravděpodobné.

Rozlišitelnosti česko-moravské hranice v krajině napomáhá také moderní značení hranic katastrálních území (prozatím jen některých) obcí. Někde je přitom moderní hraniční znak nadosah od starého hraničníku (viz Obr. 37), jinde starého hraničního kamene přímo využívá (viz Obr. 38). Hranici Čech a Moravy vnímají mnozí respondenti často díky cedulím krajů na silnicích (viz kapitola 3), avšak ve zkoumaném území se tyto dvě hranice na více označených silnicích neshodují, než shodují (lze to vyčíst i z Příl. 5). Skutečnou česko-moravskou hranici zde připomínají značky krajů pouze na čtyřech místech (mezi Štítou a Horními Heřmanicemi, mezi Štítou a Výprachticemi, mezi Malou Moravou a Červenou Vodou, mezi Malou Moravou a Králíky; avšak

²⁷⁾ U jedné z fotografií v příloze své diplomové práce DVOŘÁK (2003) poznamenává: „Jako příklad destrukce hraničních znaků v terénu může posloužit zahrádka chaty č. p. 16 brněnských majitelů ve Vysokém Poli u Dětrichova.“ Z fotografie je přitom patrný nejméně tucet hraničních kamenů. Abychom však nebyli k majitelům oné zahrádky nespravedliví, je možné, že díky nim byly tyto hranečníky zachráněny před totální zkázou – před fyzickým rozpadem na zaniklé hranici (zejména na scelených polích).

slovo „Čechy“ či „Morava“ na těchto značkách nehledejme), ostatní cedule krajů označují pouze hranici domnělou. Na dvou místech mapovaného úseku se pak na silnicích reliktní zemská hranice shoduje s hranicí okresů Ústí nad Orlicí a Svitavy. Několika úseky česko-moravské hranice vedou také turistické trasy (viz např. Obr. 39), avšak zemská hranice zde připomínána není, což by bylo záhodno změnit (viz kapitola 5). Smutnou realitou jsou pak zpusťlé a rozbořené drobné památky lemující zkoumanou hranici (viz Obr. 39).

Obr. 36: Trojhranný kamenný hranečník z roku 1723 poblíž Suchého vrchu dodnes připomíná někdejší příslušnost přilehlého území k odlišným panstvím – na jedné jeho straně (na obrázku uprostřed) jsou patrné zcela odlišné nápisy než na zbylých dvou stranách (avšak vlivem nepříznivých povětrnostních podmínek jsou obtížně čitelné) (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Obr. 37: Moderní značení katastrálních hranic nedaleko od starého hraničního kamene (v pozadí) (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Obr. 38: Moderní značení katastrálních hranic využívající starý hraniční kámen z roku 1762 (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Obr. 39: Turistické značení na rozbořených božích mukách vedle česko-moravské hranice (Zdroj: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

4.2 Průběh hranice

Od roku 1742, kdy Marie Terezie definitivně ztratila většinu Slezska spolu s celým Kladskem (viz kapitola 2.1), začíná, resp. končí zemská hranice Čecha a Moravy poblíž Králického Sněžníku (před tím pokračovala dále po současné státní hranici zhruba severovýchodním směrem). Trojmezí oddělující Čechy, Moravu a Kladsko se nachází asi 200 m na jihozápad od vrcholu Králického Sněžníku v nadmořské výšce cca 1410 m (viz Obr. II v Příl. 5). Odtud klesá převážně nerozlišitelná česko-moravská hranice zhruba jižním směrem strmým zalesněným svahem až k řece Moravě. Tento vodní tok (viz Obr. V v Příl. 5) pak sleduje několik kilometrů až na hranici obcí Králíky (Horní Hedeč) a Malá Morava (Zlatý Potok), kde se v ústí Zlatého potoka do Moravy přimyká k tomuto potoku a po něm (viz Obr. VIII v Příl. 5) pokračuje dále zhruba jižním směrem až pod vrchol Jeřáb. Poté se hranice stává na krátko nerozlišitelnou a kvůli pramenné oblasti Zlatého potoka také neprostupnou.

Z Jeřábu (1003 m n. m.) vede se dvěma přerušeními po cestách (viz Obr. IX v Příl. 5) západním směrem až nad Červenou Vodu (Šanov). Zde se přidržuje kraje lesa, poté běží krátce po lesní cestě a jako již nerozlišitelná překonává zalesněný vrch Kamenáč (729 m n. m.) a dále pokračuje na západ. Až za silnicí vedoucí z Červené Vody do Králíků vede krátce po polní cestě, jež končí v místě dřívějšího viaduktu přes železnici (viz kapitola 4.1). Poté běží hranice dále západním směrem – nejprve zarostlou bývalou hraniční cestou, těsně za kapličkou (viz Obr. XII v Příl. 5) se pak přidržuje kraje lesa, až zmizí v ohrazené pastvině. Za silnicí je opět rozlišitelná – zprvu ji tvoří kraj lesa, poté lesní cesta a na ni navazující lesní pěšina, která se však postupně v lese ztrácí. Jako nerozlišitelná pak tedy zemská hranice Čech a Moravy pokračuje stále západním směrem až k vrcholu Suchého vrchu (995 m n. m.).

U Suchého vrchu se v místě trojhranného hranečníku (viz Obr. 36 v kapitole 4.1) stáčí k jihu a po lesních cestách vede přes Červenovodské sedlo, Bukovou horu (958 m n. m.) a několik menších vrchů až k silnici spojující Výprachtice (Valteřice) se Štítou (Herolticemi). Za ní se pak tato reliktní hranice stává nerozlišitelnou a až na několik krátkých úseků takto pokračuje lesem v jižním směru k osadě Polsko mezi Horními Heřmanicemi a Štítou. Zde se opět napojuje na cestu, ne však na dlouho. Než dojde přes území zvané „Na Hranicích“ až k Hranicnímu potoku v Herborticích na jihozápadě, je v krajině střídavě rozlišitelná, zejména díky okrajům lesů, anebo se ztrácí v lesích.

Hranicním potokem pak plyne zkoumaná hranice jihozápadním směrem až na kraj katastrálního území Lubníka, kde potok opouští a prudce se stáčí na západ. Jako nerozlišitelná potom zdolává strmý zalesněný svah, aby se na krátko napojila na lesní cestu. Následně je opět převážně nerozlišitelná, a to až téměř k silnici vedoucí z Lubníka do Sázavy. Zde začíná česko-moravskou hranici tvořit další cesta – nejprve vede západním směrem, poté však uhýbá prudce na jih. Když tuto cestu hranice na křižovatce opustí, ztrácí se na jihu v poli. Rozlišitelnou se stává až ve chvíli, kdy se přimyká k Lubnickému potoku. Nesleduje jej však až k jeho ústí, nýbrž nedaleko za železnici se stává nerozlišitelnou v dalším poli. Zanedlouho se ale znovu přidružuje k vodnímu toku – tentokrát k Moravské Sázavě, již vede proti proudu severozápadním směrem do žichlínského poldru (viz Obr. XXII v Příl. 5) o nadmořské výšce zhruba 345 m.

Za poldrem opouští tato hranice Moravskou Sázavu a na poměrně dlouhém úseku táhnoucím se jihozápadním směrem až k silnici mezi Trpíkem a Mladějovem je převážně nerozlišitelná. Na třech úsecích je zde kvůli husté vegetaci také neprostupná. Za zmíněnou silnicí je pak již spíše rozlišitelná – nejprve vede krajem lesa a poté vystoupá na lesní cesty na Hřebečovském hřbetu. Zkoumané území opouští v nadmořské výšce asi 640 m a vede dále jižním směrem. Podélná prostupnost všech výše popsaných úseků je pak spolu s jejich rozlišitelností v krajině zachycena v Příl. 5.

5 VLIV ČESKO-MORAVSKÉ HRANICE NA SOCIOEKONOMICKÝ VÝVOJ PŘILEHLÉHO ÚZEMÍ?

Přestože již historická česko-moravská hranice více než 60 let neplní svoji původní funkci, na socioekonomický vývoj přilehlého území má nepřímý vliv nadále, neboť na jejím základě byly, alespoň na některých úsecích, vymezovány hranice krajů (viz kapitola 2.3). V roce 1949 ustanovené kraje respektovaly zemskou hranici ve zkoumaném regionu s výjimkou katastru obce Lubníka v celé její délce. Hranice krajů z roku 1960, jež se ve sledovaném území staly základem pro vymezení krajů současných, se již odchýlily více, avšak s reliktní zemskou hranicí Čech a Moravy se zde shodují stále zhruba na 20 % délky a i na zbylých segmentech jsou obě hranice v relativní blízkosti.

Nicméně právě proto, že se na mnohých úsecích krajská a zemská hranice již několik desetiletí nekryjí, utvořily se během té doby četné vazby obcí ležících při reliktní hranici s obcemi ve druhé zemi. Na to ostatně upozornila již výzkumná zpráva z počátku 90. let minulého století, kdy se diskutovalo o obnovení zemského zřízení: „...požadavky ‚moravských iniciativ‘ volající po obnovení historické zemské hranice neodráží plně objektivní realitu v územní organizaci osídlení. Zrušení zemské hranice v r. 1949 vedlo k vytvoření pracovních, obslužných i dalších vazeb mezi sídly nerespektujícími původní zemskou hranici. [...] Přece nelze vygumovat 42letý vývoj našeho osídlení.“ (TOUŠEK – ŠICH – VAŠÍČEK, 1990, s. 53 a 7). Výstupem citovaného výzkumu byl návrh na úpravu zemské hranice, jenž zohledňoval čtyři proměnné: přání lidí, dojížděku obyvatelstva do práce, spádovost za službami a rovněž reliktní hranici. Ve mnou zkoumaném území navrhli autoři výzkumné zprávy obnovit česko-moravskou hranici v její historické podobě s výjimkou moravských obcí Lubník, Červená Voda a Velká Morava (část Dolní Moravy), jež měly být začleněny do Čech (TOUŠEK – ŠICH – VAŠÍČEK, 1990, s. 8 a 47).

Také v rámci mého terénního výzkumu z roku 2014 bylo zjištěno, že jsou ve studovaném území obě země silně provázány, tudíž obnovení česko-moravské hranice – ať již v podobě hranice územně správní nebo dokonce ve formě hranice státní, pokud by snad někdy myšlenka separatismu (viz níže) našla obecného zastání – by způsobilo mnohým lidem značné komplikace. Frekvence cest do druhé země (otázka č. 10) a jejich účel (otázka č. 11) jsou samozřejmě odvislé od vzdálenosti trvalého bydliště ke zkoumané hranici (viz kapitola 3.3.1). Z celkového počtu 240 respondentů uvedla téměř čtvrtina (tj. 59 oslovených²⁸⁾, že hlavním důvodem jejich cesty do druhé země je práce, přičemž polovina z nich za ní dojíždí denně (samozřejmě kromě víkendů) a 21 dalších pak v druhé zemi řeší pracovní záležitosti alespoň jednou týdně. Na dojížděku za prací pak mohou (ale nemusejí) být navázané další hojně zmiňované účely cesty do druhé země – nákupy a návštěvy. Vysledovat lze výrazné propojení obou zemí například v oblasti Červené Vody a Králíků, což jen dokládá výše zmíněnou skutečnost, že za tu dobu, co zemská hranice neplní svoji původní funkci, se utvořily významné přeshraniční vazby mezi přilehlými českými a moravskými obcemi.

V přímém dotazu na vnímání česko-moravské hranice v každodenním životě (otázka č. 7) uvedlo 14 oslovených situací, jež spíše než na percepci hranice zemské (viz kapitola 3.2.2.1) poukazuje na vnímání hranice krajské, která ovšem z té zemské do značné míry vzešla (viz výše). Nejčastěji si lidé všimli nedostatečného dopravního propojení obou krajů (například je podle některých obyvatel Červené Vody a Králíků špatné spojení do Hanušovic²⁹⁾ a také rozdílů při správě silnic. Daleko podstatnější je však výpověď respondentky pracující na záchranné službě v Červené Vodě: „*Nemůžeme vozit pacienty do nejbližší nemocnice v Šumperku, přestože nám to ukládá zákon, protože to není spádová nemocnice – všechny by je nepřijali, takže je vozíme*

²⁸⁾ Přestože již byli dotazovaní případně poučeni o průběhu zemské hranice, není vyloučeno, že někteří při uvádění frekvence a účelu cesty do druhé země měli (opět) na mysli hranici domnělou – krajskou.

²⁹⁾ Nutno však zmínit, že integrované dopravní systémy obou krajů v současné době krajskou hranici limitovány nejsou. Do dopravního systému fungujícího v Pardubickém kraji jsou zahrnuty mimo jiné také obce Malá Morava, Hanušovice a Štítý (OREDO, 2014). Dopravní systém Olomouckého kraje zase přesahuje například do obcí Králíky, Červená Voda a Cotkytle (KIDSOK, 2015).

do Ústí.“. Očividně tak krajská hranice může mít vliv i na životy místních lidí. Že by měly regiony z obou stran hranice více spolupracovat, pak zmínili v průběhu dotazování také další lidé. Dva oslovení podnikající v oblasti turismu by uvítali větší spolupráci právě v otázce cestovního ruchu, neboť podle jednoho z nich je mezi Pardubickým a Olomouckým krajem nevyužitý turistický potenciál.

Již v kapitole 3.1.2 byla uvedena absurdní situace, kdy v jedné části obce Dolní Morava může člověk nabýt dojmu, že je na Moravě, avšak v druhé části téže vesnice je informační tabulí přesvědčován o tom, že leží celá obec v Čechách. Není to však případ pouze zmíněné vesnice. Na podobné protimluvy bychom mohli, v tzv. schizofrenním regionu, narazit pravděpodobně po celé délce česko-moravské hranice. Vzhledem k tomu, že se dodnes o Čechách a Moravě běžně hovoří (viz kapitola 1.1), avšak jen málokdo ví, jaké území se pod těmito pojmy přesně skrývá, bylo by záhodno provést mezi lidmi osvětu – připomenout jim řádovostní úroveň zemí a také průběh zemské hranice. Kupříkladu v Brně se může člověk setkat s billboardem lákajícím na „nejdelší modrou sjezdovku na Moravě“. Je myslím více než žádoucí, aby každý potenciální zájemce věděl, kde ji může hledat – aby si například uvědomil, že Morava je i „tam nahoře“, a nikoli pouze „tam dole v okolí Brna“. Jak toho dosáhnout? Domnívám se, že nejlepší cestou je přesné vymapování a označení reliktní česko-moravské zemské hranice, aneb jak prohlásila respondentka z Žichlínska: „*Lépe označit, aby se vědělo.*“.

O tom, že i v dnešní otevřené Evropě má smysl se zabývat historickými zeměmi, již padla zmínka v kapitole 1.1. Historické země představují kulturní dědictví, jehož přetrvání do budoucna je, zdá se, ohroženo. Za skutečností, že mnozí považují za Moravu až území Moravy jižní, kde se pěstuje víno (viz kapitola 3.2.2.3), můžeme snad do značné míry hledat jak vytěšňování historických zemí z povědomí lidí, které se děje od roku 1949, tak i následné územně správní reformy. Hrozí tedy, že při případných dalších změnách (byť jen krajských) hranic bude přicházet Morava v myslích lidí o další území, až se z ní stane jakýsi „paskvil“ (obdobně by však mělo být uvažováno také o Slezsku). Přitom by se ovšem v myšlených Čechách (které ale mohou být územně správními reformami rovněž oklešťovány) při takovýchto změnách mohly vedle obcí jako Mladějov na Moravě, Rychnov na Moravě či Moravská Třebová objevit i další lokality na první pohled připomínající Moravu. Nejen, že jejich názvy mají své historické opodstatnění, nýbrž takováto situace je rovněž velmi matoucí. Spolu s důležitostí zachování kulturního dědictví jde tak o další dobrý argument pro vymapování a vyznačení hranice Čech a Moravy. S tím také souvisejí slova respondenta z Rychnova na Moravě: „*Morava by se měla udržovat.*“.

Dnes má smysl řešit otázku česko-moravské hranice také proto, že v území mezi touto reliktní zemskou hranicí a domnělou hranicí Čech a Moravy, již představují zejména hranice krajů, dochází ke štěpení regionální identity (viz kapitola 3.1.2, kapitola 3.3.1 a kapitola 3.3.3). Ano, může být namítnuto, že jde pouze o jednu měřítkovou úroveň identity a že to, jestli je člověk Čechem či Moravem, není podstatné. Někteří lidé si však na této identitě zakládají a také územně správní reformu z roku 1960 dodnes chápou jako křivdu, což může být živnou půdou pro separatismus (viz též níže). Navíc se v současnosti stále více hovoří o vztahu regionální identity a regionálního rozvoje – silné regionální vědomí obyvatel pozitivně působí na regionální rozvoj (viz např. VENCÁLEK, 1998, s. 93; RAAGMAA, 2002, s. 73; CHROMÝ, 2009, s. 310). Vyznačení česko-moravské hranice by tak mohlo nepřímo (zprostředkovaně skrze posílení regionální identity obyvatel) přispět k rozvoji přilehlého regionu.

Hranice má však obecně na rozvoj regionu vliv přímý. Její původní (a většinou stále přetrvávající) pojetí – jako linie, která rozděljuje – mělo a má jednoznačně negativní dopad na rozvoj. V procesu evropského sjednocení se ale v současnosti hovoří o hraničních regionech jako o stavebních kamenech, a v rámci srůstání Evropy tak dochází k rozvoji těchto regionů (viz JEŘÁBEK, 2004, s. 75–85). Příkladem konkrétního pozitivního vlivu hranice na regionální rozvoj může být tzv. *Cyklostezka železné opony* (Iron Curtain Trail, 2015), která poskytuje možnost projet na kole 6 800 km dlouhou reliktní hranici kdysi oddělující Východ od Západu, a poznat tak místní historii a kulturu. Zmíněná cyklostezka by se mohla stát v mnohé vzorem pro využití jiné reliktní hranice – té česko-moravské. Že i v případě zemské hranice Čech a Moravy je na čem stavět a co rozvíjet, dokládají například věty E. HEŘMANOVÉ, která definuje kulturněhistorický potenciál jako „soubor dosud neznámých nebo známých, ale nevyužívaných nebo nedostatečně využívaných

kulturních artefaktů, objektů či zařízení, které pro danou oblast představují určitou rozvojovou rezervu...“ (HEŘMANOVÁ, 2009c, s. 182), přičemž mezi drobné kulturní památky (artefakty) řadí také hraniční kameny (HEŘMANOVÁ, 2009c, s. 216). Tato autorka dále uvádí, že má kultura kromě funkcí sociálních rovněž funkce ekonomické (HEŘMANOVÁ, 2009c, s. 181). Lze se tedy domnívat, že by vymapování česko-moravské hranice s jejím následným turistickým využitím mohlo do regionu přinést rozvoj také přímo (a nikoli pouze prostřednictvím posílení regionálního vědomí obyvatel). Uvážíme-li rovněž existenci tzv. vnitřních periferií, které vznikají při hranicích územně správních celků – například krajů, a na některých místech se tak shodují s česko-moravským pohraničím, lze konstatovat, že by byl takovýto rozvoj žádoucí. Nastíněný „česko-moravský turismus“ by navíc pomohl zvýšit povědomí o řádovostní úrovni zemí, a posílil by tak regionální identitu v širokém slova smyslu (viz kapitola 3.1.1).

Při úvahách o využití turistického potenciálu česko-moravské hranice je však třeba postupovat velmi uvážlivě a koncepčně. Zprv musí jít o udržitelný cestovní ruch. Zadruhé, pokud by mělo opravdu dojít k rozvoji přílehlého regionu a k obecnému nárůstu povědomí o měřítkové úrovni zemské, není možné vymapovat a vyznačit například jen severní část této reliktní hranice, nýbrž je třeba se zabývat hranicí v celé její délce. V rámci dotazníkového šetření prohlásil o studované hranici jeden z oslovených toto: „*Ted' už to splývá, není označena. Ale je to dobře. Proč to dělit?*“. Je zřejmé, že případné vyznačení této reliktní zemské hranice by někteří lidé vnímali jako nežádoucí, jako „vodu na mlýn“ separatistů. Mým záměrem však není lidi rozdělovat³⁰⁾, nýbrž paradoxně díky hranici spojovat. Jsem přesvědčen o tom, že dobře promyšlená strategie cestovního ruchu v tomto regionu by přilákala mnohé lidi z Čech i Moravy (a případně i odjinud) a mohla by jim poskytnout například sportovní vyžití či poznání společné historie a pochopení toho, že pro budoucnost obou zemí (a spolu s nimi i Českého Slezska) je lepší, budou-li i nadále kráčet společně. Zároveň by tato strategie umožnila rozvoj podnikatelských aktivit.

Několik respondentů se vyslovilo pro vyznačení alespoň styčných bodů hranice. Jako vhodné se zdají být silnice, neboť po nich lidé překračují studovanou hranici nejvíce a nejčastěji. Snahy nadšenců z Moravské národní obce, kteří začali s vyznačováním Moravy v lednu 2015 (viz např. MOTÝL, 2015, s. 30), však pokládám za nekoncepční a chybné. Umisťováním pouze značek Moravy (a nikoli i značek Čech) dochází právě k onomu nechtěnému rozdělování lidí, které by v budoucnu mohlo skončit v krajním případě i rozdělením státu, byť je to z dnešního pohledu velmi nepravděpodobné. Přesto je třeba mít na paměti, že nacionalismus je mocnou ideologií i v 21. století, čehož je dokladem evropské i světové dění. Za krivdu (viz kapitola 3.3.1) pokládají územně správní reformy po roce 1948 nejen někteří respondenti. Například představitelé Moravského národního kongresu volají po „vrácení“ Svitavska a Moravskotřebovska, které byly podle nich „odtrženy od Moravy“, přičemž nevyklučují „skotskou cestu“ – viz kapitola 1.1 (MOTÝL, 2015, s. 31 a 34). Přestože jsou tyto názory vlastní pouze omezenému počtu lidí, hrozí, že by se mohly v budoucnosti (opět) rozšířit ve společnosti, neboť podle DAŇKA (2002, s. 42) i za hromadným deklarováním moravské národnosti v SLDB 1991 (viz kapitola 3.3.3) stála (pouze) skupina intelektuálů. Domnívám se, že hrozbu štěpení České republiky by mohlo zažehnat právě vymapování a vyznačení zemské hranice spolu s osvětou. Je třeba lidem vysvětlit, že územně správními reformami k žádné „krádeži moravského území“ nedošlo. Je nutné, aby pochopili, že se historické země rozkládají na tomtéž území jako koncem roku 1948 (viz kapitola 2.1 a kapitola 3.1.2).

Již v kapitole 4.1 bylo zmíněno, že po některých úsecích mapované severní části česko-moravské hranice (ale nejen tam) vedou turistické trasy, které však tuto hranici nezmiňují. Přesto je lze pokládat za vhodný základ, z něhož by se dalo při vyznačování zemské hranice na celém jejím úseku – od Polska po Rakousko – vycházet. Navíc by bylo velmi vhodné navrhovanou česko-moravskou trasu se všemi stávajícími turistickými trasami provázat. Na vyznačené zemské hranici by své místo jistě našla také naučná stezka komplexně seznamující se všemi souvislostmi hranice –

³⁰⁾ Také proto jsem se v dotazníku nezajímal o názory lidí na zemské zřízení či samostatnost Moravy. Například ale jedna oslovená žena v Králikách (která se však respondentkou nestala kvůli trvalému bydlišti v Praze) mě poté, co si přečetla dotazník, nařkla z podněcování národnostních rozepří.

s přírodními podmínkami (hlavní evropské rozvodí, chráněná území apod.), s kulturněhistorickým pozadím (např. celorepubliková historie, ale i historie a příběhy lokálního charakteru) a dalšími. Respondentku z Horních Heřmanic také napadlo, že by na této naučné stezce mohly být zastávky s regionálním občerstvením a obecně s využitím pro rodiny. Dlužno dodat, že již v rámci turistické oblasti Českomoravské pomezí, jež je součástí turistického regionu Východní Čechy³¹⁾, existuje naučná stezka *Na pomezí Čech a Moravy*. Hlavním smyslem zmíněné turistické oblasti je však využití širšího území (nejen tedy bezprostředního pohraničí), jež se z velké části kryje s okresem Svitavy (CzechTourism, 2015; Českomoravské pomezí, 2015). Při vyznačování česko-moravské turistické trasy a při koncipování naučné stezky by tedy bylo nutné již existující naučnou stezku v okolí Svitav zohlednit. Vhodné by bylo propojení také s ostatními naučnými stezkami a přílehlými atraktivitami a atrakcemi. Příležitostně by také mohla být česko-moravská turistická trasa využívána k již zavedeným pochodům (jako jsou v její severní části např. *Lanškrounská kopa*, *Bystřecké kilometry* či čermenský pochod *Po evropském rozvodí*).

Kromě využití bezprostředního okolí zemské hranice Čech a Moravy v pěší turistice, by se dalo uvažovat také o cyklostezce (mimochodem po rozvoji cyklostezek někteří respondenti volali), ale i o dalším sportovním zázemí, jež by se od reliktní hranice mohlo územně již více odchylovat. Například na některých úsecích severní části česko-moravské hranice – v oblasti Bukové hory a Suchého vrchu – jsou značeny lyžařské tratě. Vedle běžecského lyžování se však již dnes tamní česko-moravské pohraničí využívá také k lyžování sjezdovému. Stávající lyžařské areály v Čenkovicích (viz Obr. XVI v Příl. 5) a v Červené Vodě na druhé straně Bukové hory by tak mohly být propagovány společně jako „česko-moravský lyžařský areál“, což by myslím přispělo k jejich zviditelnění. Takovýto marketingový tah zřejmě nikoho nenapadl z toho důvodu, že pod vlivem silně reprodukováných východních Čech bývá Červená Voda považována právě za součást země České (viz např. kapitola 3.3.1). S ohledem na skutečnost, že jsou některé úseky sledované hranice vedeny po vodních tocích, by se dalo přemýšlet také o využití zemské hranice Čech a Moravy ve vodní turistice, v rybářství apod. Avšak k tomu, aby se česko-moravská hranice stala vyhledávaným cílem turistů, bude potřeba rozsáhlá spolupráce mnoha lidí. Kromě samotných obyvatel pohraničního regionu, jejichž názory by mohly být tlumočeny například prostřednictvím místních akčních skupin, by bylo vhodné přizvat také různá občanská sdružení³²⁾ apod. Domnívám se však, že bez vůle, podpory a koordinace shora (např. od Ministerstva pro místní rozvoj) nemůže být nastíněný záměr zcela naplněn.

Dokladem toho, že má bezprostřední okolí česko-moravské hranice co nabídnout, je Příl. 5. Přestože bylo mapováno jen asi 16,5 % této hranice a vymezené pohraničí má šířku pouze 3 km – tedy 1,5 km na každou ze stran (což zhruba odpovídá běžné maximální délce odboček z turistických tras pro pěší), můžeme zde nalézt množství různorodých atraktivit – například hory s prameny významných řek (viz Obr. I, Obr. III, Obr. IX, Obr. X v Příl. 5) nebo lokality, jež připomínají historii vojenskou (viz Obr. VI a Obr. XI v Příl. 5), církevní (viz Obr. VII, Obr. XII a Obr. XVII v Příl. 5) či průmyslovou (viz Obr. XXIV v Příl. 5), apod. Na turistické využití má vliv také roční období. Většina atraktivit se dá navštívit celoročně, avšak některé pouze v omezenou dobu – na jaře mohou být lákadlem například bledule (viz Obr. XIX v Příl. 5), v létě houby (viz Obr. XXI v Příl. 5), na podzim kupříkladu zlatavé barvy (viz Obr. V a Obr. IX v Příl. 5) a v zimě sjezdovky (viz Obr. XVI v Příl. 5). Uvedených 24 lokalit je pouze příkladem a zahrnuty logicky nejsou takové atraktivity, které se nedají vyfotografovat (např. lokální pověsti, nářečí apod.). Pro přehlednost jsou v Příl. 5 zaznačeny také nejbližší obce a některé další prvky (u zkrácených vodních toků je šipkami znázorněn jejich směr). Přílehlé silnice pak demonstrují dostupnost česko-moravské hranice z mnoha směrů.

³¹⁾ Také agentura CzechTourism přispívá v modelovém území k reprodukci východních Čech (viz kapitola 3.1.2). Turistický region Východní Čechy se totiž územně shoduje s Pardubickým krajem.

³²⁾ Například tvůrčí skupina naOKRAJI v rámci svého projektu *100 houpaček pro krajinu* instalovala (první) houpačku na okraji zachovalé bučiny ve Valteřicích (viz Obr. XVIII v Příl. 5), odkud je výhled na nedaleký kostel (viz Obr. XVII v Příl. 5). Houpačka je přitom chápána jako prostředek k prohloubení vztahu ke krajině (naOKRAJI, 2015). Malebné prostředí Valteřic se 28. 6. 2014 stalo také dějištěm již šestého *Setkání na pomezí Čech a Moravy* (Obec Výprachtice, 2014).

6 ZÁVĚR

6.1 Syntéza

Země jakožto územně správní jednotky existovaly až do 31. 12. 1948, kdy byly totalitním režimem zrušeny. Komunistickému režimu se tehdy podařilo ze staletí fungující česko-moravské zemské hranice vytvořit hranici reliktní. *De iure* zrušená hranice pak na mnoha místech v důsledku následného vývoje (zejména socialistické kolektivizace) zmizela také *de facto*, takže ji dnes na těchto úsecích v krajině nerozlišíme – splývá s okolím. V rámci měřítkové úrovně zemí již po roce 1948 k žádným dalším změnám nedošlo, tudíž se dnes Čechy a Morava rozkládají na totéž území jako v době svého zániku.

Od 1. 1. 1949 však byly země převrstveny kraji, které spolu s reorganizovanými okresy zemskou hranici nerespektovaly. V modelovém území – na pomezí okresu Ústí nad Orlicí s okresy Šumperk a Svitavy – se ale zemská hranice od nově ustanovených hranic krajských příliš neodlišovala. Zásadnější změny nastaly v roce 1960. Nejenže se v modelovém území hranice reliktní zemská a nově vymezená hranice krajská územně více rozešly, nýbrž nové kraje byly pojmenovány „Východočeský“ a „Severomoravský“ – připomínaly tedy před 11 lety zrušené země, avšak v důsledku nerespektované zemské hranice se součástí Východočeského kraje (ztotožňovaného s východními Čechami) stala také část Moravy. Zřejmě právě tehdy vypuknul na území, které můžeme nazvat schizofrenním regionem (viz níže), jakýsi mocenský souboj mezi Moravou a východními Čechami. Ten se odehrává – prostřednictvím institucí a jejich symbolů (názvů apod.), které tyto regiony reprodukuje (připomínají) do budoucnosti – dodnes. Zmíněný schizofrenní region se přitom táhne pravděpodobně téměř podél celé reliktní zemské hranice, tj. od Polska až po Rakousko, a vně modelového území tedy probíhá také střet Moravy s jižními Čechami a zápas Čech s jižní Moravou.

Povědomí o zemské hranici formuje kromě rozložení moci institucí reprodukcí soupeřící regiony také s tím související znalost regionu. Na podobu česko-moravské hranice v myslích lidí mají vliv ale také lokální specifika a osobní přesvědčení. Přestože se tedy Čechy a Morava rozkládají na stejném území jako koncem roku 1948, v důsledku výše zmíněných proměnných vnímají lidé průběh zemské hranice různě – někteří respondenti tak například zakreslili jeden úsek podle hranice zemské, druhý podle té krajské a další podle něčeho úplně jiného. Výsledná mentální mapa složená s hraničních čar zaznačených všemi lidmi je tak deformovaná, avšak přesto je z ní (ale i z odpovědí na ostatní otázky) patrné, že i po desetiletích od zrušení zemí vědomí česko-moravské hranice v myslích lidí přetrvává. V jižní části modelového území se může zdát, že jsou lépe reprodukovány východní Čechy, a vítězí tak nad Moravou (vždyť např. moravské město Svitavy zakreslilo více než 80 % dotazovaných do Čech), avšak řádovostní úroveň zemí, resp. Morava je zde také silně připomínána, a to zejména názvy některých obcí. Podle toho, že polovina oslovených přiřadila Moravskou Třebovou k Čechám a polovina k Moravě, by se dalo tvrdit, že je v myslích respondentů v současnosti nastíněný mocenský zápas vyrovnaný.

Moravu tedy v modelovém území významně reprodukuje názvy obcí jako Mladějov na Moravě, Rychnov na Moravě a Moravská Třebová. Zdá se přitom, že tyto názvy nemají vliv pouze na vnější image regionu (tedy obraz regionu přetrvávající u lidí bydlících vně jeho hranic), nýbrž že ovlivňují i jeho vnitřní image (tedy obraz regionu v myslích jeho obyvatel) a potažmo také působí na regionální vědomí jeho obyvatel – jinými slovy, zdá se, že mají vliv na regionální identitu v širokém slova smyslu. Jde tak o mocný nástroj, o jehož významnou část jsme přišli s tzv. odsunem německého obyvatelstva, neboť některé názvy obcí v češtině oproti názvům německým hierarchickou úroveň zemí nepřipomínají.

Ze skupin respondentů s odlišnými charakteristikami se dá rozdílná percepce česko-moravské hranice vysledovat zejména u lidí opačného pohlaví. Muži registrují oproti ženám česko-moravskou hranici více a lépe. Další rozdíly ve vnímání reliktní zemské hranice se pak projevují zejména v závislosti na území, v němž mají dotazovaní trvalé bydliště. V důsledku převrstvení části Moravy východními Čechami je moravská část zkoumaného území tvořena dvěma odlišnými regiony – regionem schizofrenním a územím ostatní Moravy.

Ze zakreslených hraničních čar (viz výše), ale i dalších odpovědí je patný rozštěpený vnitřní i vnější obraz schizofrenního regionu (od toho také jeho název) – o jeho zemské příslušnosti nemají jasno jak mnozí jeho obyvatelé, tak ani lidé bydlící za jeho hranicemi. Schizofrenní region se však nevyznačuje pouze rozpolcenou image, nýbrž rozštěpenou regionální identitou v širokém slova smyslu. Rozpolcené je totiž i regionální vědomí jeho obyvatel. Pro lidi žijící mimo schizofrenní region (na území ostatní Moravy či v Čechách) přesné vymezení česko-moravské hranice až takový význam nemá, avšak pro jeho obyvatele je klíčové, mají-li se rozhodnout o své identitě – o zemské příslušnosti, případně národnosti. Někteří tak například nejsou s to říci, cítí-li se být Čechy, či Moravany.

Podle odpovědí respondentů žijících v Čechách a na území ostatní Moravy lze tvrdit, že má obecně Morava oproti Čechám silnější regionální identitu v širokém slova smyslu – jednak se obyvatelé Moravy se svou zemí ztotožňují více, než je tomu u obyvatel Čech, jednak má země Moravská silnější (vnitřní i vnější) image než země Česká (Čechy totiž bývají často zaměňovány s celým Českem). Moravě (a jejím obyvatelům) navíc bývají připisovány lepší vlastnosti, takže s ní sympatizují nebo se dokonce ztotožňují i někteří obyvatelé Čech. Nicméně mnozí respondenti vnímají Moravu až ve větší vzdálenosti – v mnoha případech tito lidé uvedli, že si Moravu uvědomují, až když jedou na jižní Moravu, a také při charakterizování Moravy a Moravanů popisovali zejména Moravu jižní. Ta je přitom často vnímána jako „ta pravá Morava“ – s vínem a srdečnými lidmi. A protože se Morava v modelovém území od „té pravé“ liší, zdá se, že zde až tak silnou image nemá. To ostatně dokládá podoba respondenty zakreslovaných hraničních čar, kdy byla do mapy modelového území země Moravská zaznamenávána s menší přesností než země Česká.

Přestože již česko-moravská hranice více než 60 let neplní svoji původní funkci, na socioekonomický vývoj přilehlého území má nepřímý vliv nadále. V budoucnu by však mohla mít opět i vliv přímý. Domnívám se, že přesné vymapování a vyznačení česko-moravské hranice pro účely turismu a hlavně pak následná osvěta mezi lidmi by mohly být prospěšné hned z několika důvodů. O Čechách a Moravě se neustále hovoří, ale jen málokdo ví, jaké přesně území se pod těmito pojmy skrývá. V česko-moravském pohraničí lze přitom narazit na různé protimluvy a pro někoho (nejen pro obyvatele schizofrenního regionu, do jejichž identity se existence tohoto regionu promítá) může být rovněž matoucí, že leží například Moravská Třebová ve východních Čechách. Domnělá změna zemské hranice, která se dle mnohých udála územně správnou reformou v roce 1960, přitom bývá někdy vnímána jako křivda, což může být živnou půdou pro separatismus. Toto vše by mohlo vyřešit vyznačení česko-moravské hranice spolu s následnou osvětou. Díky tomu by totiž lidé pochopili, že k žádné „krádeži moravského území“ nedošlo a že se země rozkládají na tomtéž území jako v době svého zrušení. Vyznačení reliktní zemské hranice by také pomohlo uchovat kulturní dědictví, jež historické země představují a jehož zachování má smysl i v rámci integrující se Evropy. Rozvoj cestovního ruchu ve vyznačeném česko-moravském pohraničí by rovněž mohl přispět k rozvoji tohoto regionu. Při plánování „česko-moravského turismu“ však bude třeba postupovat velmi uvážlivě a koncepčně.

6.2 Perspektiva

Navazující výzkum česko-moravské hranice by se měl soustředit jak na hranici samotnou (jednak na její fyzickou podobu, její proměny v čase atd., jednak na to, kde a jak ji lidé vnímají – zkoumat by se mohla např. další lokální specifika a osobní přesvědčení), tak i na to, jaký význam má nebo může mít pro lidi a přilehlý region, resp. jak je ovlivňuje. V této souvislosti by bylo dobré analyzovat navrhovanou využitelnost této hranice v turismu a její dopad na rozvoj pohraničního regionu. V navazujícím studiu je třeba se soustředit i na hierarchickou úroveň země (konkrétně pak na Čechy, Moravu i Slezsko) a jejich identitu, neboť hranice, jimi vytyčené regiony (země) a regionální (zemská, příp. národní) identita jsou spojitě nádoby. Jak historické země, tak i regionální identita s nimi spojená mají své místo i v současnosti, a i proto je potřeba řešit zemskou otázku v kontextu soudobého evropského a světového dění.

Velmi vhodnou lokalitou pro výzkum percepce česko-moravské hranice se zdá být zejména předpokládaný schizofrenní region (a přilehlé pohraniční území), a to i dále na jih od modelového území. Bylo by třeba potvrdit či vyvrátit jeho existenci a také zjistit, jak tamní lidé vnímají reliktní zemskou hranici. Přestože je více pravděpodobné, že vznikl schizofrenní region až s územně správní reformou v roce 1960 (neboť až tehdy byly vytvořeny kraje nesoucí v názvu pojmenování zemi), bude užitečné zjistit, zda nevznikl již roku 1949 s reformou předchozí. Bylo by také vhodné dále zkoumat, jaký vliv mají na lidi domnělé změny česko-moravské hranice (i v souvislosti s tím by mohly být sledovány např. projevy moravanství či dokonce separatismu).

Vnímání česko-moravské hranice se bezpochyby liší u lidí žijících v pohraničí obou zemí a u obyvatel jiných regionů (např. Prahy či Brna). I tato diferenciací názorů by tedy měla být předmětem studia. Na základě takto zjištěných faktů musejí být zhodnoceny a také dále rozpracovány závěry vzešlé z výzkumu provedeného v severní části česko-moravské hranice. Má opravdu Morava silnější regionální identitu v širokém slova smyslu? Jaké z toho plynou důsledky? Jaká je úloha názvů reprodukcí řádovostní úroveň zemskou? Co vše ještě soupeřící regiony ve schizofrenním regionu reprodukuje? Co všechno i mimo schizofrenní region připomíná měřítkovou úroveň zemi? A co vše připomíná samotnou česko-moravskou hranici? Na základě čeho se dají Čechy a Morava vymezit? Podobných otázek by se dalo vymyslet daleko více. Kromě soupeřících regionů by bylo vhodné se zabývat i dalšími regiony (zejména na nižší hierarchické úrovni než je ta zemská) se slovy „Čechy“ a „Morava“, případně „český“ a „moravský“ v názvu (další bývalé i současné územně správní jednotky, některé regiony NUTS, turistické regiony, regiony vymezené různými firmami, ale např. i regiony pokrytí signálem určitých rádií atd.). Některé z nich mohou přispívat k souboji soupeřících regionů ve zmíněném schizofrenním regionu, jiné mohou vytvářet schizofrenní regiony další. To vše závisí na moci institucí, jež je vytvářejí a reprodukují. Dalo by se tedy také zkoumat, které instituce jsou v tomto ohledu mocnější apod.

Dále by také bylo třeba studovat, jakým způsobem si k historickým zemím tvoří lidé vztah, jak a proč se s nimi ztotožňují a jak a proč se to případně promítá či nepromítá do jejich identity. Například ztotožnění se s Moravou ještě neznamená, že se člověk považuje za Moravana. Přesto lze na základě deklarované národnosti zkoumat také česko-moravskou hranici. Zdá se přitom, že obyvatelé schizofrenního regionu přistupují k deklarování své národnosti odlišně než lidé z území ostatní Moravy a ostatních Čech. A protože Moravané mohou být chápáni buď jako svébytný národ, nebo jako zvláštní větev národa českého, dá se usuzovat, že obyvatelé schizofrenního regionu budou nakloněni spíše druhé variantě, případně budou v censu deklarovat jak českou, tak i moravskou národnost. Je-li tomu skutečně tak, podhalí případný navazující výzkum. Musí však být brán v potaz také fakt, že je moravská národnost politickou konstrukcí. Vzhledem ke skutečnosti, že centrem promoravského hnutí počátku 90. let minulého století bylo Brno, nejvíce osob se identifikovalo s moravskou národností právě v tomto městě a jeho okolí. Jak je tomu ale podle dalších sčítání lidu? Má Brno stále výsadní postavení? A jaký význam má dnes pro Moravu kdysi druhá metropole Olomouc? Proč v roce 2011 došlo k nárůstu počtu Moravanů? Je moravská národnost i dnes provázaná s politikou? Kde mají v současnosti moravské strany největší podporu? A jaké jsou vlastně cíle těchto stran, ale i dalších promoravských iniciativ? Jak reálná je v Česku hrozba separatismu? A na čem zakládají separatisté své argumenty? Ze soudobých evropských i světových událostí je zřejmé, že i tyto otázky má smysl klást. Podobných dotazů týkajících se řádovostní úrovně zemi, zemské (či národní) identity a potažmo česko-moravské hranice by se přitom dala vymyslet celá řada.

Na závěr bych chtěl říci, že jsem si vědom mnohých nedostatků předkládané diplomové práce, kam bezesporu patří i to, že jsem řadu problémů řešil značně povrchně nebo jsem je dokonce pouze takzvaně nakoušl. Při zadání práce mi vůbec nedocházelo, jak nosné a obsáhlé může téma (percepce) česko-moravské hranice být. Rád bych proto, bude-li mi to umožněno, tuto reliktní hranici a s tím související měřítkovou úroveň zemi podrobil dalšímu zkoumání v rámci svého doktorského studia. Věřím, že má toto téma co říci nejen pro rozvoj poznání, nýbrž že je využitelné také v regionálním rozvoji, ale i v jiných oblastech.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH PRAMENŮ

Knihy, časopisy, sborníky a jiné tištěné prameny

- BAUN, Michael – LACH, Jiří – LaPLANT James T. et al. (2004). Decentralizace v České republice: Evropská unie, politické strany a vznik krajské samosprávy. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Politologica*, č. 3, s. 129–144. ISSN 1214-3251.
- CÍLEK, Václav (2005). *Krajiny vnitřní a vnější. Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrúdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 269 s. ISBN 80-7363-042-7.
- ČSÚ (2001). *Podrobné vysvětlivky k některým otázkám ve sčítacím listu osob a v bytovém listu*. Český statistický úřad, SLDB 2001, 4 s.
- ČSÚ (2003a). *Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – obyvatelstvo, Česká republika*. Praha: Český statistický úřad, 304 s. ISBN 80-7223-915-5.
- ČSÚ (2003b). *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 – okres Svitavy*. Pardubice: Český statistický úřad, 192 s. ISBN 80-250-0213-6.
- ČSÚ (2003c). *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 – okres Ústí nad Orlicí*. Pardubice: Český statistický úřad, 208 s. ISBN 80-250-0212-8.
- ČSÚ (2003d). *Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – základní informace o obcích, okres Šumperk*. Praha: Český statistický úřad, 329 s. ISBN 80-250-0031-1.
- ČSÚ (2006a). *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl*. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 759 s. ISBN 80-250-1310-3.
- ČSÚ (2006b). *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. II. díl*. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 623 s. ISBN 80-250-1311-1.
- ČSÚ (2011). *Vysvětlivky ke sčítacímu listu osoby*. Český statistický úřad, SLDB 2011, 3 s.
- DANĚK, Petr (1993). Moravian and Silesian Nationalities: a New Phenomenon in the Ethnic Map of the Czech Lands? *GeoJournal*, vol. 30, no. 3, s. 249–253. ISSN 0343-2521.
- DANĚK, Petr (2002). *Geografické a strukturální předpoklady demokratické místní správy v pohraničí českých zemí*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 211 s. Vedoucí práce Martin HAMPL.
- DEMEK, Jaromír et al. (1987). *Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČSR*. 1. vyd. Praha: Academia, 584 s.
- DEMEK, Jaromír – NOVÁK, Václav et al. (1992). *Neživá příroda*. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 242 s. ISBN 80-85048-30-2.

- DOKOUPIL, Jaroslav (1999). Evropské příhraniční prostory – euroregiony. In: JEŘÁBEK, Milan ed. *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 159–164.
- DOKOUPIL, Jaroslav (2004). Hranice a hraniční efekt. In: JEŘÁBEK, Milan – DOKOUPIL, Jaroslav – HAVLÍČEK, Tomáš et al. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 47–58. ISBN 80-200-1051-3.
- DOSEDLA, Michal (2004). *Hranečníky na pomezí Čech a Moravy – terénní výzkum a dokumentace úseku Stáj – Rozhraní*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, 67 s. + přílohy. Vedoucí práce Stanislav ŘEHÁK.
- DVOŘÁK, Pavel (2003). *Hranečníky na pomezí Čech a Moravy (úsek mezi Rozhraním a Králickým Sněžníkem)*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, 51 s. + přílohy. Vedoucí práce Stanislav ŘEHÁK.
- FROLEC, Václav (1991). Historické vědomí obyvatel Moravy a Slezska. In: NEKUDA, Vladimír ed. *Za Moravu. Sborník k rehabilitaci Moravy*. Brno: Jednota moravská, s. 61–87.
- GURŇÁK, Daniel (2003). Fenomén stability hraníc v priestore stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. In: NOVÁK, Svatopluk ed. *Geografické aspekty stredoevropského prostoru*. Brno: Masarykova univerzita, s. 21–25. ISBN 80-210-3208-1.
- GURŇÁK, Daniel (2007). Štát a štátne hranice ako predmet výskumu politickej geografie. In: GURŇÁK, Daniel – BLAŽÍK, Tibor – LAUKO, Viliam. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. 1. vyd. Bratislava: Geografika, s. 22–39. ISBN 978-80-969338-8-4.
- HAVLÍČEK, Tomáš (2004). Teorie vymezení pohraničí. In: JEŘÁBEK, Milan – DOKOUPIL, Jaroslav – HAVLÍČEK, Tomáš et al. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 59–66. ISBN 80-200-1051-3.
- HEŘMANOVÁ, Eva (2009a). Náboženství a religiozita. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní reálie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 43–53. ISBN 978-80-7357-339-3.
- HEŘMANOVÁ, Eva (2009b). Volební chování a volební preference v Česku. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní reálie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 54–62. ISBN 978-80-7357-339-3.
- HEŘMANOVÁ, Eva (2009c). Kultura a rozvoj regionů. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní reálie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 181–302. ISBN 978-80-7357-339-3.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan (2005). *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 568 s. ISBN 80-7106-709-1.
- CHALUPA, Jan (2011). *Reliktní česko-moravská zemská hranice v historickogeografických souvislostech*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 39 s. Vedoucí práce Pavel CHROMÝ.

- CHROMÝ, Pavel (2004). Historickogeografický pohled na české pohraničí. In: JEŘÁBEK, Milan – DOKOUPIL, Jaroslav – HAVLÍČEK, Tomáš et al. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 33–44. ISBN 80-200-1051-3.
- CHROMÝ, Pavel (2008). Regiony v proměnách času a prostoru. Úvaha o metodických přístupech nové regionální geografie. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, roč. 14, s. 57–64.
- CHROMÝ, Pavel (2009a). Kultura a prostor. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 17–29. ISBN 978-80-7357-339-3.
- CHROMÝ, Pavel (2009b). Kulturní regiony, jazykové a etnografické oblasti Česka. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 62–76. ISBN 978-80-7357-339-3.
- CHROMÝ, Pavel (2009c). Regionální identita. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 109–136. ISBN 978-80-7357-339-3.
- CHROMÝ, Pavel (2009d). Diferenciace sociokulturního prostředí Česka jako výsledek působení obecných a specifických procesů v prostoru: syntetizující závěry. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 308–313. ISBN 978-80-7357-339-3.
- JEŘÁBEK, Milan (2004). Pohraniční a přeshraniční spolupráce v regionálním rozvoji. In: JEŘÁBEK, Milan – DOKOUPIL, Jaroslav – HAVLÍČEK, Tomáš et al. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 75–85. ISBN 80-200-1051-3.
- KOSMAS (1975). *Kosmova Kronika česká*. 4. vyd. Praha: Odeon. 260 s.
- KRUŽOVÁ, Zuzana (2004). *Hranečníky na pomezí Čech a Moravy – terénní výzkum a dokumentace úseku Rakousko – Stáj*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, 66 s. + přílohy. Vedoucí práce Stanislav ŘEHÁK.
- KŘIVOHLÁVEK, Jan F. (2005). *Znaky, vlajky, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*. 1. vyd. Ústí nad Orlicí: Oftis, 384 s. ISBN 80-86845-25-7.
- KUČEROVÁ, Silvie (2009a). Národnost, etnikum a národnostní složení Česka. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 76–82. ISBN 978-80-7357-339-3.
- KUČEROVÁ, Silvie (2009b). Rodáci a rodáctví. In: HEŘMANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel et al. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd. Praha: ASPI, s. 100–109. ISBN 978-80-7357-339-3.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (1991). Počátky moravských dějin. In: NEKUDA, Vladimír ed. *Za Moravu. Sborník k rehabilitaci Moravy*. Brno: Jednota moravská, s. 9–20.
- MOTÝL, Ivan (2015). Republika Morava. *Týden*, roč. 22, č. 12, s. 30–35.

- MUSIL, František (2002). *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*. 1. vyd. Ústí nad Orlicí: Oftis, 280 s. ISBN 80-86042-64-2.
- ODEHNAL, Jan – ŠERÝ, Miloslav (2012). Regional identity and its reflection in Czech human geography. *Dela*, vol. 38, s. 25–37. ISSN 1854-1089.
- PAASI, Anssi (1986). The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, vol. 164, no. 1, s. 105–146.
- PAASI, Anssi (2001). Europe as Social Process and Discourse: Consideration of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies*, vol. 8, no. 1, s. 7–28.
- PAASI, Anssi (2002). Place and Region: Regional Worlds and Words. *Progress in Human Geography*, vol. 26, no. 6, s. 802–811.
- PAASI, Anssi (2011). The region, identity, and power. *Procedia in Social and Behavioral Sciences*, vol. 14, s. 9–16.
- RAAGMAA, Garri (2002). Regional identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies*, vol. 10, no. 1, s. 55–76. ISSN 0965-4313.
- ŘEHÁK, Stanislav (1988). Integrace na českomoravském pomezí. In: KONEČNÝ, Milan – DRÁPELA, Milan V. ed. *Sborník prací 16*. Brno: Geografický ústav ČSAV, s. 209–219.
- ŘEHÁK, Stanislav (2004). Česko? Chaos a skepse... In: *Geografie. Sborník České geografické společnosti*. Praha: Česká geografická společnost, roč. 109, č. 4, s. 328–331. ISSN 1210-115X.
- SEMOTANOVÁ, Eva (2002). *Historická geografie českých zemí*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Historický ústav, 279 s. ISBN 80-7286-042-9.
- SCHULZ, Jindřich (1970). Vývoj českomoravské hranice do 15. století. In: *Historická geografie. Sborník příspěvků k osmdesátinám člena korespondenta ČSAV doc. PhDr. Františka Roubíka, DrSc.* Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, č. 4, s. 52–79.
- SIWEK, Tadeusz (1996). *Česko-polská etnická hranice*. 1. vyd. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 94 s. ISBN 80-7042-457-5.
- SIWEK, Tadeusz (2011). *Percepce geografického prostoru*. 1. vyd. Praha: Česká geografická společnost, 164 s. ISBN 978-80-904521-7-6.
- SIWEK, Tadeusz – BOGDOVÁ, Kamila (2007). České kulturně-historické regiony ve vědomích svých obyvatel. *Sociologický časopis*, roč. 43, č. 4, s. 1039–1053.
- SIWEK, Tadeusz – KAŇOK, Jaromír (2000). *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 98 s. ISBN 80-7042-576-8.
- SLAVÍK, František A. ed. (1897). *Vlastivěda moravská. I., Země a lid. Díl I., Přírodní poměry Moravy*. Brno: Musejní spolek, 412 s.

- SPALOVÁ, Barbora (2000). Pohraniční prostor. Žitý prostor česko-německého pomezí v Lužických horách. In: ZICH, František ed. *Vytváření příhraničního společenství na česko-německé hranici*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 243–266. ISBN 80-85950-88-X.
- Statistický lexikon obcí v Republice československé (1934). Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. Statistický lexikon obcí v zemi České*. Praha: Orbis, 613 s.
- Statistický lexikon obcí v Republice československé (1935). Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Praha: Orbis, 210 s.
- SVOBODOVÁ, Iva (2012). *Moravanství na Dačicku*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, 71 s. Vedoucí práce Václav TOUŠEK.
- ŠERÝ, Miloslav (2014). *Regionální identita obyvatelstva a kontinuita socio-historického vývoje*. Dizertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 151 s. Vedoucí práce Tadeusz SIWEK.
- ŠERÝ, Miloslav – ŠIMÁČEK, Petr (2010). Percepce historické hranice Moravy a Slezska obyvatelstvem Jesenicka. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 856–860.
- ŠERÝ, Miloslav – ŠIMÁČEK, Petr (2013). Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity. *Geografie*, roč. 118, č. 4, s. 392–414. ISSN 1212-0014.
- TOPOLOVÁ, Monika (1992). *Vývoj českomoravské hranice*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, 68 s. + přílohy. Vedoucí práce Milan V. DRÁPELA.
- TOUŠEK, Václav – ŠICH, Pavel – VAŠÍČEK, Pavel (1990). *Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (návrh na její úpravu)*. Brno: Geografický ústav ČSAV, 54 s.
- VÁLKA, Josef (1991a). *Dějiny Moravy. Díl 1. Středověká Morava*. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 231 s. ISBN 80-85048-17-5.
- VÁLKA, Josef (1991b). Středověká politická Morava. In: NEKUDA, Vladimír ed. *Za Moravu. Sborník k rehabilitaci Moravy*. Brno: Jednota moravská, s. 21–29.
- VANČURA, Michal (1995). *Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (ve světle nové administrativní reformy)*. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, 82 s. + přílohy. Vedoucí práce Václav TOUŠEK.
- VENCÁLEK, Jaroslav (1998). *Protisměry územní identity*. Český Těšín: OLZA, s. 206. ISBN 80-86082-10-5.
- WOKOUN, René (2008). Regionální struktura České republiky. In: Kolektiv autorů. *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*. 2. rozšíř. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 72–85. ISBN 978-80-7380-086-4.

ZEMAN, Karel (2001). *Vliv hranic na příhraniční území na příkladu Jindřichohradecka*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 150 s. + přílohy. Vedoucí práce Pavel CHROMÝ.

Právní předpisy

Dekret presidenta republiky č. 121/1945 Sb., o územní organizaci správy, vykonávané národními výbory

Ústava České republiky č. 1/1993 Sb.

Ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávních celků

Vládní nařízení č. 388/1940 Sb., o některých změnách obvodů zemských úřadů v Praze a v Brně

Vyhláška č. 254/2010 Sb., kterou se stanoví seznam vinařských podoblastí, vinařských obcí a viničních tratí

Zákon č. 125/1927 Sb., o organizaci politické správy

Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení

Zákon č. 36/1960 Sb., o územním členění státu

Elektronické zdroje

ANTOŠ, Filip (2006). *Klaudyánova mapa Čech* [online]. StaréMapy.cz, Moravská zemská knihovna, Výzkumný projekt TEMAP, c2013 [cit. 1. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://www.staremapy.cz/antos/zoomify/klaudyan.html>>.

BALHAR, Jan et al. (2014). *Český jazykový atlas 4* [online]. 2., elektron., oprav. a dopl. vyd. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 626 s. ISBN 978-80-86496-81-8. [cit. 15. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://cja.ujc.cas.cz/CJA4/>>.

CENIA (2015). *Kontaminovaná místa* [online]. CENIA – Česká informační agentura životního prostředí [cit. 27. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://kontaminace.cenia.cz/>>.

CzechTourism (2015). *Turistický potenciál regionů* [online]. c2005–2015 [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://old.czechtourism.cz/didakticke-podklady/2-turisticky-potencial-regionu/>>.

Českomoravské pomezí (2015). *Typy na výlet – českomoravské pomezí* [online]. c2008–2015 [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ceskomoravskempomezí.cz/tipy-na-vylet/>>.

ČSÚ (2014a). *Počet obyvatel v obcích České republiky k 1. 1. 2014* [online]. Český statistický úřad [cit. 10. 8. 2014]. Dostupné z: <www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/publ/130072-14-r_2014>.

- ČSÚ (2014b). *Vše o území* [online]. Český statistický úřad, SLDB 2011, 26. 3. 2011, data za jednotlivé obce z Veřejné databáze ČSÚ [cit. 10. 8. 2014]. Dostupné z: <<http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=0&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>>.
- ČSÚ (2015a). *Obyvatelstvo podle věku, národnosti a pohlaví – Česká republika* [online]. Český statistický úřad, SLDB 2011, 26. 3. 2011, data z Veřejné databáze ČSÚ [cit. 7. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=30715&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>>.
- ČSÚ (2015b). *Sčítání lidu, domů a bytů 1991 – národnost v obcích České republiky* [soubor ve formátu .xlsx]. Data poskytnuta na vyžádání e-mailem Barborou Serbusovou, Český statistický úřad, Oddělení informačních služeb – ústředí, 26. 3. 2015.
- ČSÚ (2015c). *Veřejná databáze ČSÚ* [online]. Český statistický úřad, výměra jednotlivých obcí k 31. 12. 2013 [cit. 8. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://vdb.czso.cz/vdbvo/uvod.jsp>>.
- ČÚZK (2015). *Prohlížečské služby – WMS* [online]. Český úřad zeměměřický a katastrální, c2010. Prostřednictvím služby WMS využity vrstvy „WMS - ZM 200“ a „WMS - Ortofoto“. [cit. 2. 5. 2015]. Dostupné z: <http://geoportal.cuzk.cz/%28S%280aryb5abc5mrn1hmsgpjpnr0%29%29/Default.aspx?mode=TextMeta&side=wms.verejne&text=WMS.verejne.uvod&head_tab=sekce-03-gp&menu=311>.
- Euroregion Glacensis (2015). *Česká část – Euroregion Glacensis* [online]. [cit. 18. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://www.euro-glacensis.cz/ceska-cast.html>>.
- Google Earth (2015) [online počítačový program]. Google, c2015, datum poslední instalace: 23. 2. 2015 [cit. 2. 5. 2015]. Dostupné z: <<https://www.google.com/earth/>>.
- Iron Curtain Trail (2015). *The Iron Curtain Trail – experiencing the history of Europe's division* [online]. [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.ironcurtaintrail.eu/en/der_iron_curtain_trail/index.html>.
- JIRÁK, Matouš – OLBRICHT, Stanislav (2015). *Lichtenštejnské památníky* [online]. [cit. 17. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jubilejnikameny.euweb.cz/>>.
- KIDSOK (2015). *Mapa IDSOK pro okres Šumperk* [online]. KIDSOK – Koordinátor Integrovaného dopravního systému Olomouckého kraje, platnost od 1. 1. 2015 [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.kidsok.cz/mapa-okres-sumperk/>>.
- Moravané (2014). *Moravané – Novinky* [online]. c2013 [cit. 15. 10. 2014]. Dostupné z: <<http://moravane.cz/>>.
- Moravský zemský archiv (2015). *Indikační skica: Gemeinde Schoenau maehrisch, 1835* [online]. [cit. 27. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR235118350>>.
- naOKRAJI (2015). *100 houpaček pro krajinu* [online]. [cit. 16. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.naokraji.cz/houpacky/>>.

- Národní geoportál INSPIRE (2015). *Prohlížečské služby* [online]. Prostřednictvím služby WMS využity vrstvy „CENIA/cenia_rt_II_vojenske_mapovani“ a „INSPIRE/I_8_MZP_povrchove_vodni_utvary“. [cit. 2. 5. 2015]. Dostupné z: <<http://geoportal.gov.cz/web/guest/wms/>>.
- Obec Výprachtice (2014). *Fotogalerie – Šesté Setkání na pomezí Čech a Moravy 28. 6. 2014* [online]. Poslední aktualizace: 30. června 2014 [cit. 16. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.obec-vyprachtice.cz/fotogalerie/seste-setkani-na-pomezi-cech-a-moravy-28-6-2014/>>.
- Opevneni.cz (2010). *Protectorát Čechy-Morava, 1 : 75 000* [online]. c2005–2010 [cit. 13. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://mapy.opevneni.cz/>>.
- OREDO (2014). *Tarifní mapy IREDO* [online]. OREDO – Integrátor regionální dopravy, nahráno 17. 12. 2014 [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.oredo.cz/tarifni-mapy-iredo/>>.
- Pardubický kraj (2011). *Symboly Pardubického kraje a tvář Pardubického kraje* [online]. Krajský úřad Pardubického kraje, c2011 [cit. 12. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://www.pardubickykraj.cz/symboly-pk-a-tvar-pk/>>.

8 SEZNAM PŘÍLOH

Příl. 1: Dotazník

Příl. 2: Struktura obyvatelstva zkoumaného regionu

Příl. 3: Struktura respondentů

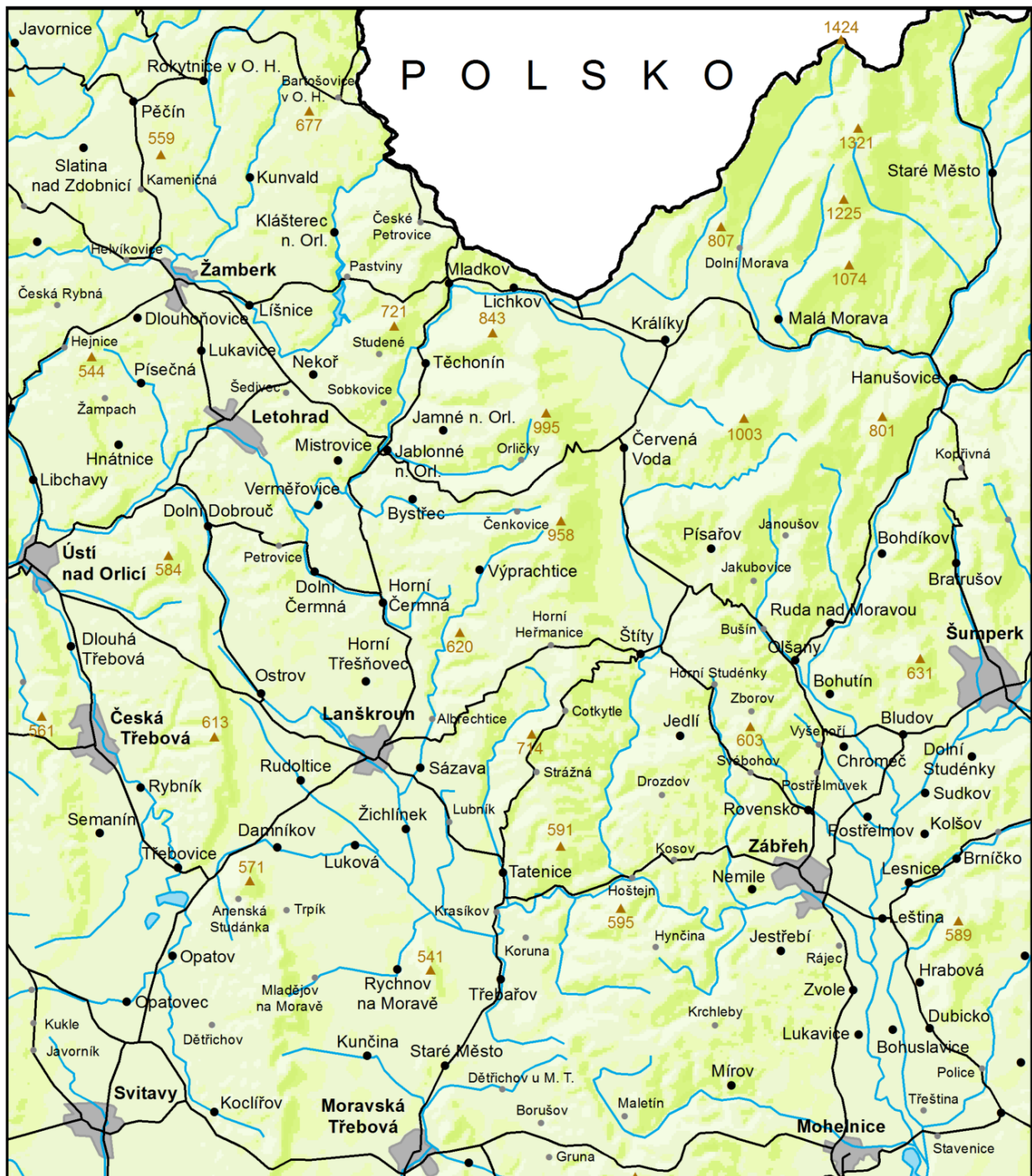
Příl. 4: Pojem „pohraničí“ ve vnímání respondentů

Příl. 5: Česko-moravská zemská hranice v obcích zkoumaného regionu dle rozlišitelnosti a dle prostupnosti s příkladem nedalekých atraktivit

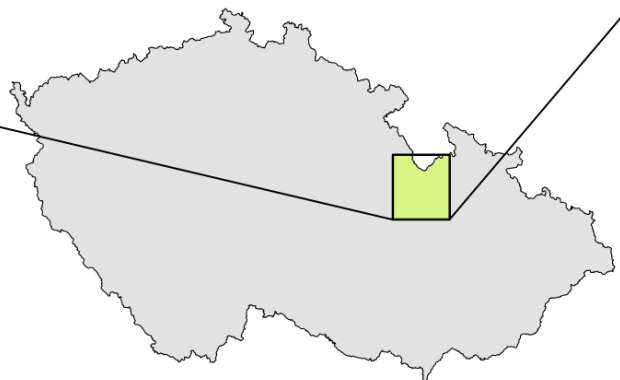
Vážená paní, vážený pane,
jsem studentem geografie Masarykovy univerzity v Brně a obracím se na Vás s žádostí o spolupráci při **výzkumu vnímání regionu v okolí Vašeho bydliště**. Vaše názory jsou pro mě velmi cenné a poslouží ke zpracování mé diplomové práce. Zároveň Vás mohu ujistit, že vše, co mi sdělíte, bude zpracováno naprosto **anonymně** a použito pouze k výzkumným účelům.

1. Uveďte prosím obec Vašeho trvalého bydliště.
2. Řekl(a) byste, že se obec Vašeho trvalého bydliště nachází v(e):
 - a. vnitrozemí (v rámci ČR)
 - b. pohraničí
 - b.1 Při hranicích s jakou zemí?
3. Víte, v jaké historické zemi leží místo Vašeho trvalého bydliště?
 - a. Čechy
 - b. Morava
 - c. jiné:
 - d. nevím
4. Jakou důležitost přisuzujete poloze místa Vašeho trvalého bydliště v dané historické zemi, resp. jak je to pro Vás osobně důležité?
 - a. Je to velmi důležité.
 - b. Je to spíše důležité.
 - c. Je to spíše nedůležité.
 - d. Není to vůbec důležité.
5. Víte o tom, že nedaleko odtud probíhá historická česko-moravská hranice?
 - a. ne
 - b. ano
 - b.1 Odkud jste se o tom dozvěděl(a), jak o tom víte?
.....
 - b.2 Znáte nějaký konkrétní úsek česko-moravské hranice v tomto regionu? Víte o něčem konkrétním, co tuto hranici (její průběh) připomíná?
.....
6. Pokuste se prosím zakreslit průběh česko-moravské hranice do mapy na druhé straně dotazníku.
7. Vnímáte nějak tuto historickou hranici v každodenním životě? Ovlivňuje Vás tato hranice nějak?
 - a. ne
 - b. ano
 - b.1 Uveďte prosím, jak.

8. Liší se podle Vás v něčem lidé z druhé strany hranice (Češi od Moravanů a naopak)?
 - a. ne
 - b. ano
 - b.1 Uveďte prosím, v čem.
9. Uveďte prosím, co se Vám vybaví či co je podle Vás typické pro historickou zemi:
 - a. Čechy
 - b. Moravu
10. Jak často překračujete historickou česko-moravskou hranici?
 - a. denně
 - b. alespoň 1x týdně
 - c. alespoň 1x za měsíc
 - d. alespoň 1x ročně
 - e. méně často
 - f. vůbec, na Moravu / do Čech nejzdím
11. Co je hlavním důvodem Vašich cest do druhé země (na Moravu / do Čech)?
.....
12. Když překračujete historickou česko-moravskou hranici (i mimo zkoumaný region), resp. když cestujete na Moravu / do Čech, jste si toho vědom(a)? (Například se zmíníte známým: „Jedu na Moravu / Jedu do Čech“)?
 - a. ne
 - b. ano
 - c. jiné:
13. Obyvatelem kterého regionu se cítíte být především? Označte prosím první 3 místa.
 - EU
 - ČR
 - historická země (Čechy / Morava)
 - kraj (Pardubický / Olomoucký)
 - okres (Ústí nad Orlicí / Šumperk / Svitavy)
 - mikroregion ORP (Král. / Šump. / Žamb. / Lanš. / Zábř. / Mor. Třeb.)
 - obec
14. Jak dlouho žijete v obci Vašeho trvalého bydliště?
 - a. stále (od narození a bez přerušení)
 - b. větší část života
 - c. menší část života
 - d. teprve krátce
15. Pokud jste měl(a) trvalý pobyt i na jiné adrese, řekněte mi prosím, kde to bylo.
 - a. stejná obec jako nyní
 - b. jiná obec:, v okrese

16. Národnostně se cítíte být:
- Čechem (Češkou)
 - Moravánem (Moravankou)
 - jiné:
17. Pohlaví:
- muž
 - žena
18. Věk:
19. Nejvyšší dosažené vzdělání:
- základní (včetně nedokončeného)
 - vyučen(a), středoškolské bez maturity
 - středoškolské s maturitou
 - VOŠ, vysokoškolské
20. Napadá Vás ještě něco k tématu vnímání regionu v okolí Vašeho bydliště, resp. k tématu česko-moravské hranice?

Pokud byste měl(a) zájem seznámit se s výsledky výzkumu, zanechte mi prosím na sebe e-mailovou adresu.

Mockrát Vám děkuji za spolupráci.
Bc. Petr Marek
(petr.hc@centrum.cz)

Příl. 2: Struktura obyvatelstva zkoumaného regionu

obec	země	obyvatelstvo k 26. 3. 2011														sebraných dotazníků v populaci ve věku 15 let a více	
		celkem	podle národnosti			celkem	ve věku 15 let a více			podle nejvyššího dosaženého vzdělání							
			č	M	ostatní a nezjiš- těno		M	ž	15–34	35–54	55+	ZŠ	SŠ bez matur.	SŠ s matur.	VOŠ, VŠ	absolutní hodnoty	rel. hod- noty (%)
Albrechtice	Č	469	291	2	176	398	190	208	128	117	153	94	164	94	36	4	1,01
Anenská Studánka	Č	205	160	1	44	178	56	122	35	74	69	100	50	19	2	2	1,12
Bohutín	M	761	409	139	213	651	316	335	206	210	235	127	268	203	39	7	1,08
Bušín	M	407	197	112	98	344	178	166	101	120	123	70	134	93	38	4	1,16
Bystřec	Č	1 097	815	-	282	904	455	449	296	301	307	206	370	234	69	10	1,11
Cotkytle	Č/M	382	204	7	171	322	158	164	92	99	131	116	126	60	14	4	1,24
Čenkovice	Č	168	115	-	53	145	78	67	51	43	51	44	66	19	11	2	1,38
Červená Voda	Č/M	3 078	1 929	18	1 131	2 592	1 235	1 357	823	806	963	814	1 017	541	147	27	1,04
Dolní Čermná	Č	1 264	969	1	294	1 065	523	542	366	337	362	221	391	305	131	12	1,13
Dolní Morava	Č/M	282	180	4	98	228	122	106	73	82	73	66	92	46	13	3	1,32
Horní Čermná	Č	1 004	768	4	232	833	420	413	259	274	300	189	328	230	75	10	1,20
Horní Heřmanice	Č	490	335	3	152	415	198	217	117	126	172	134	159	74	36	5	1,20
Horní Studénky	M	345	214	26	105	285	150	135	81	92	112	71	121	73	20	3	1,05
Jakubovice	M	203	109	37	57	170	93	77	59	48	63	54	59	40	11	2	1,18
Koruna	M	136	85	4	47	118	64	54	38	37	43	39	40	31	6	2	1,69
Králíky	Č	4 327	2 848	23	1 456	3 677	1 822	1 855	1 106	1 175	1 396	982	1 291	964	294	38	1,03
Krasíkov	M	325	246	6	73	264	125	139	84	75	105	81	111	45	17	3	1,14
Lubník	M	323	213	8	102	270	146	124	117	87	66	57	111	77	19	3	1,11
Luková	Č	682	425	-	257	578	301	277	193	196	189	162	264	109	26	7	1,21
Malá Morava	M	503	263	41	199	429	213	216	133	138	158	159	165	72	23	5	1,17
Mladějov na Moravě	M	435	246	34	155	359	187	172	119	98	142	106	181	52	14	5	1,39
Olšany	M	1 073	593	215	265	916	472	444	292	320	304	260	285	260	78	10	1,09
Orlíčky	Č	293	176	-	117	242	120	122	85	88	69	62	91	72	10	3	1,24
Písařov	M	675	392	75	208	582	288	294	176	187	219	153	205	155	47	6	1,03
Rychnov na Moravě	M	567	263	60	244	480	250	230	150	152	178	160	214	74	16	5	1,04
Sázava	Č	566	424	1	141	456	230	226	151	160	145	106	192	124	26	5	1,10
Strážná	M	108	64	2	42	83	40	43	25	23	35	25	37	17	3	1	1,20
Štítý	M	2 007	1 105	228	674	1 705	837	868	585	564	556	471	679	379	127	18	1,06
Tatenice	M	839	589	14	236	678	338	340	224	229	225	151	294	173	42	9	1,33
Trpík	Č	63	43	-	20	50	26	24	12	13	25	16	23	9	2	1	2,00
Třebařov	M	874	540	57	277	745	373	372	248	225	272	244	330	118	25	8	1,07
Výprachtice	Č	973	652	-	321	786	395	391	259	252	275	171	340	197	61	8	1,02
Žichlínek	Č	869	585	6	278	722	373	349	257	244	221	153	286	203	61	8	1,11
CELKEM	abs.	25 793	16 447	1 128	8 218	21 670	10 772	10 898	6 941	6 992	7 737	5 864	8 484	5 162	1 539	240	1,11
	rel. (%)	100,00	63,77	4,37	31,86	100,00	49,71	50,29	32,03	32,27	35,70	27,86	40,31	24,52	7,31		

(Sestaveno podle: ČSÚ, 2014b; vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Příl. 3: Struktura respondentů

	celkem – relativní hodnoty (%)	pohlaví		věk			nejvyšší dosaž. vzdělání				národnost			délka trv. pobytu v obci				vzdálenost od zem hranice (km)						odliš. regiony			
		M	Ž	15–34	35–54	55+	ZŠ	SŠ bez matur.	SŠ s maturitou	VOŠ, VŠ	Č	M	ostat.	stále (rodák)	větší část života	menší část života	teprve krátce	0,0–0,9	1,0–1,9	2,0–2,9	3,0–3,9	4,0–7,4	7,5–11,0	Čechy	schizofr. region	ostatní Morava	
celkem – absolutní hodnoty	100%/240	120	120	73	76	91	33	91	83	33	148	76	16	114	64	42	20	34	34	70	31	33	38	123	62	55	
pohlaví	M	50,0		36	39	45	8	58	42	12	77	35	8	72	26	15	7	14	20	33	15	18	20	61	30	29	
	Ž	50,0		37	37	46	25	33	41	21	71	41	8	42	38	27	13	20	14	37	16	15	18	62	32	26	
věk	15–34	30,4	15,0	15,4			9	21	27	16	42	27	4	45	7	13	8	10	10	19	10	8	16	38	18	17	
	35–54	31,7	16,3	15,4			1	31	32	12	50	19	7	32	21	16	7	10	11	23	11	10	11	43	16	17	
	55+	37,9	18,8	19,2			23	39	24	5	56	30	5	37	36	13	5	14	13	28	10	15	11	42	28	21	
nejvyšší dosažené vzdělání	ZŠ	13,8	3,3	10,4	3,8	0,4	9,6				16	17	0	14	10	6	3	6	5	12	4	3	3	12	14	7	
	SŠ bez matur.	37,9	24,2	13,8	8,8	12,9	16,3				55	28	8	38	26	14	13	12	16	26	11	13	13	49	19	23	
	SŠ s maturitou	34,6	17,5	17,1	11,3	13,3	10,0				55	21	7	43	24	13	3	14	10	25	10	12	12	39	25	19	
	VOŠ, VŠ	13,8	5,0	8,8	6,7	5,0	2,1				22	10	1	19	4	9	1	2	3	7	6	5	10	23	4	6	
národnost	Č	61,7	32,1	29,6	17,5	20,8	23,3	6,7	22,9	22,9	9,2			78	33	24	13	22	25	36	23	19	23	103	31	14	
	M	31,7	14,6	17,1	11,3	7,9	12,5	7,1	11,7	8,8	4,2			30	27	14	5	10	9	24	8	11	14	13	23	40	
	ostatní	6,7	3,3	3,3	1,7	2,9	2,1	0,0	3,3	2,9	0,4			6	4	4	2	2	0	10	0	3	1	7	8	1	
délka trvalého pobytu v obci	stále (rodák)	47,5	30,0	17,5	18,8	13,3	15,4	5,8	15,8	17,9	7,9	32,5	12,5	2,5				16	18	27	14	20	19	59	28	27	
	větší část života	26,7	10,8	15,8	2,9	8,8	15,0	4,2	10,8	10,0	1,7	13,8	11,3	1,7				11	8	22	10	5	8	28	21	15	
	menší část života	17,5	6,3	11,3	5,4	6,7	5,4	2,5	5,8	5,4	3,8	10,0	5,8	1,7				3	6	16	5	5	7	26	8	8	
	teprve krátce	8,3	2,9	5,4	3,3	2,9	2,1	1,3	5,4	1,3	0,4	5,4	2,1	0,8				4	2	5	2	3	4	10	5	5	
vzdálenost od zemské hranice (km)	0,0–0,9	14,2	5,8	8,3	4,2	4,2	5,8	2,5	5,0	5,8	0,8	9,2	4,2	0,8	6,7	4,6	1,3	1,7						17	15	2	
	1,0–1,9	14,2	8,3	5,8	4,2	4,6	5,4	2,1	6,7	4,2	1,3	10,4	3,8	0,0	7,5	3,3	2,5	0,8						21	12	1	
	2,0–2,9	29,2	13,8	15,4	7,9	9,6	11,7	5,0	10,8	10,4	2,9	15,0	10,0	4,2	11,3	9,2	6,7	2,1						27	28	15	
	3,0–3,9	12,9	6,3	6,7	4,2	4,6	4,2	1,7	4,6	4,2	2,5	9,6	3,3	0,0	5,8	4,2	2,1	0,8						24	4	3	
	4,0–7,4	13,8	7,5	6,3	3,3	4,2	6,3	1,3	5,4	5,0	2,1	7,9	4,6	1,3	8,3	2,1	2,1	1,3						17	3	13	
	7,5–11,0	15,8	8,3	7,5	6,7	4,6	4,6	1,3	5,4	5,0	4,2	9,6	5,8	0,4	7,9	3,3	2,9	1,7						17	0	21	
odlišné regiony	Čechy	51,3	25,4	25,8	15,8	17,9	17,5	5,0	20,4	16,3	9,6	42,9	5,4	2,9	24,6	11,7	10,8	4,2	7,1	8,8	11,3	10,0	7,1	7,1			
	schizofr. region	25,8	12,5	13,3	7,5	6,7	11,7	5,8	7,9	10,4	1,7	12,9	9,6	3,3	11,7	8,8	3,3	2,1	6,3	5,0	11,7	1,7	1,3	0,0			
	ostatní Morava	22,9	12,1	10,8	7,1	7,1	8,8	2,9	9,6	7,9	2,5	5,8	16,7	0,4	11,3	6,3	3,3	2,1	0,8	0,4	6,3	1,3	5,4	8,8			

(Pozn.: Relativní hodnoty v „levé dolní“ části tabulky jsou zaokrouhleny na jedno desetinné místo, tudíž součet každé tučně ohraničené skupiny buněk nemusí dávat dohromady přesně 100,0.)

(Sestaveno podle: vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014)

Pojem „pohraničí“ ve vnímání respondentů

Vzhledem k tomu, že má sledované území specifickou polohu – při hranicích s Polskem, není nepodstatné se na „pohraničí“ podívat očima tamních lidí. Někteří ho totiž nevnímají v souvislosti s hranicemi zemí či států, nýbrž krajů a okresů, a jiní si jej patrně nespojují s hranicemi vůbec. Jedni ho vztahují k současnosti, zatímco druzí jej spojují s minulostí. Dokladem je fakt, že někteří respondenti sice u otázky č. 2 (viz kapitola 3.2.2.1) uvedli, že vnímají obec svého trvalého bydliště v pohraničí, avšak neměli na mysli region při nějakých konkrétních hranicích, nýbrž území vnímají jako Sudety (a případně je také dávají do souvislosti s německým obyvatelstvem). Tito lidé tedy stále spojují svůj region s minulostí a dokládají tím tvrzení, že lze pohraničí vymezit na základě reliktní hranice (HAVLÍČEK, 2004, s. 62–63). Jiní však, přestože si uvědomují, že šlo za války o pohraničí (Sudety), vnímají dnes území jako vnitrozemské. Samo od sebe zmínilo Sudety u otázky č. 2 či u dotazů následujících celkem 36 lidí. Je však jisté, že jsou v povědomí mnoha dalších. Nutno dodat, že by bylo chybné ztotožňovat Sudety s územím obydleným výhradně Němci. Nezávisle na reliktní hranici sudetské vede zkoumaným územím totiž také reliktní hranice etnická (viz kapitola 3.3.2).

Jako v pohraničí s Polskem chápe obec svého trvalého bydliště celkem 172 (tj. 71,7 %) respondentů (z důvodu, že někteří chápou pojem „pohraničí“ odlišně, je to tedy méně než celkový počet lidí, kteří uvedli možnost „pohraničí“). Je přitom patrné, že při rozhodování o tom, jedná-li se o vnitrozemí či pohraničí, rozhoduje osobní zkušenost. Na jedné straně 27letý respondent z Bohutína, který bydlí v přímé vzdálenosti 20,1 km od Polska, vnímá své bydliště v pohraničí, neboť do sousedního státu jezdil na kole, a tedy ví, že to není daleko. Na straně druhé 18letá dotazovaná z Malé Moravy, která žije 6,5 km od polské hranice, a 15letá respondentka z Červené Vody, jež bydlí 7,4 km od hranice, mají za to, že žijí ve vnitrozemí. Jiným příkladem je dotazovaná z Dolní Čermné, bydlící 15,5 km od Polska, která uvedla možnost „pohraničí“ s odůvodněním: „vzhledem k tomu, že jsem z Havlíčkova Brodu“. Kdybychom pro každý kilometr vzdálenosti od Polska vypočítali podíl respondentů, kteří vnímají obec svého bydliště v pohraničí, hodnoty vynesli do grafu a křivkou proložili lineární trend, vyšlo by nám, že ve vzdálenosti 23,1–24,0 km od polské hranice vnímá 50 % lidí pohraničí a 50 % vnitrozemí. Avšak bylo by třeba zahrnout i obyvatele dále ve vnitrozemí, neboť ještě ve vzdálenosti větší než 30 km pohraničí s Polskem někteří vnímají. Bylo by také potřeba se zabývat konkrétním kontextem. Nejenže někteří, ač uvádí, že jde o pohraničí s Polskem, vnímají také Sudety, ale vliv na vymezení pohraničí mají i další faktory.

Podle HAVLÍČKA (2004, s. 59, 62 a 65) je rozhodující nikoli přímá (geometrická) vzdálenost, ale zejména dopravní dostupnost a otevřenost hranice – čím je hranice propustnější a dopravně dostupnější, tím je pohraničí rozlehlejší. Z toho je zřejmé, že obyvatelé různých obcí budou vnímat pohraničí v různé vzdálenosti. Například rodačka z Dolní Čermné nejdříve řekla „spíše pohraničí“, ale poté si uvědomila, že to do Polska není zase tak blízko, neboť cesta prý trvá asi jednu hodinu. Změnila tedy odpověď na „spíše vnitrozemí“. Dá se tak předpokládat, že v tomto konkrétním případě hraje významnou roli fyzická bariéra jižní části Orlických hor (viz kapitola 2.2), která pohraničí zmenšuje.

Přestože zhruba sedm z deseti respondentů vnímá obec svého trvalého bydliště jako ležící v pohraničí s Polskem, v současnosti jsou členem Euroregionu Glacensis (česko-polský Euroregion Pomezí Čech, Moravy a Kladska) pouze tři obce zkoumaného území – Králíky a Horní a Dolní Čermná (Euroregion Glacensis, 2015). Euroregiony jsou přitom významné nástroje přeshraniční spolupráce (viz např. DOKOUPIL, 1999, s. 159–164).

I
Na vrcholu Králického Sněžníku, jehož masív bývá nazýván střechou Evropy, neboť odtud teče voda do tří moří

V
Řeka Morava tvořící česko-moravskou hranici

II
Trojmezí Čech, Moravy a Kladska z polské strany – pohled do Česka

Přil. 5: Česko-moravská zemská hranice v obcích zkoumaného regionu dle rozlišitelnosti a dle prostupnosti s příkladem nedalekých atrakcí

IV
Socha slúněte – symbol Králického Sněžníku

VI
Příklad těžkého opevnění – pěchotní srub K-S 5 „U Potoka“

X
Pramen Tiché Orlice

VII
Pohled z nedaleké rozhledny na klášter Hedeč s Památkem obětem internace

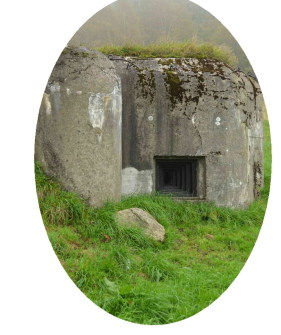
III
Pramen Moravy

VIII
Zlatý potok tvořící česko-moravskou hranici

IX
Lesní cesta na vrcholu Jeřáb tvořící česko-moravskou hranici

XI
Příklad lehkého opevnění – jeden z mnoha tzv. řopíků

XII
Kaplička stojící přímo na zemské hranici

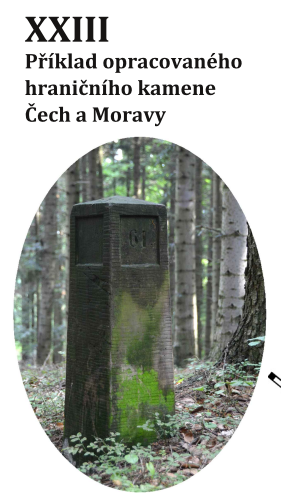
XIV
Kramářova chata s rozhlednou na Suchém vrchu

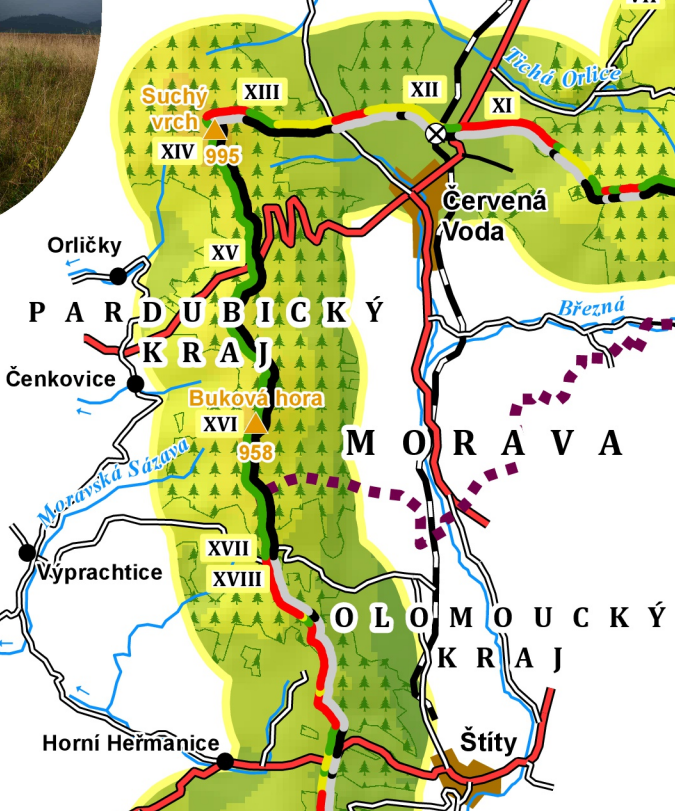
XIII
Příklad neforemného hraničního kamene Čech a Moravy

XXII
Moravská Sázava v žichlínském poldru tvořící česko-moravskou hranici

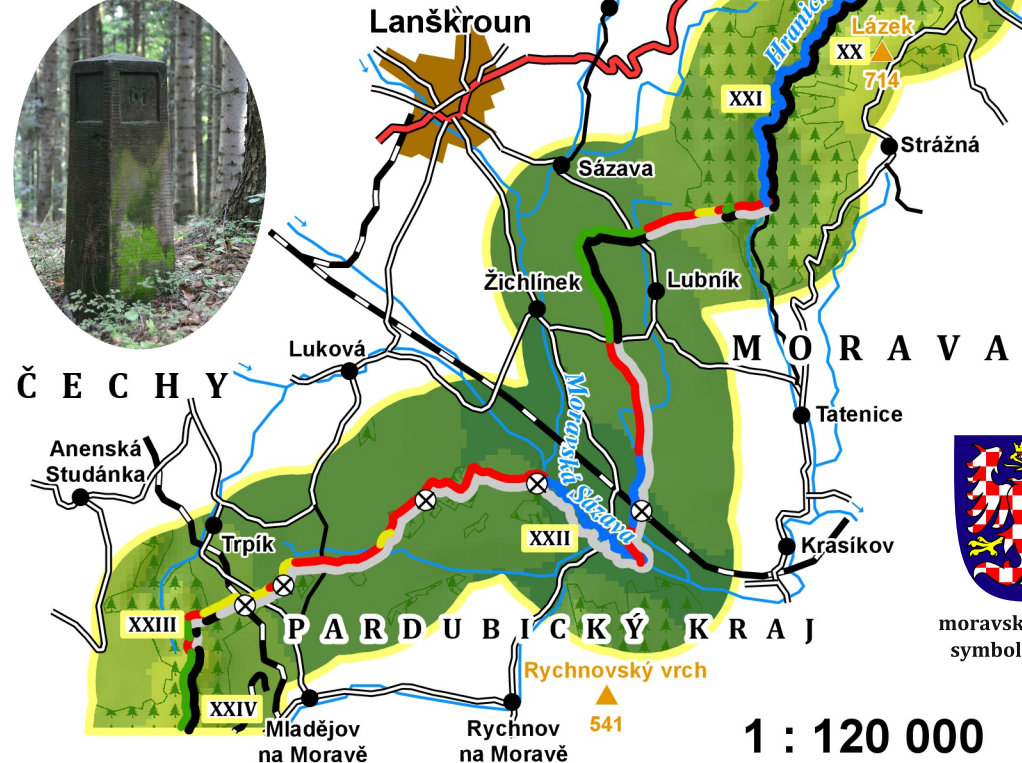
XXIII
Příklad opracovaného hraničního kamene Čech a Moravy

XVI
Lyžařský areál Čenkovice – česká část česko-moravského lyžařského areálu

XV
Památník z roku 1898 k výročí čtyřicetiletého panování knížete Jana II. z Lichtenštejna

XVII
Kostel ve Valterčích se silným duchem místa

XVIII
Houpačka v zachovalé bučině

XIX
Přírodní rezervace V Dole – bledule jarní v těsné blízkosti Hraničního potoka

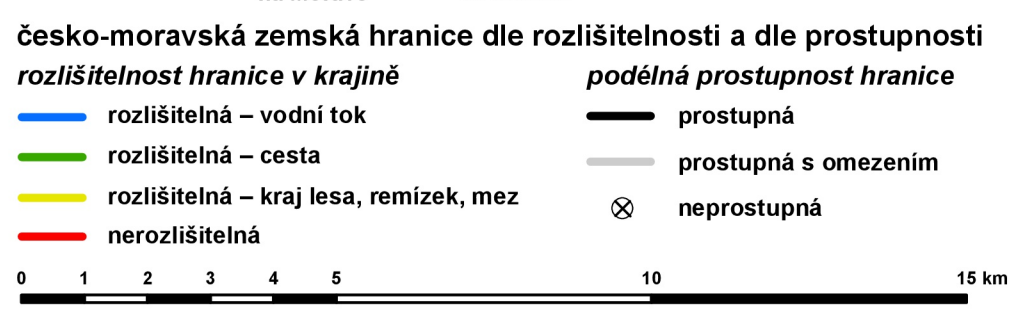
XXI
Houbařská lokalita v okolí Hraničního potoka

XX
Rozhledna na Lázkou

XXIV
Mladějovská průmyslová úzkokolejka

1 : 120 000

— státní hranice	— vodní tok	— území do vzdálenosti 1,5 km od česko-moravské hranice
- - - krajská hranice	— les	XVII číslo atraktivit
— silnice 1. třídy	▲ výškový bod	Petr MAREK, GÚ PŘF MU, Brno 2015
— silnice nižších tříd	— obec nad 1 000 obyv. (k 1.1.2014)	Zdroj: ArcČR® 500 3.1, S-JTSK ČÚZK, 2015
— železnice	● obec do 1 000 obyv. včetně (k 1.1.2014)	Národní geoportál INSPIRE, 2015
— nadmořská výška (m)		vlastní terénní výzkum, srpen – říjen 2014

0 1 2 3 4 5 10 15 km

350 400 500 600 700 800 900 1 000 1 100 1 200 1 300